

Oman uhmansa vanki

Seppo Toiviaisesta
ja hänen maailmastaan

Heikki Mäki-Kulmala

Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

Verkkojulkaisusarja

A2

Tampereen yliopisto

www.uta.fi/laitokset/sosio/

OMAN UHMANSA VANKI

Heikki Mäki-Kulmala

Tampereen yliopisto

Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos
Verkkójulkaisusarja A2

www.uta.fi/laitokset/sosio

ISSN 1796-7929

ISBN 978-951-44-7039-4

Tampere 2007

Esipuhe

FT Heikki Mäki-Kulmala on kirjoittanut dosentti Seppo Toiviaisen elämäntyötä käsittelevän katsauksen, joka julkaistaan Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen sähköisessä julkaisusarjassa.

Seppo Toiviainen työskenteli laitoksellamme opettajan tehtävissä 1970-luvulla. Tuon ajan opiskelijoiden ja kollegoiden kertomuksista saa sen käsityksen, että Toiviainen oli innostava ja karismaattinen opettaja ja keskustelija. Tutkijana hän oli laaja-alainen, ja hänen tutkimusaiheensa ulottuivat kulttuurin sosiologiasta tulopolitiikkaan. Kotimaisen sosiologian kentällä hän osallistui aktiivisesti tuolloin käynnissä olleeseen sosiologisen teorian uudelleenarviointiin. Kirjoittajana hän oli tuottelias, kuten tästäkin julkaisusta käy hyvin ilmi.

Oleellinen piirre Seppo Toiviaisen työssä ja ajattelussa oli hänen radikaali vasemmistolaisuutensa. Hän onkin yksi niistä henkilöistä, joiden ansiosta Tampereen yliopisto sai aikoinaan punaisen yliopiston maineen. Yliopistotyönsä ohella Toiviainen toimi aktiivisesti politiikassa ja 1970-luvun lopulla hän siirtyi kokonaan politiikkaan ja toimi kaksi kautta SKDL:n kansanedustajana.

Heikki Mäki-Kulmalan teksti keskittyy ennen kaikkea Toiviaisen henkilöön ja kirjalliseen toimintaan. Mutta samalla tämä julkaisu kertoo suomalaisen yliopistomaailman, politiikan ja kulttuurielämän vaiheista 1960-luvulta alkaen. Teoksen loppuun Heikki Mäki-Kulmala on koonnut luettelon Seppo Toiviaisen keskeisimmistä julkaisuista.

Jari Aro

Johdanto

Kun kesällä 2005 sain kuulla Seppo Toiviaisen kuolemasta, etsin hyllystäni hänen *Nuori Lukács* -kirjansa ja sieltä aivan tietyn kohdan, jonka luin läpi useampaan kertaan: ”Autuaita ovat ne ajat, joille tähtitaivas on kuljettavien ja kuljettavissa olevien teiden kartta ja joita tähtien valo kirkastaa. Kaikki on uutta ja kuitenkin tuttua, seikkailullista ja silti omaa. Maailma on laaja ja kuitenkin kuin oma koti, sillä sielussa palava tuli on samaa olemuksenlajia kuin tähdet; jyrkästi eroavat toisistaan maailma ja minä, valo ja tuli, eivätkä koskaan silti jää toisilleen vieraiksi; sillä tuli on jokaisen valon sielu, ja valoon pukeutuu jokainen tuli (...) ’Filosofia on itse asiassa koti-ikävä’, sanoo Novalis¹, ’pyrkimystä olla kaikkialla kotona.’ Sen vuoksi on filosofia sekä elämänmuotona että runouden muotoa määräävänä ja sisältöä sitovana aina oire sisäisen ja ulkoisen repeämästä, merkki minän ja maailman olemuksen eroavuudesta, sielun ja teon epäyhtenäisyydestä. Sen vuoksi autuailta ajoille ei ole filosofeja, tai, mikä merkitsee samaa, kaikki näiden aikojen ihmiset ovat filosofeja, filosofian koko utooppisen päämäärän hallussapitäjiä.”²

Teksti ei ole Toiviaisen omaa, vaan on peräisin Georg Lukácsin *Romaanin teorian* alkusivulta. Uskon sen kuitenkin olevan eräs avain Seppo Toiviaisen persoonaan, puhummepa sitten tutkijasta, opettajasta, kirjoittajasta tai kommunistista. Kaikissa hahmoissaan hän ikävöi autuaita aikoja tai maailmaa, jossa ”kaikki on uutta ja kuitenkin tuttua, seikkailullista ja silti omaa” tai mikä olisi ”laaja mutta kuitenkin kuin oma koti”. Sitä ajatusta, että filosofia olisi koti-ikävä, ei lausunut ensimmäisenä julki Novalis, vaan se löytyy jo Platonilta. Viimemainittu toteaa *Pidot* -dialogissaan vielä, että ”(y)ksikään jumala ei välitä filosofiasta eikä halua viisastua, sillä jumalat ovat jo viisaita. Eihän kukaan muukaan valmiiksi viisas harrasta filosofiaa. Toisaalta filosofia ei kiinnosta tietämättömiäkään, eivätkä he välitä tulla viisaiksi. Sehän tie-

tämättömydessä onkin pahinta, että se tekee ihmisen tyytyväiseksi itseensä, vaikkei hän olekaan hyvä, kaunis eikä järkevä. Ei kukaan kaipaa sellaista, mitä ei luule itseltään puuttuvan.”³ Toivainen oli siis etsijä, joka ei halunnut jäädä maailmaan, josta Pentti Saarikoski aikanaan kirjoitti:

Jokaisella on tästä lähtien tämänsä
johon hän täällä on sidottu.
Mitään ei vaihdeta enää.
Ei se on tullut mahdottomaksi.
Sitä ei ole ruvettu paheksumaan
koska se on tullut mahdottomaksi.
Tästä lähtien täällä on jokaisella
tämänsä, josta hän pitää kiinni.⁴

Etsijän roolista on kuitenkin tullut aikaa myöten epäilyttävän helppo ja samalla yleinen. On trendikästä väittää Sokrateen tavoin tietävänsä vain oman tietämättömyytensä. Mutta etsimisen ja tietämättömyyden käsitteen alla piilee paradokseja: Jos filosofi osaa, toisin kuin täysin tietämätön, kaivata viisautta, niin eikö hän silloin jo tiedä siitä jotakin? Jos taas jollakin henkilöllä on vuorevarma käsitys, ettei hän tiedä tai tule ikinä tietämään mitään muuta kuin oman tietämättömyytensä, niin eikö hänen kyselemisensä ja ”etsimisensä” ole silloin täysin tyhjänpäiväistä säntäilyä? Erityisesti jälkimmäinen kysymys panee miettimään, kuinka moni nykyajan Sokrates paljastuisi tarkemmin katsoen pelkäsi opportunistiksi, joka ei vain tohdi asettua millekään kannalle.

Seppo Toiviaiseen ei tämä moite osu. Hän ei etsinyt vain etsiäkseen vaan myös löytääkseen, ja kun hän uskoi jotain tavoittaneensa, hän piti siitä liiankin uhmakkaasti kiinni. Arne Saarisen muistelmateoksesta löytyy Toiviaisesta lyhyt maininta: ”Myöhemmin, Jouko Kajanojan puheenjohtajakaudella, kun poliittisen toimikunnan kokouksissa tupakointi oli kielletty, vetäydyin yhä useammin piipulle Kulttuuritalon eteisaulaan. Siellä minulla oli mahdollisuus puhua muiden tupakoivien, muun muassa juuri Seppo Toiviaisen kanssa. Tunsin häntä kohtaan tiettyä sympatiaa. Sain vaikutelman, että hän oli vähemmistöryhmän vanki, henkisesti ja älyllisesti muista poikkeava. Minusta hänen kapasiteetil-

laan varustetusta henkilöstä olisi ilman SKP:n puolueriitaa voinut tulla hyvinkin merkittävä poliitikko.”⁵

Tuskin vähemmistöryhmä olisi kuitenkaan voinut pitää Toiviaista vankinaan, ellei tämä olisi nimenomaisesti halunnut pitää tuota ryhmittymää kotipesänään. Niinpä hän jäi pikemminkin oman uhmansa ja samalla myös unelmansa vangiksi.

Mutta jos tällainen dogmatismi on oja, niin eikö sen vastakohta, mihinkään kantaa ottamaton löysä ”skeptismi” ole vieläkin upottavampi allikko? Toivoisin tämän kirjasen herättävän pohdiskelua myös siitä, olisiko meillä mitään kolmatta tietä näiden kahden hedelmättömän ja samalla epäinhimillisen vaihtoehdon ohella. Mitään kaavaa tai yksikäsitteistä sääntöä ei lukija tule kuitenkaan löytämään.

* * *

Minkälaisesta tarkkailupisteestä tämä kirjanen on kirjoitettu? Toiviaisen elämää en tullut seuranneeksi kovinkaan läheltä. Jos hänen ystävänsä tai tuttavansa koottaisiin yhteiseen potrettiin, niin oma paikkani tuossa sadan tai kahden hengen ryhmässä olisi jossain takarivissä, ehkä toinen vasemmalta. Pikkuisen kiinteämpää tuttavuutemme oli vuosien 1974 ja 1975 tienoilla, jolloin me molemmat kuuluimme SKP:n Tampereen piirijärjestön valistusjaostoon. Samoihin aikoihin kuuntelin hänen luentosarjansa sosiologian historiasta. Koska se oli osa laudatur -arvosanaa, kuulijajoukko ei ollut suuren suuri ja niinpä saatoimme tilaisuuksien päätteeksi joskus hetkeksi istahtaa puhelemaan politiikasta, kirjallisuudesta ja jopa sosiologian historiasta. Jos sitten myöhemmin satuimme jossain yhteen, tapanamme oli vaihtaa muutama sana, ellei jommallakummalla ollut isompaa kiirettä. Toiviaisella sellainen oli kuitenkin varsin usein. Viimeinen juttutuokiomme sijoittunee vuoteen 1985 tai niille main.

Toiviaista välittömästi koskeva lähdemateriaalini on lähes tykänään koostunut hänen julkaisemistaan kirjoituksista, mitä olen sitten hieman täydentänyt tai elävöittänyt muistitiedolla. Hänen yksityisiin papereihinsa tai kirjalliseen jäämistöön, jonka seu-

lonta on vielä kesken, en ole tutustunut. Jäämistön hoitaja, YT Matti Virtanen, tulee varmasti aikanaan tekemään siitä selkoa.

/

Aloitetaan nyt varsinainen tarina palaamalla ajassa taaksepäin tammikuun kymmenenteen päivään vuonna 1967. Silloin kaksikymmentäkolmevuotias maisteri Seppo Toiviainen kirjoittautui Tampereen yliopistoon sosiologian jatko-opiskelijaksi. Perustutkintonsa hän oli suorittanut Helsingin yliopistossa ja aineyhdistelmästä löytyi äidinkieltä, kansanrunoutta sekä kotimaista kirjallisuutta. Tilillä oli jo yksi tieteellinen julkaisukin, *Virittäjässä* (1/1967) ilmestynyt artikkeli, joka käsitteli *Helkavirsien* metriikan suhdetta kalevalanmittaan.

Metriikan tutkijaa Toiviaisesta ei kuitenkaan tullut: Monien muiden kuusikymmentäluvun nuorten humanistien tapaan hän oli ruvennut tuntemaan vetoa yhteiskuntatieteisiin, erityisesti sosiologiaan. Se oli joillekin vanhan polven kaunosieluille kauhistus, mutta ei kaikille. Patistelihan itse Martti Haavio jälkikasvuun nimenomaan tuohon suuntaan – eikä lainkaan laihoihin tuloksin.

Vajaat kolme vuotta myöhemmin Toiviainen jo puolusti väitöskirjaansa *Yhteiskunnalliset ja kulttuuriset ristiriidat: musikologisten osakulttuurien sosiologista tarkastelua* (19.12.1970). Jatko-opinnot olivat sujuneet ripeästi, etenkin jos muistamme, että helmikuussa 1970 yht.lis. Seppo Toiviaisesta oli tullut alokas Toiviainen. Aktiiviupseerin poikana hän suhtautui tähän komennukseen tunnollisesti, mikä merkitsi vääjäämättä RUK:ta ja yhdentoista kuukauden palvelua. Väitöskirjan sekä muutamien tieteellisten artikkeleiden ja mielipidekirjoitusten ohella hän ehti vielä jossain vaiheessa myös suomentaa Alex Inkelessin parisaasivuisen kirjan *Mitä on sosiologia*.

Väitöskirjan esipuheessa on muuan huomionarvoinen kappale: ”Jo siirtyessäni yhteiskuntatieteitä opiskelemaan olin ajautunut ajattelun kriisiin, jonka seurauksena kasvoinkin hyväntahtoisesta uusvasemmistolaisesta lujatahtoiseksi marxilaiseksi. Mitä enemmän opiskelin marxismi-leninismiä, sitä peruuttamattomam-

maksi kävi ero porvarillisesta yhteiskunnasta ja porvarillisesta yhteiskuntatieteestä. Ongelmaksi nousi, oliko minun ollenkaan mahdollista tehdä väitöskirja, jonka vallitseva akateeminen maailma saattoi hyväksyä.”⁶ Kolmen vuoden ajanjakso ei siis pidä sisällään vain kiihkeää opiskelua ja tutkimustyötä sekä kenttäharmaissa äheltämistä vaan myös niin vakavan ”ajattelun kriisin”, että se oli erikseen mainittava väitöskirjan esipuheessa!

Aivan kivutta ei väitöskirja kuitenkaan akateemista prosessia läpäissyt, vaan tutkimuksen painatusluvasta käytiin tiedekunnassa melkoinen vääntö.

//

Ensimmäisenä Tampereella olonsa vuotena Toiviainen löysi myös sen tekstinkatkelman, jonka sisällään pitämästä ajatuksesta tuli pitkäksi aikaa hänen pyrkimystensä punainen lanka. Se kuului: ”Voiton ja kaupan, omistuksen ja riiston järjestelmä johtaa kuitenkin vielä nopeammin kuin väestön lisääntyminen nykyisen yhteiskunnan piirissä murtumaan, jota vanha järjestelmä ei pysty parantamaan, koska se ylipäättänsä ei paranna eikä luo vaan ainoastaan on olemassa ja nauttii. Sen seikan, että on olemassa kärsivä ihmiskunta, joka ajattelee, ja ajatteleva ihmiskunta, jota sorretaan, täytyy välttämättä käydä ajatuksettomasti nauttivalle poroporvarillisuuden eläinmaailmalle sietämättömäksi ja sulamattomaksi ... Mitä enemmän tapahtumat jättävät ajattelevalle ihmiskunnalle aikaa ajatella ja kärsivälle koota voimansa, sitä täydellisempänä tulee maailmaan astumaan tuote, jota nykyaika pitää kohdussaan ...

Tämän vapautumisen pää on filosofia, sen sydän proletariaatti. Filosofia ei voi toteutua ilman proletariaatin kumoutumista, eikä proletariaatti voi kumoutua ilman filosofian toteutumista.”⁷

Katkelma on peräisin Karl Marxin kirjeestä Arnold Rugelle maaliskuulta 1843. Toiviainen ei ilmeisestikään löytänyt sitä alkuperäislähteestä vaan Reijo Wileniuksen hienosta tutkielmasta *Marx ennen Marxia*, joka ilmestyi vuonna 1966. Sitaatti löytyy sieltä katkaisukohtaa myöten samanlaisena – paitsi että lainauk-

sen viimeinen kappale ei ole peräisin kirjeestä Rugelle vaan samoihin aikoihin kirjoitetusta Hegelin oikeusfilosofian kritiikistä. Sekin on luettavissa Wileniuksen kirjasta.⁸

Toiviaisella tuo tekstikatkkelma esiintyi kokonaisena kahdessa vuonna 1968 ilmestyneessä artikkelissa. Viittaus ”ajattelevan ja kärsivän ihmiskunnan liittoon” on myös kirjoitettu esiin Lukács -kirjan loppusivuille erittäin näkyvälle ja painokkaasti lausuttuun kohtaan. Noita sanoja hän käytti sitten vielä ainakin kerran *Soihdu* -lehden haastattelussa vuonna 1982.⁹

Toiviainen ei siis halunnut olla yhteiskuntatieteilijä tai filosofi, joka olisi uhrannut vapaa-aikansa politiikan tekemiseen. Yhtä vähän hän mieli olla poliitikko, jolla olisi ollut takataskussaan professoritason tutkijan pätevyys. Hän tavoitteli omassa elämässään jotain paljon perinpohjaisempaa: olla politiikassa filosofi ja kumota näin poliitikon totunnainen roolihahmo – sekä päinvastoin: kumota filosofia abstrakteina oppena ja vain oppineen pohdiske- lun kohteena toteuttamalla sitä (tai se!) politiikassaan ja kaikissa arkipäivän toimissa. Näin hän uskoi pääsevänsä sen maailman laitaan, joka olisi ”seikkailullinen ja kuitenkin oma”, ”laaja ja kuitenkin kuin oma koti”. Siksi hän päätti sitten aikanaan pyrkiä eduskuntaan ja vielä päälle päätteeksi Helsingin kaupunginvaltuustoon – ja siksi ei proosallisinkaan järjestötoiminnan tehtävä ollut hänelle periaatteessa vieras.

Mutta samoista teksteistä voivat löytyä myös Seppo Toiviaisen tragedian idut, syyt siihen, miksi kantapöydän imu kävi hänen kohdallaan niin rajuksi ja lopulta kaiken nieleväksi. Näyttää siltä, että tuo nuoren Marxin kaunis periaate saattoi toteutua vain joskus harvoin, ”ihmiskunnan tähtihetkinä”. Pääsääntöisesti ”ajattelijat” ja ”kärsijät” kulkevat omina ryhminään – suuremman tai pienemmän välimatkan erottamina. Niiden liitto näyttäisi toteutuvan, paitsi harvoin tähtihetkinä, vain kuvitteellisesti, joko lahkoissa tai kantapöydän kaltaisissa porukoissa. Tähän kysymykseen yritän paneutua hieman kirjasen loppupuolella.

Yleistävänä toteamuksena voisi vielä mainita, ettei Marxin ajatus ajattelevan ja kärsivän ihmiskunnan liitosta ollut kovinkaan omaperäinen, vaan se kuului (monin eri tavoin ilmaistuna) koko 1700 -luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alkupuoliskon saksa-

laisen humanismin kaikkein keskeisimpiin tavoitteisiin. Friedrich Hölderlin kirjoitti kerran, kuinka Saksassa tai melkein missä hyvänsä muualla saattoi nähdä vain ihmisen sirpaleita: ”Näet käsityöläisen mutta et ihmistä, ajattelijan mutta et ihmistä, papin mutta et ihmistä, herroja ja renkejä, kuljeskelevia kisällejä ja paikoilleen asettunutta väkeä mutta et ihmistä – eikö tämä kaikki ole kuin taistelukenttä, missä kädet, käsivarret ja kaikki jäsenet lojuvat sokin sokin raadeltuina ja joiden elämän veri valuu hiekkaan.”¹⁰

Myös Saksassa syntyi lukemattomia eri lahkoja ja kantapöydillä oli imunsa. Mutta miten kolkko olisi toisaalta maailma, missä ei haaveiltaisi ehyestä tai pirstoutumattomasta ihmisestä.

///

Alussa Toiviainen kertoi siis olleensa, monien muiden kuusikymmenlukulaisten tapaan, ”hyväntahtoinen uusvasemmistolainen”. Ensimmäisten kirjoitustensa perusteella häntä olisi kai lupa pitää enemmän anarkistina kuin sosialistina tai kommunistina, mieluummin ilakoivana strukturalistina kuin kovin totisena marxilaisena. Strukturalismiahan toi ensimmäisenä Suomeen folkloristi Matti Kuusi, jonka luentoja ja seminaareja Toiviainen vielä ”lujattahtoisena marxilaisenakin” muisti kiitellä.

Jo tuohon aikaan Toiviainen saattoi siteerata SKP:n virallisia asiakirjoja, joita löytyi esimerkiksi seuraavanlaisia tekstinkoh-
tia: ”Taiteissa leviää halpahintainen kaupallinen rihkama madaltaen ja turmellen yleisön makua ja tukahduttaen todellisen taiteen elinedellytyksiä. Suuret joukkotiedotusvälineet ... levittävät tätä kaupallisen kulttuurin rikkaruohoa uskomattomalla teholla maan joka kolkkaan, jokaiseen kotiin, mikä herättää levottomuutta ennen kaikkea nuorison vuoksi ja vaatii kaikkien edistyksellisten ihmisten toimenpiteitä.” Mutta tämän hän teki perinteisiä arvoja rienaavana kulttuurisosiologina ja ennen kaikkea voidakseen letkauttaa ilkkurisesti takaisin: ”Tämä lainaus on tosin peräisin

SKP:n keskuskomitean toimintaselostuksesta, mutta jokseenkin samaan tapaan asia esitetään esimerkiksi MRA:n¹¹ ohjelmassa, jonka mukaan kommunismi käyttää taiteen rappiota hyväksi saadakseen vallan käsiinsä.¹² Samassa hengessä Toiviainen saattoi kehottaa lukijoitaan vertailemaan myös helluntailaisten *Uusi tie*-lehden kirjoituksia Neuvostoliitossa 1950-luvun lopulla ilmestyneeseen oppikirjaan *Marxismien-leninismien perusteet*.¹³

Keväällä 1968 sosiologi Toiviainen leikkitteli vielä strukturalistilla ajatusvälineillä ja loihti sommitelmillaan esiin nelikentän, joka piti sisällään kaiken mahdollisen – ainakin kaikki ajateltavissa olevat yhteiskunnan perusrakenteet. Tempun hän teki taulukoimalla ristiin kaksi dikotomista muuttujaa – eli: pidettiinkö yhteiskuntarakennetta perimmältään muuttuvana (dynamiikka) vai muuttumattomana (statiikka) ja oliko rakenneosien suhteille ominaisempaa sopusointu (harmonia) vai erilaiset ristiriidat (disharmonia):

	Harmonia	Disharmonia
Statiikka	Organismistruktuuri A	Ristiriitainen struktuuri C
Dynamiikka	Funktionaalinen struktuuri B	Dialektinen struktuuri D

Taulukko 1. Yhteiskunnan metastrukturi

Tietenkin oli selvää, että Toiviainen laski itsensä kuuluviksi jo niihin, joiden mukaan yhteiskunnan perusrakenteet olivat dynaamisia ja ristiriitaisia, sanalla sanoen dialektisia. Mutta aivan

kaikkea ei pitänyt ottaa juhlallisena totuutena vaan teoreetikon oli lupa leikkiä: ”Strukturalismin psykoterapeuttinen vaikutus on siinä, että se vie pois tietämisen tuskasta. Strukturalismi on hermeneuttinen filosofia, joka sinänsä, lähestymistapana eli metodina, sisältää kaiken sillä tavoin, että tutkiminen tietyllä tavalla käy tarpeettomaksi. Lévi-Strauss onkin sanonut: ’Koko ihmistiedon prosessi tulee täten luonteeltaan suljetuksi järjestelmäksi.’ Strukturalismi muistuttaa käärmettä, joka söi itsensä olemattomiin.” Mutta siitä huolimatta, tai kenties juuri sen takia, että leikin loppu oli jo selvästi näkyvissä, Toiviainen leikitteli strukturalismilla ainakin pikkuisen puuduttavan ”reikäkorttiososiologian” keveänä vastapainona.¹⁴

Kyseisessä artikkelissa viitataan muutamaan kertaan Claude-Lévi Straussiin, jonka teokseen *La pensée sauvage* Toiviainen oli myös perehtynyt. Sen erästä avainsanaa – *le bricoleur* (suom. askartelija, puuhastelija, leikittelijä) – hän ei kuitenkaan mainitse. Mutta toisaalta leikittelyn henki on artikkelissa niin läpitunkeva, että nuori Toiviainen voitaisiin tässä juhlallisesti nimetä maamme ensimmäiseksi *bricoleur* -sosiologiksi.

Ennen kuin siirrymme totisempiin asioihin, otetaan tuolta *bricoleurilta* vielä yksi tekstinäyte. Hän aloittaa johdantonsa taiteen sosiologiaan toteamalla: ”Kuten kaikki hyvin tiedämme, on kaksi tapaa lähestyä ilmiöitä: saksalainen ja englantilainen. Saksalaisessa lähestymistavassa määritellään käsitteitä, kunnes aika loppuu, ja englantilaisessa tavassa todetaan keskustelun päätteeksi, että käsitteet olisi pitänyt ensin määritellä. Ehkä meillä ei olisi kirjon kriisiä, jos Martti Luther ei olisi kymmentä käskyä käsitellessään kysynyt vastaukseen mitä se on vaan olisi vastannut kysymykseen mitä se ei ole. Koska englantilaisella tavalla on mahdollisuus hävitä vähemmän kuin saksalaisella voittoa, voimme lähteä liikkeelle siitä, mitä taiteen sosiologinen tutkimus ei ole.”¹⁵

Kysyä tietenkin voi, onko kirjoittaja tässä liian hauska, onko konstailu tullut jo itsetarkoitukseksi.

IV

Niinpä siirrymmekin totisempiin asioihin: jo saman vuoden syksyllä Toiviainen sanoi monen asian toisin. Hän ei tyytynyt enää irvailemaan SKP:n tai Neuvostoliiton johtajien ja ideologiiden auttamattoman keuhkoa kirjallista makua, vaan arvosteluun ilmaantui syvempiä ja syyttävämpiä äänenpainoja. Toiviainen näki Neuvostoliitossa nyt imperialistisen ja valtiokapitalistisen suurvallan, joka perimmältään oli yhtä ja samaa leiriä USA:n kanssa. Marxiin ja Leniniin (sic!) viitaten Toiviainen kirjoitti, kuinka nämä ”kapitalistiset maat rakentavat ylikansallisia finanssipääoman hallitsemia monopoleja (vrt. EEC ja Komekon) militaariliittoja (vrt. NATO ja Varsovan liitto) ja jakavat muut valtiot etupiireihin keskinäisillä hiljaisilla sopimuksilla (vrt. USA Vietnamissa ja Neuvostoliitto Tšekkoslovakiassa). Ajan takaa sitä, että sekä länsimaiden myöhäiskapitalistiset valtiot että itäryhmän valtiokapitalistiset (kutsuvat itseään kommunistisiksi) valtiot alkavat yhä enemmän suuntautua samaan pisteeseen. Myöhäiskapitalismi on teknokratisoitumassa byrokraatiaksi ja valtiokapitalismi byrokraatisoitumassa teknokratiaksi. Ne käyvät vielä edelleen taistelua symboliikkojen tasolla, mutta niiden materialistinen alarakenne on yhdentymässä.”¹⁶

Aikamme syvin raja tai railo avautui Toiviaisen mukaan nyt ”kolmannen maailman ja muiden maailmojen välille”. Mutta me emme olleet väistämättä sen väärällä puolella, koska kansallisia vapautusrintamia oli mahdollista ja niitä tuli perustaa kaikkialle, myös teollistuneelle pallonpuoliskolle, ”kunnes meillä on suuri kansainvälinen vapautusrintama”. Syksyllä 1968 hän oli vielä uusvasemmistolainen, mutta sanassa oli nyt julistusta ja totista vimmaa: ”Ajattelevan ja kärsivän ihmiskunnan liitto muodostuu, jos se halutaan muodostaa. Kulttuurivallankumous tulee, jos se tehdään. Silloin edessä on vain joko maailmanvallankumous tai tuho. Mutta oikeudenmukaisuus on aina suurempi arvo kuin onni.

Patria o muerte – venceremos! Che Guevara on kuollut, mutta vallankumous on vasta alussa.”

Toiviainen oli oikeassa siinä, että Che Guevara oli kuollut, mutta väärässä sikäli, että nuorison ja opiskelijoiden yleismaailmallinen kapina-aalto oli jo (syksyllä 1968) auttamatta ohittanut huippuhetkensä. Tosin eurooppalaisen työväestön monet laajat lakkotaistelut, esimerkiksi Italian kuuma elokuu 1969 olivat vielä edessä – ja kokihan Suomikin kevättalvella 1970 laajimmat lakkotaistelunsa sitten vuoden 1956 yleislakon.

V

Sitten pääsemme kevääseen 1969 ja Vaasan sosiologipäiville, missä Toiviainen piti melkoista huomiota herättäneen alustuksensa *Lauseita sosiologiasta*. Muutamat tutkijat ovat jo nimenneet sen suomalaisen sosiologian yhdeksi murroskohdaksi ja tarinan mukaan Toiviaisen esityksen alkajaisiksi ilmestyi punainen lippu.¹⁷

Alustuksessaan Toiviainen totesi tai pikemminkin julisti: ”Tähän mennessä kirjoitettu sosiologia on ollut keskittien, keski-*luokan* ja keski-*iän* sunnuntaifilosofiaa. Yhteiskunnallisesti tärkeistä kysymyksistä sosiologia on vetäytynyt munkinkammion viileyteen, rohkea se on ollut ainoastaan ollessaan sovinnainen. Sosiologia on ajautunut siihen kultaiseen keskipisteeseen, jonka kaikki *yhteiskunnallinen liikunta* edetessään *kiertää*.”¹⁸

Yksi keskeisin ja Toiviaisen tuon hetkistä ajattelua valottava Vaasan alustuksen ”lause” kuului kokonaisuudessaan: ”Sosiologit ovat korvanneet yhteiskuntafilosofian tieteenfilosofialla. Tällä tavoin tietty yhteiskunnallisista syistä aiheutuva tieteenharjoituksen yliopistollinen perinne on yleistetty yhteiskunnan ihanne-malliksi. Yleistäessään tieteenideologian – sanalla sanoen akateemisen vapauden – yhteiskunnan ihanteeksi ainoa sosiologian tunnustama ristiriita on ollut arvoristiriita. Mutta yhdenkään sosiaalisen järjestelmän avain ei ole arvo vaan normi; ei se mitä annetaan tavoitella, vaan se mitä kielletään tavoittelemasta.

Näin meillä on mahdollisuus kahdenlaiseen sosiologiaan. Sitoutunut sosiologia tunnustaa arvoristiriidan. Tunnustuksellinen

sosiologia kumooa normiyhdenmukaisuuden. Tähän mennessä kirjoitettu sosiologia on ollut sitoutunutta, tuonpuoleista sosiologiaa.”¹⁹

On vaikea arvioida, missä määrin sosiologipäivien yleisö, tai edes puhuja itse, ymmärsi, mitä kaikkea tuossa lennokkaassa, tiiviissä ja monia intertekstuaalisia viittauksia sisältävässä ”lauseessa” tuli oikein sanottua. Jos vertaamme Toiviaisen uutta vastakohtaparia ”sitoutunut sosiologia”–”tunnustuksellinen sosiologia” hieman varhaisempaan metastruktuurien typologiaan, niin ensin mainittua harrastetaan mitä ilmeisimmin ruudussa C ja jälkimmäistä ruudussa D. Niiden väliin jännittyi sosiologisen ja kenties koko yhteiskuntatieteellisen ajattelun perusvastakohtaisuus – vaihtoehdot A ja B on työnnetty käyttämättöminä sivuraiteille.

Eräs ruudun C asukki ja sitoutuneen sosiologian sitoutunein kannattaja oli silloisen (ja kenties nykyisenkin) sosiologikuntamme kärkihahmo, Erik Allardt. Erityisesti kirjassaan *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* (ilm. 1964) hän oli omien sanojensa mukaan pyrkinyt esittämään ”yhteiskunnan rakennetta ja ihmisten joukkokäyttäytymistä koskevan yleisen teorian”, jonka ydinajatus oli, ettei modernissa ja työnjaoltaan eriytyneessä yhteiskunnassa ollut sen kaikilta jäseniltä järjellistä vaatia samanlaista käyttäytymistä tai yhdenmukaisten arvojen kunnioittamista. Yhteiskunnan ei tullut vain sietää jäsentensä tai jäsenryhmiensä välisiä ristiriitoja, vaan tehdä ne asianmukaisella tapaa näkyviksi ja siten myös hallittaviksi.

Toinen vahvaksi vaikuttajaksi kohonnut sitoutunut sosiologi oli Ralf Dahrendorf, tuon ajan kenties arvovaltaisina eurooppalainen yhteiskuntatieteilijä. Hänen ajatuksillaan, varsinkin teoksella *Luokat ja luokkaristiriidat teollisessa yhteiskunnassa* (ilm. alkup. 1957) oli erityinen paino kuusikymmentäluvun lopun Suomessa, missä tulopoliittinen neuvottelumekanismi otti ensi askeleitaan. Itse kirja ilmestyi meillä vuonna 1969 Ilse ja Paavo Kolin kääntämänä.

Ensi alkuun kuusikymmentäluvun vihaiset nuoret miehet ja naiset suorastaan ahmaisivat Allardtin, Littusen, Eskolan ja Dahrendorfin sanat ja ajatukset siitä, kuinka moniarvoisuus tuli sallia

ja kuinka yhteiskunnallinen ristiriita ei merkinnytkään hävityksen kauhistusta. Ne käänsivät ”lujaan yhteiseen arvoperustaan” pyrkivän arvokonservatiivin maailmankäsityksen makeasti ylösalaisin – ja ärsyttivät vielä useimpia porvareita.

VI

Kuusikymmentäluku oli siis Suomessa modernin liberaalin – tai Toiviaisen kielellä: sitoutuneen – sosiologian kulta-aikaa. Muutaman vuoden ajan sen keskeisiä termejä (ristipaine, anomia, käs-kyvaltasuhde jne.) ja oppilauseita saattoi kuulla yhtä hyvin radikalisoituvan nuorison kokoontumispaikoissa kuin myös kaikkein valikoituneimmissa vallan kabineteissa. Mutta aivan vuosikymmenen lopulla tuo merkillinen konsensus alkoi jo repeillä ja moni nuorekas radikaali alkoi epäillä, oliko moniarvoisuuden aate ollutkin vain syötti, jolla heitä yritettiin houkutella normiyhdenmukaisuuden ansaan. Toiviaisen *Lauseet sosiologiasta* eivät olleet suinkaan ainoa sodanjulistus ”sosiologiselle valistukselle” ja sen utopioille uudesta moniarvoisesta ja ”orgaanisesti solidaarisesta yhteiskunnasta”.

Nimittäin: jo vuotta aikaisemmin, kevään 1968 sosiologipäivillä Tampereella, oli Hannu Taanila irvaillut sosiologeja siitä, kuinka nämä ”häärivät yhteiskunnassa onnellisina ja puuhakkaina, joskus toki ahdistuneina. Jos jossakin syntyy konflikti, he keikkuvat paikalle kuin palokunta. He ovat sosiaaliteknikoita, tämän yhteiskunnan partiopoikia. He sopeuttavat meitä, vähentävät aggressioita, sääntelevät konflikteja: oi ihmiset toistanne rakastakaa, niin kaunis, kaunis on maa. Mutta he hoitavat vain oireita, suunnittelevat niitä pois. Sillä kuka suomalainen sosiologi on koskaan kysynyt, mihin yhteiskuntaan meitä oikein sopeutetaan.”²⁰

Myös Antti Eskola tuntui saaneen tarpeekseen sosiologisesta valistuksesta ja Taanilan esityksen innoittamana hän ruotii kirjassaan *Suomi sulo pohjola* ”sosiologien lintukodon” olemusta: ”Päivien (Sosiologipäivien –HMK) yksityiskeskusteluissa Taani-

la sanoi, että suomalaisten sosiologiin samoin kuin esimerkiksi Urho Kekkosen utopia tulevaisuuden Suomesta muistuttaa Aleksis Kiven utopiaa Lintukodosta. Lintukodon kauniilla saarella vallitsi ikuinen onni:

Kansa kuolematon asuu tällä saarel,
Ijäisessä nuoruudessa onnen maassa,
Kerikansa pieni, viaton ja kaunis.

...

Tässä reippaat keripojat pelot kyntää,
Ihanaiset niitut niittää, kerimet,
Vilkaskatsantoiset, ruusuposkiset,
Kangast heskyttävät lakas korkeassa.

Myös Johannes Virolaisen ja Yrjö Littusen, Urho Kekkosen ja Erik Allardtin ihanne-Suomessa aurinko paistaa, traktorit surisevat pelloilla ja kaikkialta kuuluu kansantulon kasvun iloinen kohina. Keripojat ja -tytöt kulkevat suvaitsevaisuutta säteillen, sietäen erilaisuutta ja säädellen konflikteja. Kukaan ei kysy perimmäisiä kysymyksiä, ei tiedustele perussääntöjen legitimiisyyttä.

Poikkeavia ja yhteisöön sopeutumattomia ei ole, vaan kaikilla on funktionaalisesti toimiva paikkansa; kommunistit on integroitu antamalla heille vastuuta, puliukot tuhottu huolehtivalla solidaarisuudella, vangit nivelletty organisoituna intressiryhmänä demokratian säätelykoneistoon, Kauko Kare, Paavo Hiltunen ja kaikki äärioikeistolaiset pantu näytteille virkistysalueen eläintarhaan, jossa kansakoululaiset opettajansa johdolla käyvät heitä ihmettelemässä, sekä kuolevat hoidettu siististi taka-alalle, missä he voivat potkaista tyhjää kenenkään häiriintymättä.²¹

Nämä olivat juuri niitä ääniä, joita kaikkietävyyteen hienokeltaan taipuvainen Mauno Koivisto luonnehti ”ylensyöneitten ilmavaivoiksi”. Rahoitusvajeiden, inflaation tai maksutaseongelmien parissa painiskelevan pankkimies-ministerin oli kai vaikea ymmärtää sitä, miksi niin monet näyttivät aina vain hapanta naamaa – vaikka maallista hyvää kaadettiin heidän kaukaloihinsa vuosi vuodelta enemmän: korotettuja eläkkeitä, pidennettyjä lomia, kauas alle reaalihinnan tuettuja opiskelumahdollisuuksia tai terveydenhoitopalveluita... Eikö rahvaan ja varsinkin luke-neiston olisi pitänyt olla viimein tyytyväistä ja noudattaa omasta

puolestaan Lauri Viidan sanoiksi pukemaa perustuslakia, joka oli ”nerokas, yksinkertainen: pyöri, pysy kolossasi, älä kuumene!”

VII

Mutta tyytymättömyys ei kytenyt vain ylensyöneitten piirissä, vaan suuri osa tavallista tavallisempaakin kansaa tunsu itsensä kaltoin kohdelluksi tai ainakin unohdetuksi. He protestoivat ryhtymällä kannattamaan ”uudeksi voimaksi” julistautunutta Suomen Maaseudun Puoluetta, jolla vuonna 1966 valitussa eduskunnassa oli vain yksi edustaja, Veikko Vennamo. Mutta jo vuoden 1968 presidentin valitsijamiesvaaleissa ylsi yli kymmenen prosentin äänisaaliiseen. Parin vuoden päästä pidetyissä eduskuntavaaleissa SMP:n eduskuntaryhmän koko kasvoi yhdestä kahdeksaantoista edustajaan – samalla kun SKDL:n ryhmän koko supistui neljästäkymmenestä yhdestä kolmeenkymmeneen kuuteen ja kun sen kanssa vuonna 1966 vaaliliitossa ollut TPSL menetti kaikki seitsemän paikkaansa. Vielä suurempi häviöjä oli Keskusta, jonka paikkamäärä supistui neljästäkymmenestä yhdeksästä kolmeenkymmeneen kuuteen. Sen sijaan päähallituspuolue SDP selvisi koettelemuksesta huomattavasti pienemmin tappioon. Näin suuria siirtymiä ei itsenäisen Suomen eduskuntalaitoksen historiassa ollut normaalioloissa tapahtunut koskaan aikaisemmin – eikä toistaiseksi myöhemminkään.

Kun Seppo Toiviaisen ja moni muu ”hyväntahtoinen uusvasemmistolainen” muuttui ”lujatahtoisiksi marxilaisiksi”, oli taustalla monia kansainvälisiä vaikutteita ja virtauksia. Niiden paineessa monissa sankarigallerioissa saivat Martin Luther King, Bertrand Russell tai Erich Fromm väistyä Chen, Maon ja Leninin tieltä. Tamperelaisessa opiskelijalehdessäkin saatettiin julistaa pasifismi, joka vielä hetki sitten oli edustanut radikalismien äärimmäisintä kärkeä, oopiumiksi kansalle. Myös yleisluontoiset vaatimukset Vietnamin sodan lopettamisesta julistettiin yhä ankarammin äänensävyin hämääviksi, ellei peräti taantumukselliseksi. Sen sijaan oli kaikin tavoin tuettava FNL:n – Vietnamin kansal-

lisen vapautusrintaman – taistelua, jota se oli käyvä voittoisaan loppuun saakka. Ja kuten muistamme, Toiviaisenkin mukaan kansallisia vapautusrintamia oli perustettava kaikkialle.

VIII

Mutta näiden kansainvälisten vaikutteiden ohella uusvasemmistolaisuuden – niin ”hyväntahtoisen” kuin sissiromanttisten virtausten – kehittymiseen ”lujatahtoiseksi marxilaisuudeksi” vaikuttivat myös kotoiset seikat, erityisesti vennamolaisuudeksi kanavoitunut ”unohdetun kansan” protesti. Ilmiö askarrutti myös Toiviaista niin paljon, että hän kirjoitti jopa pienen esseän tai tutkielman (*Vennamolaisuus poliittisena joukkoliikkeenä*), joka ilmestyi pamfletissa *Unohdetun kansan siivellä*. Kirja tuli markkinoille alkuvuodesta 1970, siis aivan vaalien aattona.

Toiviaisen bibliografiassa tuo vennamolaisuuden erittely lie-nee ensimmäinen julkaistu nimeke, jonka aihe liittyi välittömästi kotoiseen päivänpolitiikkaan. Edellisen syksyn vaatimukset kansallisten vapautusrintamien perustamisesta jäivät siitä vielä melkoisen matkan päähän. Toinen kirjoituksen silmiinpistävä piirre on Toiviaisen määrätietoinen pyrkimys selittää tämä poliittinen tai ideologinen ilmiö oikeaoppisen marxilaisesti sen aineellisesta perustasta käsin: ”Siitä huolimatta että vennamolaisuus poliittisena joukkoliikkeenä sisältääkin monia ulkojärjellisiä piirteitä, itse ilmiön syyt sekä rakenne ja kehitys ovat täysin järjellisiä ja todellisia. Jokainen poliittinen ilmiö on yhteiskunnallinen ilmiö, jokainen yhteiskunnallinen ilmiö on aineellinen ilmiö.”²²

Vennamolaisuuden aineellisen perustan Toiviainen löysi suomalaisista lehmistä sekä niiden tuotantokyvyn huiman nousun ja pääluvun hitaan laskun synnyttämästä ylituotannosta, voivuoressa. Sen seurauksena oli käynnissä maatilojen tyly jako kahteen: vauraisiin selviytyjiin ja kohti konkurssia kompasteleviin. Kuten Toiviainen osoittaa, Vennamo ei missään eikä millään tavoin kajonnut pienviljelijöiden ahdingon objektiivisiin tai aineellisiin

syihin. Hänen mielestään kaikki, mikä yhteiskunnassa oli pahaa, oli valtion ja poliittisen johdon (”vanhojen puolueiden”) moraalisen turmeltuneisuuden syytä. Vennamolaisuus ja kaikki muutkin pikkuporvarilliset liikkeet sisälsivät Toiviaisen mukaan ”vähän kurjuuden filosofiaa ja paljon filosofian kurjuutta”.

Toiviaisen pikku tutkielman ensisijainen tarkoitus oli osoittaa Vennamon joukkokannatuksen syyt, ei etsiä ratkaisua pienviljelijän ahdinkoon. Mutta toisaalta tällaisen puheenvuoron julkilausematon edellytys on, että käyttäjällä on ainakin aavistus, mitä ongelmalle pitäisi tehdä, kasvava ylituotanto kun oli kaikkien kehittyneiden länsimaiden ongelma. Toiviainen sivuaa asiaa vain yhdessä lauseessa, joka kertoo kuitenkin paljon siitä, mihin suuntaan hänen oma ajattelunsa oli tällä välin edennyt: ”Sosialistisissa valtioissa maatalouden käsittely on onnistunut paljon sujuvammin yhteiskunnallisen taloussuunnittelun keinoin, mutta Aasian, Afrikan ja Latinalaisen Amerikan kansat, alistetut miljoonat, elävät ja kuolevat nälässä.”²³

Viljelijäväestön jako kahteen ja pienviljelijän paheneva ahdinko jäsenyi nyt Toiviaisen ajatuksissa oikeaoppisen marxilaisesti tuotantovoimien (esim. lehmät) ja tuotantosuhteiden (perheviljelmävaltainen maatalous) väliseksi ristiriidaksi, joka kapitalismin oloissa johti vääjäämättä muutamien menestyjien vaurastumiseen ja suurten joukkojen kurjistumiseen. Kestäviä ratkaisuja näytti löytyvän vain sosialismissa ja mikä vielä merkille pantavaa: niitä oli löydetty olemassa olevissa sosialistisissa valtioissa ”yhteiskunnallisen taloussuunnittelun keinoin”. Vain muutamaa kuukautta aiemmin oli Toiviainen nimittänyt kyseisten maiden yhteiskuntajärjestelmiä byrokraattiseksi tai teknokraattiseksi valtiokapitalismiksi.

Näin oli hyväntahtoisesta uusvasemmistolaisesta viimein tullut ”lujatahtoinen marxilainen”, josta oli edelleen kehittymässä neuvostoliittolaisperäisen marxismi-leninismien kannattaja. Tosin vasta väitöskirja – joka oli Vennamo -tutkielman aikoihin jo melko valmiiksi kirjoitettu – oli ensimmäinen dokumentti, jossa Toiviainen aivan *expressis verbis* julistautuu marxisti-leninistiksi.

Mutta siis: Taistolaisuuden syiden pohdinnassa ei tähän saakka ole mielestäni muistettu juuri lainkaan Vennamon roolia. Kun hän

puhui ”unohdetusta kansasta”, myös moni kuusikymmentäluvun radikaali tunsu piston sydämessään. Unohdettu kansa hahmottui hänen mielessään tietenkin unohdetuksi työväenluokaksi ja tarkemmin katsoen myös pienviljelijä oli kapitalismin uhri, tietenkin. Jotkut intoutuivat soveltamaan marxilaista imperialismiteoria myös Suomen oloihin siten, että kehitysalueet olisivat olleet meidän ”kolmas maailmamme”.²⁴

IX

Kesällä 1969, hieman sen jälkeen, kun Toiviainen oli piikitellyt sosiologiaa ”keskitien, keskiluokan ja keski-ian sunnuntaifilosofiaksi”, käytiin *Parnasson* sivuilla mielenkiintoinen keskustelu. Ensin Hannu Taanila julkaisi tummasävyisen arvion päättymässä olevasta kuusikymmenluvusta ja siitä, kuinka vähäisen jäljen kaikki sen tiedostavat pamfletit, paneelit ja happeningit olivat elämämme menoon jättäneet (*Lauseita imeväisen suusta*). Voittajia tulivat Taanilan mukaan seuraavalla vuosikymmenellä olemaan SDP (erityisesti sen oikea laita), Kokoomus ja Neuvostoliiton kanssa kannattavaa kauppaa käyvät vuorineuvokset. Taanila totesi myös, kuinka ”Neuvostoliitto on jo liittoutunut Suomen talousjohdon kanssa: yksi suomalainen toimitusjohtaja on Neuvostoliitolle arvokkaampi kuin kymmenen suomalaista vasemmistolaista”.²⁵ Samantyyppinen synkkä yksinpuhelu tuli olemaan myös Antti Eskolan vuoden lopulla ilmestynyt *Vasen laita lavea*.

Taanilalle vastasi SKDL:n kulttuurisihteeri Rauno Setälä, joka oli löytämässä tietään kulttuuriradikalismista Leniniin ja leninismiin. Kriisissä tai umpikujassa ei hänen mukaansa ollut todellinen vasemmisto, ei työväenluokan todellinen kansainvälinen vallankumouksellinen liike, eikä todella olemassa oleva sosialismi, vaan Taanila ja hänen kaltaisensa pikkuporvarilliset radikaalit. Setälä luki ankaraa lakia kaikille neuvostoliiton arvostelijoille kysyen, ketä hyödyttäisi se, jos Neuvostoliitto luopuisi oman taloudellisen ja sosiaalisen mahtinsa kasvattamisesta sekä omien kansalaistensa aineellisen elintason nostamisesta ja suuntaisi

voimavaransa kehitysapuun ja kansallisten vapautusrintamien tukeen? ”Yksinomaan imperialismia”, kuului Setälän liki kymmeneen kertaan toistama vastaus. Samaa tahoja hyödytti myös Taanilan pikkuporvarillinen radikalismi, tahtoipa tämä sitä tai ei.²⁶

Aivan kokonaan Setälä ei kulttuuriradikalismia tuominut, vaan sillä oli hänen mukaansa ollut oma roolinsa vanhan porvarillisen ajatus- ja arvomaailman kyseenalaistajana. Mutta nyt tuo karnevaalin aika oli kulunut loppuun ja nuori radikalismi oli tulossa perimmäisten kysymysten eteen. Sen oli päätettävä, kummalle puolen barrikadia se asettuisi: työn vai pääoman, sosialismin vai imperialismien, porvariston vai proletariaatin. Sama suuren ratkaisun teema tulee väkevästi esiin Marja-Leena Mikolan artikkelissa *Kulttuuriradikalismi, porvariston luokaton lakeija*, joka ilmestyi SDNL:n henkiin herätetyn *Terä*-lehden ensimmäisessä numerossa keväällä 1969, siis hieman Setälän puheenvuoroa aikaisemmin: ”Osa vasemmistoradikaaleista jää pikkuporvareiksi, osa lohkeaa mukaan marxilaiseen työväenliikkeeseen tutustumaan siihen, mitä marilaisuus on. Heidän ei pidä nyt mennä opettamaan työläisille ylhäältä käsin. Heidän on seurattava Leninin kehotusta ja mentävä työläisten keskuuteen tietääkseen, mitä ja miten työläiset puhuvat.”²⁷

Setälän mukaan maailma näytti toivottomalta ja tappio vääjäämättömältä vain niiden silmin, jotka eivät olleet vielä löytäneet marxismi-leninismien valtatieä tai olivat siltä eksyneet. SDNL:n kesäleirillä 1969 pitämässään alustuksessa samainen Setälä totesi vielä: ”Kun on lähdetty siitä, että marxismi-leninismien peruseriaatteiden jatkuva tähdentäminen ja esillä pitäminen on kaa-vaoppisuutta, sitaattihurskastelua ja dogmaattisuutta, ollaan nyt sitten tässä missä ollaan: nyt kun tarvittaisiin erilaisten oikeistolaisten ja ’vasemmistolaisten’ sosialisminvastaisten virtausten vastapainoksi yhteiskuntamme todellisen luokkaluonteen erittelyä, luokkavoimien esittelyä ja tämän hetken vaatimien tehtävien määrittelyä, mikä kaikki edellyttää marxismi-leninismien peruseriaatteilla operoimista, nyt ollaankin sormi suussa, ollaan neuvottomia ja alttiita kaikenlaisille nuoren vallan, uuden vallan, seksisocialismin, pepsisukupolven, pilvenveikkojen ja nyhky-anarkistien iskulauseille.”

Tuon tunnetun puheensa hän huipensi lausahduksiin: ”Mitä siis on tehtävä? On palattava Leniniin, leninismiin!”²⁸

X

Aika vuoden 1970 joulukuusta seuraavan vuoden toukokuuhun pitää sisällään monia merkittäviä päivämääriä Seppo Toiviaisen elämässä. Tampereen Yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta myönsi hänelle tohtorin (27.1.1971) ja Suomen armeija reservin vänrikin arvon. Näin hän saattoi ryhtyä hoitamaan päätoimisesti sosiaalipsykologian assistentin tointa, johon hänet oli valittu jo edellisenä vuotena, vähää ennen armeijaan astumista. Myöhemmin samana keväänä hänet hyväksyttiin Suomen Kommunistisen Puolueen jäseneksi. Toiviainen ei palannut vain siviiliin ja yliopistoon vaan samalla myös Leniniin.

Erinomaisen tärkeä päivämäärä oli vielä 8.2.1971, jolloin alkoi kolmisen viikkoa kestänyt metallityöväen lakko, mittavin työtaistelu Suomessa sitten vuoden 1956 yleislakon. Taisto tuntui erityisen väkevästi Tampereella, jossa oli monia suuria metallitehtaita, esimerkiksi Tampella, Lokomo tai Valmetin Lentokonetehdas. Jotkut niistä sijaitsivat vielä aivan kaupungin keskustan tuntumassa ja monet poikkesivatkin sanalle jämerien lakkovahdientien kanssa. Kaivattu liitto näytti olevan muodostumassa, tulemissa prosessissa.

”Itse elävä elämä”, kuten tuo muutamien neuvostojohtajien suosima fraasi kuului, näytti nyt osoittavan vääräksi ne monien kulttuuriradikaalien ja uusvasemmiston teoretikkojen väitteet, joiden mukaan pitkälle teollistuneitten maiden työväenluokka olisi menettänyt vallankumouksellisuutensa ja integroitunut myöhäiskapitalistiseen ”welfare-warfare”-systeemiin. Kun Marja-Leena Mikkola oli jo paria vuotta aiemmin kirjoittanut kuinka radikaalin lukeneiston oli ”seurattava Leninin kehotusta ja mentävä työläisten keskuuteen tietääkseen, miten ja mitä työläiset puhuvat”, niin nyt tuolla puheella oli pontta.

Jos itselläni olisi vielä mahdollisuus haastatella Seppo Toiviaista, niin kaikkein ensimmäisenä kyselisin kevättalven 1971 tunnelmista, esimerkiksi vasemmistolaisten opiskelijoiden (ynnä muutaman tutkijan) ja lakossa olevien metallityöläisten yhteisistä illanvietoista, joita Tampereen Ylioppilastalolla järjestettiin. Tietenkin asiaan kuului olut, jota Toiviainen ei tuolloin vielä ihmeemmin maistellut. Paljon pökerryttävämpää olikin tietoisuus (tai kuvitelma) siitä, että nyt työläiset ja akateeminen väki ovat yhdessä ja ainakin yrittävät puhua suurin piirtein samaa kieltä suurin piirtein samoista asioista. Jutturinki ei koostunutkaan enää kourallisesta älykkökandidaatteja tekemässä vaikutusta toisiinsa ohuehkolla oppineisuudellaan. Nyt kirjoituksissa luvattu ajattelevan ja kärsivän ihmiskunnan liitto oli käymässä toteen...

XI

Siviiliin päästyään Seppo Toiviainen tarttui melkein pä ensi töikseen aivan uudelleen tehtävään: kirjoittamaan kiistakirjoitusta ja samalla tieteellistä tutkielmaa ns. tulopolitiikasta, siitä uudesta toimintamallista, jonka mukaisesti työmarkkina- ja laajemmin muutakin yhteiskuntapolitiikkaa oli ruvettu hoitamaan. Suhtautumisesta tähän politiikkaan ja sen taustalla oleviin ajatustapoihin oli tulossa kenties tärkein erottava tekijä SKP:n vähemmistön ja melkein koko muun vasemmiston välille. Ensin mainitun kanta oli ehdottoman kielteinen, eikä kaukana ollut vastapäivään luettu lause: ne jotka vastustivat tulopolitiikkaa, olivat SKP:n vähemmistön kannattajia.

Kirjan nimeksi tuli *Tulopolitiikan arvostelua* ja sen jälkisanoina Toiviainen toteaa: ”Käsikirjoituksen kirjoittaminen on aloitettu vuonna 1971, jolloin keskustelun pääkysymyksenä oli, mitä Liinamaa I-II ja UKK -sopimukset merkitsivät työväenluokalle ja kansanjoukolle taloudellisesti. Tulopolitiikan taloudellis-poliittinen kokonaisanalyysi oli tekijän mukaan jätetty tarkoituksellisesti vähemmälle huomiolle.” Kirjan jälkisanat on päivätty

heinäkuulle 1973, mikä kieli jo siitä, ettei kirjoittaminen eikä yhteistyö kustantajan (Tammi) sujunut aivan toivotulla tavalla.²⁹

Kun nuori taiteen- tai kulttuurisosiologi ryhtyi (esimiehensä prof. A. Eskolan hienoiseksi harmiksi!) kritikoimaan tulopoliitikkaa, hän astui maaperälle, jota ei voinut kovin hyvin tuntea. Jonkinlaista sormiharjoitusta hän oli sentään hankkinut kirjoittamalla pikku analyysinsä vennamolaisuudesta ja tietenkin arvostelemalla yhteiskunnallisten ristiriitojen sääntelyyn suuntautunutta liberaalia sosiologiaa. Mitään kovin uutta tai omaperäistä ei Toiviaisen tulopoliittikakirja sisälläkään, vaan se sanoo oikeastaan vain sen, mikä oli jo useampaan kertaan toistettu hänen lähteisensä. Niistä keskeisimpiä olivat SKP:n talouspoliittisella osastolla työskennelleiden Petteri Baerin, Timo Kosteén ja Olavi Pohjolan kirjoitukset sekä muutamien neuvostoliittolaisten kirjoittajien aikaansaannokset, joita APN:n kustantama *Sosialismin teoria ja käytäntö* -lehti tapasi julkaista. Niissä oli onnistuttu todistamaan, ettei työväki ollut juurikaan hyötynyt siitä taloudellisesta kasvusta, joka tulopoliitiikan vuosina oli lähtenyt käyntiin. Ilman ylitöitä ja liukumia tulos olisi saattanut olla jopa miinusmerkkinen, kun taas (suur)pääoman tulot olivat samanaikaisesti kasvaneet yli kaikkien odotusten. Vaikuttaa hieman siltä, että jotkut jyrkemmän linjan kommunistit yrittivät tulopoliitiikan arvostelussaan herätellä henkiin vanhaa ja vaivihkaa kuopattua teesiään työväenluokan aseman absoluuttisesta huononemisesta (”absoluuttisesta kurjistumisesta”) kapitalismin oloissa.

Kun Toiviaisen kirja sitten lopulta pääsi markkinoille syksyllä 1973, oli vuosikymmenen alun suuri lakkoaalto jo pääosin ohi. Siitä ei tullut teosta, joka olisi levinnyt työväestön keskuuteen yhdessä laajenevien lakkoliikkeiden kanssa.

XII

Tulopoliittikakirjan hienoisista vastoinkäymisistä huolimatta Toiviaisen punainen tähti lähti SKP:n piirissä heti huimaan nousuun, jota tuli kestävämmän melko tarkkaan seuraavat kymmenen

vuotta. Nimittäin jo keväällä 1972 – siis ensimmäisessä mahdollisessa tilaisuudessa – hänet valittiin SKP:n Tampereen piirijärjestön piirikomiteaan ja ilmeisesti jo seuraavana keväänä myös sen työvaliokuntaan. Hänen vastuulleen tuli myös piirin uudelleen toimintaan herätetyn valistusjaoston puheenjohtajuus sekä tuohon aikaan varsin suosittuun piirikoulun ”rehtorin” tehtävät. Piirikoululla tarkoitettiin syyskuusta toukokuun alkuun viikoittain järjestettyjä yleisöluentoja marxilaisuuden teorian, työväenliikkeen historian ja kommunistien politiikan keskeisistä kysymyksistä. Parhaimmillaan koululla oli oppilaita pitkälti toistasataa.

Vaikka kyse onkin Seppo Toiviaisesta, tällainen ”urakehitys” oli melkoisen hämmästyttävä. SKP oli sentään ollut perustamisestaan saakka miltei yksinomaan työväen ja pienviljelijäväestön puolue, jossa porvaritaustaiset maisterit ja erityisesti tohtorit olivat olleet äärimmäisiä harvinaisuuksia. Toiviaisen isä sattui vielä olemaan aktiiviupseeri, jotka eivät ammattikuntana olleet mitenkään kommunistien erityisessä suosiossa.

Suuri osa syntyneestä luottamuksesta selittyy toki Seppo Toiviaisen henkilökohtaisilla ominaisuuksilla, mutta oma roolinsa oli myös piirisihteeriksi Esko Malmbergilla sekä erityisesti Toivo Autiosaarella, joka toimi vuosina 1971 – 1976 SKP:n Tampereen kaupunkijärjestön sihteerinä. Jämerän Malmbergin arvovalta sekä Autiosaaren energisyys ja sosiaaliset taidot yhdistettynä molempien miesten hyvään politiikan tilannetajuun raivasivat porvaritaustaisen tohtorin tieltä monia esteitä ja ennakkoluuloja.

XIII

Tulopolitiikan arvostelu ei kuitenkaan ollut ainoa tutkimuksellinen hanke, johon assistentti Toiviainen keväällä 1971 ryhtyi. Sosiologian kritiikki, johon Taanila, Eskola ja hän itse olivat jo jokin aika sitten ryhtyneet, vaati jatkoa ja perusteellisempaa paneutumista. Myös väitöskirjatyö oli nostanut esiin kouriintuntuvalla tavalla kysymyksen marxismista ja (”porvarillisen”) sosiologian monimutkaisesta suhteesta. Ja kolmanneksi: Sosiologien kriittinen

itsetutkiskelu oli tuohon aikaan yleismaailmallinen ilmiö, josta ovat todisteena monet paljon luetut teokset, esimerkiksi Irving M. Zeitlinin *Ideology and Development of Sociological Theory* (1968) Alvin W. Gouldnerin *The Coming Crisis of Western Sociology* (1973) tai ruotsalaisen Göran Therbornin melkoista oppineisuutta osoittanut väitöskirja *Science, Class and Society* (1976). Varhaisemmista esityksistä on syytä muistaa C. Wright Millsin *Sosiologinen mielikuvitus* (ilm. alkup. 1959) ja Saksan Liittotasavallasta taas kuuluisa positivismiväittely (*Der Positivismusstreit*) sekä Jürgen Habermasin pian klassikon aseman saavuttanut teos *Erkenntnis und Interesse* (1968).³⁰ Suomalaisen itsetutkiskelun tärkeimpänä tuotoksena voitaneen pitää vuonna 1973 ilmestynyttä teosta *Suomalaisen sosiologian juuret*.

Niinpä Toiviainen paneutui kaksin käsin sosiologian historiaan, siihen, miten ja mistä ”sosiologiset ajattelumuodot” olivat oikein syntyneet. Havainnollisen yleiskuvan hänen hankkeistaan saa silmäilemällä ja hieman avaamalla hänen tärkeimpien kirjoitustensa bibliografiaa vuosilta 1972 – 1977:

1) *Historiallinen materialismi ja sosiologian itsenäisyys* – (Sosiologia 2/1972). Kirjoitus on kriittinen arvio puolalaisen Jan Szczepańskin, teoksesta *Sosiologian peruskäsitteet*, joka ilmestyi suomen kielellä vuonna 1971 ja saavutti kohtalaisen suuren suosion. Szczepańskia pidettiin ainakin tuolloin ”marxilaisena sosiologina”, joskin epäselvää oli mitä tuo luonnehdinta hänen kohdallaan tarkoitti. Toiviaisen mukaan hän oli omaksunut länsimaisen sosiologian keskeisen käsitteistön ja teorian miltei sellaisinaan ja kritiikittömästi. Tässä on vielä hyvä muistaa, että Toiviaisen väitöskirjaa voidaan pitää yrityksenä yhdistää marxilainen käsitteistö tai yleinen yhteiskuntateoria (historiallinen materialismi) empiiriseen sosiologiaan.

2) *Joukkosieluteoria Mein Kampfissa ja Kolmannen valtakunnan sosiologiassa* – (Sosiologia 4/1972). Kirjoituksella ei ole kovin selkeitä liittymäkohtia Toiviaisen muihin hankkeisiin. Artikkelin saattaa jotenkin liittyä Vennamo -tutkielmaan, jossa hän sivusi myös kysymystä populistisen ja fasistisen joukkoliikkeen

eroista ja yhtäläisyyksistä. Tässä artikkelissa ei liioin ole vielä yhtään ainutta viittausta Georg Lukácsiin, tai hänen näkemyksiinsä ”järjen tuhoutumisesta”.

3) *Lukácsin arviointia* – (Kommunisti 1/1973) Artikkelin on Toiviainen ensimmäinen kirjoitelma Georg Lukácsista ja se keskittyy arvioimaan vain tämän hiljakkoin suomeksi ilmestynyttä teosta *Lenin: tutkimus hänen ajatustensa yhtenäisyydestä*.

4) *Ideologisen taistelun filosofisia ongelmia* – (Soihtu 4/1973). Kirjoitus osoittaa, että nyt Toiviainen on alkanut tosissaan tutkia Lukácsia. Ideologisen taistelun keskeiseksi ”rintamaksi” Toiviainen näki, Lukácsin tavoin, taistelun irrationalismia vastaan.

5) *Tulopolitiikan arvostelua*. Tammi (”Huutomerkki -sarja”), 1973.

6) *Pääoman Logiikka ja marxilainen sosiologia*. – Sosiologia 4/1973. Keväällä 1973 ilmestyi kokoomateos *Marxilaisen sosiologian näkökulmia: teoreettisesta yhteiskuntatutkimuksesta*, joka piti sisällään melko vaatavia kontribuutioita kolmen vasta maisteriksi valmistuneelta tutkijalta, Antti Kasviolta, Timo Kyntäjältä ja Ilkka Nousiaiselta. Tavanomaisen kirja-arvion sijasta Toiviainen kutsui kirjan tekijät koolle keskustelemaan, kirjasi puheenvuorot ylös ja toimitti lehteen sopivaan muotoon. Moneen suuntaan polveilevassa keskustelussa pohdittiin erityisesti Marxin *Pääoman* käsiteapparaatin ja -logiikan suhdetta yhtäältä klassisen sosiologian perusideoihin ja toisaalta empiirisen sosiologian eri suuntauksiin ja näköaloihin.

7) *Kulttuuri Metafysiikkana: Georg Simmel* – (Sosiologia 6/1973) Toiviainen pyrkii selvittämään Simmelin kautta eräiden sosiologian ajattelutapojen syntyä ja niiden yhteyttä ns. elämänfilosofiaan. Tämän tapaisia tai tasoisia analyyseja sosiologian klassikoista ei aiemmin ollut Suomessa kirjoitettu. Kirjoituksessa näkyy selvästi Lukácsin vaikutus.

8) *Suomalaisen sosiologian juuret*. (Alapuro et al 1973) Toiviainen oli yksi marxilaista tutkimusperinnettä käsitelleen luvun kirjoittajista. Hänen kontribuutionsa on tosin vain muutaman sivun mittainen ja se käsittelee vuoden 1944 SKP:n piirissä tehtyä tutkimusta (mt. 216 -223).

9) *Sosiologista pragmatismia vastaan* – (Sosiologia 3/1974) Kevään 1974 sosiologipäivillä pidetty kommenttipuheenvuoro Paavo Uusitalon esitelmään; Uusitalon pragmatismiin (tai pikemminkin pragmaattisuuden) vastapainoksi Toiviainen korostaa sosiologian tieteellisen perustan tärkeyttä.

10) *Tieteellistämisen ensisijaisuudesta tutkinnonuudistuksessa*. – (Sosiologia 2/1975). Puheenvuoro liittyy enemmän meneillään olleeseen tutkinnonuudistukseen, mutta myös Toiviaisen omiin tutkimushankkeisiin. Toiviainen osallistui aktiivisesti omalla työpaikallaan sosiologian ja sosiaalipsykologian tutkintovaatimusten kehittelyyn.

11) *Esipuhe* teokseen *Ruumiillisen ja henkisen työn liitto*. Kirja koostuu Tampereella tammikuussa 1975 pidetyn Lenin seminaarin aineistoista. Esipuhe on kolmenkymmenen sivun mittainen, jossa Toiviainen kehittää teoriaansa radikaalista/vallankumouksellisesta sivistyneistöstä. Jos nuorta Lukácsia koskeneet tutkimukset erittelivät radikaalin sivistyneistön harhapolkuja, niin tässä kirjoituksessaan hän keskittyy ”oikean tien” kartoitukseen.

12) *Sivistyneistön ja työväenluokan liitto objektiivisena mahdollisuutena*. Teoksessa *Ruumiillisen ja henkisen työn liitto*. Toiviaisen oma puheenvuoro Lenin -seminaarissa, jossa hän kritikoi Karl Mannheimin teoriaa ”vapaana leijuvasta sivistyneistöstä” (*Die freischwebende Intelligenz*)

13) *Sosiologian historian käsittämisestä* – (Sosiologia 5-6/1976). Tässä laajassa artikkelissa Toiviainen kokoaa yhteen ne teemat ja probleemat, jotka hänen mielestään olivat olennaisia

sosiologiaksi kutsutun tieteen synnyssä ja kehityksessä. Artikkeleita ei ole selvästikään tarkoitettu sosiologian historiaa koskevien tutkimusten päätökseksi, vaan se on selvästi tulevan, laajaksi ja perusteelliseksi tarkoitettun teoksen luonnostelma tai kenties johdantoluku.

13) *Georg Lukács ja hänen suhteensa materialismiin.* – (Tiede ja edistys 1/1976). Alun perin kansainvälisessä Hegel -konferenssissa Lissabonissa pidetty esitelmä.

14) *Nuori Lukács. Kriittinen esitys Georg Lukácsin varhaisesta ajattelusta ja toiminnasta (1906-1929).* – Kansankulttuuri 1977. Kirja on Seppo Toiviaisen eittämätön pääteos – tai ainoa niistä neljästä suuresta hankkeesta, jonka hän saattoi loppuun. Ne kirjoittamatta jääneet voitaisiin nimetä vaikka seuraavasti: Sosiologian historia, Estetiikka ja Hegel.

Tämän lisäksi hän tietenkin hoiti moitteettomasti assistentin virkavelvollisuutensa: oli pidetty ja innostava opettaja sekä opin-
näytöitten ohjaaja.

XIV

Ennen kuin perehdymme Toiviaisen painiskeluun Georg Lukácsin kanssa, on syytä tarkastella lyhyesti hänen käsityksiään siitä, mitä sosiologia oikeastaan oli ja miksi sellaista harrastettiin. Artikkelissaan sosiologian historian käsittämisestä hän jakoi ensinnäkin sen historian kolmeen periodiin: Comten ja Spencerin hallitsemaan ”esihistoriaan”, klassikkojen (Simmel, Weber, Durkheim, Pareto) luomistyön huippuvuosiin (1880-1917) sijoitettavaan periodiin sekä viimein ”jälkiklassiseen kauteen”, joka hänen mukaansa jatkui yhä. Klassikkojen ajatusmuodon kovan ytimen Toiviainen koettaa tiivistää seuraaviin virkkeisiin: ”Simmel perustelee sosiaalisen irtilyömisestä taloudesta ja esittää sosiologian formaalisena yhteiskuntatieteenä. Weber irrottaa yhteiskunnan

perustan ja päällysrakenteen toisistaan, perustelee ideaalityyppi-
metodin ja löytää kapitalismin perustan ei tuotannosta vaan pin-
tailmiöistä ja ideoiden maalimasta. Durkheim asettaa sosiologian
itsenäisenä, riippumattomana tieteenä, etsii 'sosiaalista faktaa',
joka perustelisi tämän, ja löytää sen normeista, so. moraalista.
Pareto vapauttaa sosiologian taloustieteestä toteamalla taloudelli-
sen toiminnan rationaaliseksi ja sosiaalisen toiminnan irrationaa-
liseksi. Sosiologia "ajatusmuotona" valmistuu."³¹

Sosiologisen ajatusmuodon ydin Toiviaisen mukaan oli siis
ajatus "sosiaalisesta". Sosiaalinen oli "ulkotaloudellista", "yli-
historiallista" sekä niin pirstoutunutta ja muotoaan alituisesti
muuttavaa, ettei siitä ikinä muodostanut mitään yhtenäistä tota-
liteettia. Uskon tulkitsevani Toiviaisen näkemyksiä oikein myös,
kun sanon, että sosiologia oli hänestä yhteiskunnan universumin
ptolemaiolaista tähtitiedettä. Tuon vanhan tähtitieteen perustana-
han olivat taivaankappaleitten liikkeet sellaisina kuin ne maan
pinnalla olevasta tarkkailijasta näyttivät. Nuo liikkeet yritettiin
"ottaa haltuun" eli saada yhtenäisen teorian muotoon yhdistele-
mällä erilaisia ympyräliikkeitä. Säännöllinen ympyräliike, jota
esimerkiksi Platon piti ikuisuuden kuvajaisena, olikin hyvin vah-
vassa mielessä muodollinen ("ideaalityyppinen") ja myös "yli-
historiallinen". Kun mittaukset tulivat tarkemmiksi ja havainto-
ja kasaantui, ptolemaiolaista mallia piti jatkuvasti täydentää yhä
monimutkaisemmilla ympyräliikkeiden kombinaatioilla, min-
kä seurauksena rakennelmasta tuli aina vain pöhöttyneempi ja
– paradoksaalista kyllä – yhä epäuskottavampi. Tämä "pöhöt-
tymisvaihe" sopii ehkä sen vertauskuvaksi, mitä Toiviainen kut-
sui sosiologian jälkiklassiseksi kaudeksi ja jonka merkittävimpiä
hahmoja olivat George Homans, Robert Merton, C. Wright Mills
ja ennen kaikkea Talcott Parsons.

Toiviaisen mukaan jälkiklassisen kauden sosiologian kaik-
ki merkittävimmät saavutukset, joista vaikuttavin oli Parsonsin
yleinen sosiaalisen toiminnan teoria, olivat syntyneet "poleemi-
sessa kontekstissa", tilanteessa, jossa kaikki siihenastinen sosio-
loginen ajattelu tuntui riittämättömältä. Sosiologia eli siis miltei
jatkuvan itsekritiikin tilassa, mikä johti puolestaan yhä uusien ja
uusien "episykliin" kehittelyyn. Sosiologia ei siis pystynyt omas-

sa piirissään saamaan aikaan ”kopernikaanista käännettä” – eli se tyytyi systematisoimaan ja erittelemään yhteiskunnallisten ilmiöiden näennäisiä liikkeitä. Kopernikaaninen käänne oli sitä paitsi jo tapahtunut ja sen oli saanut aikaan muuan Karl Marx.

Sosiologian historian käsittämisestä -artikkelin ajatuskulkuja kannattaa vielä pikaisesti verrata Vaasan alustukseen. Siellä Toiviainen yritti löytää vastausta siihen, miksi radikaalikaan sosiologia ei päässyt ulos ansaristaan, miksi se aina käpertyi keskiluokan ja keski-ään sunnuntaifilosofiaksi. Ulospääsytieksi Toiviainen kaavaili silloin irtautumista ”normiyhdenmukaisuuden” vaatimuksesta. Nyt oli tarjolla myös toinen, edellistä olennaisesti täydentävä vastaus: radikaaleinkin sosiologia oli ollut ”ptolemaiolaista” ja tyytynyt askaroimaan vain pintailmiöiden kanssa. Siirtyminen marxilaisuuteen merkitsi kopernikaaniseen käänteeseen verrattavaa teoreettista uudelleenorientaatiota. Mutta pelkkä teoreettinen uudelleenorientaatio ei kuitenkaan riittänyt – ja painiskelu Lukácsin kanssa oli Toiviaiselle pitkälti sen seikan pohdiskelua, miten intellektuellin tuli elää, miten suhteuttaa teoria ja käytäntö, elämä ja ajattelu.

XV

On vaikea täsmällisesti sanoa, miten ja milloin Toiviaisen syvempi tuttavuus Georg Lukácsiin syntyi. Vuonna 1968 ilmestyneissä taiteen ja kirjallisuuden sosiologiaa esittelevissä artikkeleissa tuo nimi mainitaan, mutta vain ohimennen. Sen jälkeen Lukács sai jäädä rauhaan vielä muutamaksi vuodeksi.³²

Sitten tapaukset etenivät todennäköisesti seuraavassa järjestyksessä: Ensin Tammi julkaisi Huutomerkki -sarjassaan Georg Lukácsin kirjasen *Lenin: tutkimus hänen ajatustensa yhtenäisyydestä*. Alun perin se oli ilmestynyt unkarin ja saksan kielellä jo Leninin kuolinvuonna 1924. Teos pian unohtui tai pikemminkin vaiettiin kuoliaaksi moniksi vuosikymmeniksi jopa niin, ettei tekijä itsekään sitä juuri maininnut. Mutta Prahan kevät ja vielä vuosi 1970, jolloin Leninin syntymästä tuli kuluneeksi sata

vuotta, saivat tekijän sekä myös monet länsimaiset kustantamot kiinnostumaan kirjasen uudelleen julkaisemisesta. Jo kahdeksankymmentä vuotta täyttänyt Georg Lukács kirjoitti teokseensa jälkisanat (v. 1967), joissa hän diplomaattisin sanakääntein luonnehti kirjaansa ”aikansa tuotteeksi”, johon kuitenkin saattoi olla hyödyllistä tutustua nyt, kun ”Stalinin kauden marxilainen” kritiikki oli tullut mahdolliseksi ja ajankohtaiseksi.³³

Seitsemänkymmentäluvun alussa kirja ilmestyi ainakin englanniksi, italiaksi, norjaksi, ranskaksi, ruotsiksi, serbokroatiaksi, sloveniaksi ja uudelleen myös saksaksi, siis miltei maailmanlaajuisesti. Suomenkieliset lukijat saivat oman laitoksensa siis vuonna 1972 ja ilmeisesti vasta sen myötä Toiviainen toden teolla törmäsi Georg Lukácsiin. Tapauksen ensimmäinen kirjaanvienti on hänen vuoden 1973 *Kommunistissa* ilmestynyt artikkeli *Lukácsin arviointia*.

Lujatahtoinen marxisti-leninisti kommentoi kirjaa ja ennen muuta sen julkaisemisen taustalla olleita motiiveja vauhdikkain sanakääntein: ”Koko asetelmassa on operetin keinotekoista ilmapiiää. Kun Lukácsin 1920-luvun hegeliläisyys irrotetaan konkreettisesta yhteydestään ja muutetaan modernien Marxia idealistisesti tulkitsevien teorioiden tueksi, on itse asia kääntynyt täydelleen pääläelleen. Lukácsin 1920-luvun tuotanto edustaa nimittäin lajityypillistä ’ultravasemmistolaisuutta’, jonka Lenin mestarillisesti kuvasi Lapsentaudissa. Ainoa poikkeus on Lukácsin filosofinen ote, mutta sen poliittiset seuraamukset olivat aivan samat kuin Leninin osoittamat: antiparlamentarismi, vallankumouksen ’tekeminen’, kieltäytyminen yhteistyöstä ammatillisessa liikkeessä, kysymys kompromisseista, ’maailmanvallankumous’ -oppi ja niin edelleen. Mitä muuta on kuin operettia, että Lukácsin ääriavasemmistolaisuus ja hänen lausumansa revisionismista nykyaikana käännetään revisionismin tikarina marxismi-leninismiin selkään?”³⁴ Kovin reiluna tai informatiivisena ei Toivaiasen luonnehdintaa Lukácsin kirjasesta voi pitää. Hyvantahtoisempi lukija ei nimittäin löydä siitä ainuttakaan sivua, missä kommunisteja vaadittaisiin pidättäytymään parlamentaarisesta toiminnasta, missä vastustettaisiin kaikenlaisten kompromissien tekemistä tai väitettäisiin vallankumouksen riippuvan pelkästään

tai ensi sijassa kommunistisen etujoukon tahdosta. Esimerkiksi kaikkiin mainittuihin kysymyksiin Lukácsin kanta on pikemminkin päinvastainen, mitä Toiviainen antaa ymmärtää ja pisteenä i:n päällä: kirjaseen viimeinen luku on omistettu Leninin kirjalle *Vasemmistolaisuus lastentautina kommunismissa* ja varsinkin hänen näkemyksilleen kompromisseista. Ne Lukács näyttää täysin hyväksyvän.³⁵

Omalla eksentrisellä tavallaan Toiviainen oli jopa oikeassa, sillä kirjan julkaisuhankkeen taustalla oli varmasti joukko henkilöitä, joita hän ja muut lujatahtoiset ja luokkakantaiset marxilaiset kutsuivat (oikeisto)revisionisteiksi. Ja mikäpä muu olisi heidän tarkoituksensa sitten ollut kuin tarjota suomalaisille lukijoille erilaista, neuvostoideologiasta poikkeavaa tulkintaa Leninistä ja siinä luvussa myös itsestään Marxista! Toiviaisen keskeinen tavoite oli taas iskeä takaisin niitä, jotka olivat mokomaan ”operettitikkariin”, Lukácsin ultravasemmistolaiseen kirjaan, tarttuneet. Näin Lukács näyttäytyi hänelle alkuun vihamielisenä hahmona, yhtenä marxilaisuuden revisioijana.

Tästä käsityksestään ei Toiviainen liioin koskaan luopunut, vaan hänen *Nuori Lukács* -kirjaansa voidaan pitää yrityksenä suorittaa jo mainitussa artikkelissa hahmottunut tehtävä loppuun: irrottaa vihamielinen tikari niin oikeisto- kuin vasemmistorevisionistien kädestä. Kirjansa johdantoluvussa Toiviainen nimittäin toteaa: ”Tämän esityksen aiheena on Georg Lukácsin varhainen ajattelu ja toiminta, ennen kaikkea legenda hänen nuoruudestaan. Legenda nuoresta Lukácsista esiintyy monissa yhteyksissä, filosofiassa, sosiologiassa, kirjallisuushistoriassa ja estetiikassa, eikä vähiten politiikassa. Legenda nuoresta Lukácsista kertoo, että Lukács vuoden 1923 teoksessaan ’Historia ja luokkatietoisuus’ asetti todellisen marxilaisuuden, joka samalla on ’neuvostomarxismien’ ja ’stalinismien’ vaihtoehto. Nuori Lukács edustaa ’länsimaista marxilaisuutta’ vastakohtana dialektiselle materialismille. Nuoren Lukácsin ja Leninin välinen ero merkitsee olennaisesti samaa kuin ’länsieurooppalainen’ ja ’puoliaasialainen’ tie sosialismiin. Legendaan nuoresta Lukácsista liittyy kiinteästi myytti, että hän rekonstruoi Marxin vieraantumiskäsitteen, ennen kuin Marxin ’1844-käsikirjoitukset’ oli löydetty ja julkaistu.”³⁶ Toivi-

ainen halusi osoittaa legendan legendaksi, tosin sellaiseksi, jolla oli erityisesti sivistyneistön tiettyjen ryhmien piirissä pitkäaikainen sosiaalinen tilaus. Niinpä legendasta oli syntynyt jo monia hieman toisistaan poikkeavia versioita, jotka kuitenkin olivat perimmiltään aina vain vanhan kertausta.³⁷

XVI

Ensimmäisen artikkelin kirjoittamishetkellä Toiviaisen Lukács -tuntemus ei ollut vielä kovin syvä. *Lenin* -kirjaseen ohella hän oli ilmeisesti ehtinyt tutustumaan vain *Geschichte und Klassenbewusstsein* -teokseen ja erityisesti sen uuteen, vuonna 1967 kirjoitettuun esipuheeseen, jossa filosofi erittelee omaa tietään elämänfilosofiasta Marxiin. ”Kypsän Lukácsin” keskeiset teokset – esimerkiksi *Der Historische Roman*, *Der Junge Hegel*, *Die Eigenart des Ästhetischen* tai *Die Zerstörung der Vernunft* – näyttää Toiviainen tunteneen korkeintaan nimeltä.

Mutta jo saman vuoden syyspuolella häneltä ilmestyi kaksi laajaa artikkelia, joita ei ollut kirjoittanut vain nuoren Lukácsin kriitikko vaan myös kypsän Lukácsin ihailija. *Soihdussa* julkaistu *Ideologisen taistelun filosofisia ongelmia* ja *Sosiologiassa* ilmestynyt *Kulttuuri metafysiikkana: Georg Simmel* kertovat tutustumisesta Lukácsin laajaan myöhäistuotantoon, erityisesti tämän vuonna 1954 ilmestyneeseen teokseen *Die Zerstörung der Vernunft*, josta tuli yksi häneen kaikkein syvimmin vaikuttaneista kirjoista.

Die Zerstörung der Vernunft on omalaatuinen tarina järjen tuhoutumisesta tai irrationalististen virtausten voimistumisesta saksalaisen kulttuurin piirissä alkaen J.W. Schellingistä ja päättyen Hitleriin tai hänen hovifilosofiinsa, Alfred Rosenbergiin. Kirjaa on joskus sanottu tekijänsä kaikkein stalinistisimmaksi opukseksi ja Theodor W. Adornon mukaan kirja oli dokumentti Lukácsin oman, kerran niin loisteliaan, järjen hämärtymisestä. Kieltämättä J.W. Schellingin, Søren Kierkegaardin, Wilhelm Diltheyn tai Max Weberin asettaminen samalle kehitysuralle jonkun Joseph

de Gobineau, Ernst Jüngerin tai Alfred Rosenbergin kanssa vaikuttaa melko pöyristyttävältä.

Ymmärtäväinen lukija voisi tulkita teosta jotenkin seuraavasti: Lukácsin kertomuksen lähtökohtana oli Hegelin filosofia, jonka mukaan järjellinen (”looginen”) ja todellinen olivat eräässä mielessä yksi ja sama asia. Tätä ajatusta ei ”kypsä Lukács” kuitenkaan pitänyt enää totena, vaan hän pyrki olemaan marxilainen materialisti, jolle järjellinen ja todellinen (”ajattelu ja oleminen”) olivat vastakkaisia suureita, joiden ristiriita asettui ja purkautui ihmisen konkreettis-historiallisessa käytännössä. Jälkihegeliläiset filosofit, esimerkiksi Kierkegaard, Dilthey tai Georg Simmel, eivät olleet väärässä siinä, että he olivat luopuneet todellisuuden ja järjen identtisuuden periaatteesta, vaan siinä, että he pyrkivät täyttämään abstraktin järjen ja todellisuuden väliin avautuvan kuilun erilaisilla irrationaalisilla aineksilla (tahto, usko, elämä, elämää säilyttävät vaistot jne.) sekä myyttisillä (”pseudo-objektiivisilla”) rakennelmilla. Näitä irrationaalisia aineksia, jotka ajan mittaan taantuivat yhä aggressiivisemmiksi ja brutaaleimmiksi, alettiin pitää sitten ihmisen tai todellisuuden varsinaisena olemuksena.

Lukács ei siis *expressis verbis* väitä, että esimerkiksi Kierkegaard tai Dilthey olisivat esittäneet fasisistiseksi tulkittavia näkemyksiä puhumattakaan siitä, että heidän habituksessaan olisi ollut SA-miehen piirteitä. He tulivat valmistaneeksi maaperää fasisistiselle barbarialle vain välillisesti synnyttämällä sellaisia irrationaalisia ajatusmuotoja, joista uusissa historiallisissa tilanteissa ja uudenlaisten ihmisten mielissä saattoi kehittyä entistä aggressiivisempia ja brutaalimpia muotoja.

XVII

Lukács liittää irrationalismin historian periodit yhteen kapitalismin kehityskausien kanssa. Jos Hegelissä hänen mukaansa huipentui koko porvarillisen aikakauden (saksalainen) filosofia, niin tuon samaisen yhteiskuntaluokan edistyksellinen rooli historiassa

saavutti lakipisteensä vuoden 1848 demokraattisten vallankumousten barrikadeilla, siis jokseenkin samoihin aikoihin. Vallankumousvuoden mentyä alkoi kapitalististen talouksien voimakkaan kasvun kausi, jolle oli ominaista myös luonnontieteiden ja tekniikan nopea kehitys. Mutta jo tällä kaudella avautui hänen mukaansa porvarillisen ajatusmaailman ytimessä sisäisen ja ulkoisen, yksityisen tai yhteiskunnallis-poliittisen tai aineellisen ja henkisen välinen kuilu. Ajan edustavimpia porvarillisia ajattelijoita olivat Lukácsin mukaan Schopenhauerin ja Kierkegaardin tapaiset ”ko-roillaaneläjäfilosofit”. Kyseiset herrathan olivat menestyneitten liikemiesten poikia, jotka vetäytyivät liike-elämästä ja muustakin maailman hälystä oman tarkoin varjellun erillisyytensä tai sisäisyytensä (”*Innerlichkeit*”) piiriin.

Se oli tärkeä oire jostain, mitä jo Rousseau oli luonnehtinut kansalaisen ja porvarin (*citoyen* vs. *bourgeois*) tai nuori Marx ihmisen ja porvarin (*Mensch* vs. *Bürger*) väliseksi ristiriidaksi. Ja mikä vielä huomionarvoisempaa: Schopenhauerin ja Kierkegaardin filosofiassa tuo ristiriita näyttäytyy sovittamattomana ainakin niin, ettei sille voi löytyä mitään ”maallista” (historiallista tai yhteiskunnallista) ratkaisua, vaan se löytyy uskon ja taiteen maailmoista tai sitten sellaisesta säälin etiikasta, joka ei ainakaan Lukácsin mukaan kuitenkaan velvoita yhtään mihinkään. Lukácsin mukaan tässä tulee esiin kaksi oleellista seikkaa: Ensinnäkin yksityisen ihmisen ja yhteiskunnan välinen sovittamaton ristiriita myönnetään kuten jopa myös se, että yhteiskunta on ”epäinhimillinen”. Mutta kun ristiriitaa pidetään ikuisena, aina ja kaikkialla vallitsevana, muuntuu sen myöntäminen ”kapitalismin epäsuoraksi apologiaksi”.³⁸

Kyseinen aikakausi päättyi 1870 -luvulla, jolloin ainakin marxilais-leniniläisen periodisaation mukaan monopolit alkoivat saada yliotteen kehittyneitten kapitalistimaiden talouksista. Kapitalismin sanotaan kehittyneen nyt imperialistiseen vaiheeseensa. Silloin myös työväestö sanan modernissa merkityksessä alkoi laajamittaisesti nousta pääomaa ja sen omistajaluokkaa vastaan. Tälle ajalle ominaisia aatteellis-filosofisia virtauksia Saksassa olivat Nietzschen ajattelu, lähes samanaikaisesti syntynyt elämänfilosofia (*Lebensphilosophie*) sekä hieman myöhäisempänä

tulokkaana klassinen sosiologia, joka henkilöityi pitkälle Max Weberiin ja hänen oppilaisiinsa.

Kaikille ajatussuunnille oli yhteistä järjen ja jonkin muun (elämä, tahto jne.) vastakohtan korostaminen ei vain ihmisen yksityisyydessä *a la Schopenhauer* vaan myös yhteiskunnallisessa elämässä. Leimallista oli myös se, että järkeä pidettiin usein joidenkin järkeä väkevempien voimien (vallantahto, olemassaolon kamppailu jne.) palvelijana tai instrumenttina. Tämä kausi päättyi ensimmäiseen maailmansotaan tai viimeistään Lokakuun vallankumouksesta alkaneeseen vallankumousten aaltoon, jonka seurauksena myös keisarillinen Saksa romahti.

Vallankumous voitti lopulta vain Venäjällä. Muualla Euroopassa koitti ajanjakso, jota esimerkiksi Kommunistisen internationaalien piirissä luonnehdittiin ”kapitalismin suhteellisen vakaantumisen kaudeksi” ja Saksan historiassa se oli taas Weimarin tasavallan aikaa, jota kesti vain 1930 -luvun talouslamaan ja natsismin valtaannousuun. Lukácsin mukaan esifasistisen ja fasistisen filosofian monet keskeiset ajattelumuodot olivat siis kehkeytyneet jo elämänfilosofian piirissä, mutta siellä niitä oli esitetty kulttuurisalonkien tai taiteilijoiden ja boheemien suosimien kahviloiden leikittelevässä ilmapiirissä.

Maailmansota toi tähän mukaan aivan uusia elementtejä: arkipäiväistyneen väkivallan ja suurten, usein juurettomiksi muuttuneitten joukkojen jatkuvan liikekannalla olon. Leikittely mitä huimapäisimmillä ajatuksilla muuttui häikäilemättömäksi propagandaksi ja lopulta kylmäveriseksi toiminnaksi, joka kohotti itsensä hyvän ja pahan tuolle puolen. Tämä on sitten fasistista filosofiaa tai sosiologiaa, josta Italiassa ja varsinkin Saksassa tuli valtion virallinen teoria ja käytäntö.

XVIII

En ole nähnyt Seppo Toiviaisen omaa ”*Zerstörung*” -teoksen kappaletta, mutta veikkaukseni on, että kaikkein tiheimmin alleviivattu ja runsaimmilla reunamerkinnoillä varustettu ja ovat

siinä ne sivut, jossa Lukács erittelee elämänfilosofiaa (Dilthey, Simmel, Klages) sekä keskeisiä saksalaisia sosiologeja – Max ja Alfred Weberiä, Georg Simmeliä ja Karl Mannheimia. Teoksen sosiologiaa eritteleviltä sivuilta hän katsoi saaneensa kohtalaisen tyydyttäviä vastauksia itseään tutkivan sosiologin kysymyksiin sekä myös siihen, mikä oli sosiologisten ajatusmuotojen suhde marxilaisuuteen tai historialliseen materialismiin. Ne seikat, mitä hän tärkeässä artikkelissaan *Sosiologian historian käsittämisestä* luonnehti klassisen sosiologian keskeisiksi määreiksi, ovat kaikki löydettävissä nimenomaan ”*Zerstörung*” -teoksesta.

Mutta vieläkin enemmän Toiviaista sytyttivät Lukácsin analyysit siitä, miten elämänfilosofian (ja osin myös sosiologian) ajatusmuodot heijastivat imperialismin aikakaudelle ominaisen ”loismaisen sivistyneistön” (*die parasitäre Intelligenz*) ”yhteiskunnallista olemista”. Käsite on ilmeisesti Lukácsin oma kehitelmä, joka oli tarkoitettu yhteensopivaksi Leninin puhetapojen kanssa. Tämähän oli luonnehtinut imperialismia nimenomaan loismaiseksi ja kuolevaksi kapitalismiksi.³⁹

Nuori Lukács -kirjassaan Toiviainen analysoi tämän ”loismaisen sivistyneistön” elämänmuotoa sanakääntein, jotka voisivat aivan hyvin olla lähtöisin vanhan Lukácsin omasta kynästä: ”Tietyn historiallisen kauden tuotteena loismainen sivistyneistö edustaa myös sosiaalisesti eräitä ominaispiirteitä, jotka tosin muodossa tai toisessa kuuluvat muihinkin historiallisiin yhteyksiin mutta juuri tässä tapauksessa kokoontuvat yhteen kiinteäksi ja omaleimaiseksi kokonaisuudeksi. Keskeinen sosiaalinen piirre, joka on ymmärrettävä sekä sosiologisesti että ideologisesti, on erilaisten piirien hallitseva asema. Loismaistuneen sivistyneistön edustajat elävät todellisen elämänsä näissä piireissä, ne ovat heidän verenkiertonsa. Piirit rakentuvat perustajansa tai isäntänsä stimuloivan vaikutuksen varaan. Ne kokoontuvat säännöllisesti jossain tilassa. Yhdessäolon aiheena on luonnollisesti keskustelu, mutta aivan tietyn tyyppisenä: mitä erilaisimpia ja äkillisimpiä aiheita käsittelevä keskustelu, kilvoittelu älyllisellä taituruudella, äkillisesti heitettyjen mielipiteiden paikkaaminen ja perustelu, hurjapäinen leikkittely ’perimmäisillä kysymyksillä’ jne. Lienee tosi se Simmelistä kerrottu kasku, että kun tälle erään vierailun yhteydes-

sä tarjottiin tuoli, hän sen sijaan että olisi istunut piti ex tempore esitelmän tuolin filosofiasta yleensä ja tuolin tarjoamisen filosofiasta erityisesti. Tällaiset piirit ovat loismaistuneen sivistyneistön edustajille todellisten sosiaalisten suhteiden korvike, he elävät piireissään kuin kultakalat akvaariossa.”⁴⁰ Toiviaisen äänenpainot ovat kovin moralistisia ja saattavat tuoda mieleen protestanttisen etiikan ja sen väitetyt seuralaisen, kapitalismin hengen.

”Loismainen sivistyneistö” tulee näin luonnehdittua hyödyttömiksi joukkioiksi, jonka piirissä myös moraalinen rappio (”dekadenssi”) ja kaikenlaiset paheet tapaavat rehottaa. Theodor W. Adornon mukaan ”*Zerstörung*” oli kaikessa moralismissaan paikoin kuin Wilhelmin ajan saksalaisen kansakouluntarkastajan aikaansaannosta.⁴¹ Toiviaisessa taas eli ikuista kansakouluaan käyvä suomalainen pikkupoika, johon erityisesti Sakari Topeliuksen lempeän opettavaiset, ahkeruutta ja samalla lähimmäisenrakkautta tähdentävät kertomukset olivat tehneet lähtemättömän vaikutuksen. Näiden kertomusten maailmassa elämänfilosofia tai sen suuntaiset asiat sijoittuivat rapistuviin kartanoihin, joissa vietettiin paheellista ja eritoten kaikesta arkisesta aherruksesta vieraantunutta elämää. Monet muistanevat Harmaalan kartanon Anni Swahnin *Ollin oppivuosista*.

XIX

Vaikka niin Lukácsin kuin Toiviaisenkin suhde elämänfilosofiaan oli päältä katsoen täysin kielteinen, niin perimmältään se kuitenkin oli kaksijakoinen, ambivalentti. Toiviainen korostaa oppimestariaan vielä enemmän tai rohkeammin elämänfilosofian toista puolta: Se oli myös ilmausta porvarillisten ajatusmuotojen ja ihanteiden kriisistä tai umpikujasta sekä myös tietoisuutta siitä. Sen edustajat – tai ainakin merkittävä osa heistä – olivat irtautumassa porvaristosta, ja liikuskelivat jonkinlaisella ei-kenenkään maalla. Se oli joillekin välivaihe matkalla kohti proletariaattia, sen kulttuuria ja filosofiaa. Tämän seikan kieltäminen olisi mer-

kinnyt niin Toiviaisen kuin erityisesti Lukácsin kohdalla oman älyllisen menneisyyden kieltämistä tai aktiivista unohtamista. Sen pohtiminen, missä määrin Lukácsin yksipuoliset ja joskus vastenmielisen demagogiset kannanotot elämänfilosofiaan olivat todella hänen omia kantojaan ja missä määrin harkittua sopeutumista stalinistien hallitseman yhteiskunnan realiteetteihin, ei kuulu tämän esityksen piiriin.

Omalla, lähes ylittämättömällä tavallaan elämänfilosofian ambivalenttisuutta on eritellyt Thomas Mann teoksissaan, jotka olivat Toiviaiselle (kuten myös Georg Lukácsille) erittäin läheisiä. Muistan kuinka Toiviainen kerran, tosin puoleksi leikillään, vannoni vielä joskus lukevansa Mannin jokaisen teoksen huolellisesti läpi – ja tietenkin alkukielellä.

Mannin viimeisiin teoksiin kuuluvan *Tohtori Faustuksen* eräs keskeinen jakso kuvaa ensimmäisen maailmansodan loppuvuotia, joiden aikana Adrian Leverkühnl (teoksen Faust -hahmo ja päähenkilö) valmistelee suurimuotoista sävellystään *Ilmestyskirjan* pohjalta. Hänen ystävänsä, pedagogi ja latinisti Serenius Zeitbom osallistuu juuri sellaiseen keskustelupiiriin, jota Toiviainen edellä kuvaili. Sen jäsenet kuvataan erään saksalaisen suur- ja kulttuurikaupungin sivistyneistön teräväpäisimmän eliitin edustajiksi. Kelpo humanisti Zeitbom miltei kiemurtelee voimattoman kiukun ja hämmennyksen vallassa, kun tuon oppineen joukon jäsenet heittelevät demonisen pilkallisina romukoppaan kaikki hänen ihanteensa, humanismin tai valistuksen keskeiset arvot. Serenius pysyy kuitenkin miltei kaiken aikaa vaiti, sillä hän käsittää myös, että ainakin tuossa seurassa hänen ihanteensa olisivat julki lausuttuna kuulostaneet auttamattoman banaaleilta tai ontoilta.

Samana onttouden tunteen Mann on tuonut hienosti esiin myös *Taikavuori* -romaanissa, missä valistuksen arvojen puhemiehenä esiintyy muuan Lodovigo Settembrini. Kelpo Sereniuksen tavoin hän ei kuitenkaan vaikene vaan luennoi väsymättömästi edistyksestä, vapaudesta ynnä siitä, kuinka ihmiskunta tulee uutteralla työllään nitistämään sairaudet ja kaikki muutkin kärsimyksen aiheuttajat – esimerkiksi kaikkinaisen aasialaisuuden tai venäläisyyden! Kirjan päähenkilö, Hans Castorp, kuuntelee näi-

tä esityksenä useimmiten myötätunteisen kiinnostuneena, vaikka Settembrini aika ajoin tuntuukin nukkavierulta posetiivarilta.

Settembrinin vastapelurina ja Castorpin ”toisena opettajana” kirjassa esiintyy erikoislaatuinen jesuiitta Leo Naphta, joka edusti likipitään kaikkea sitä, mitä Settembrini syvimmin paheksui tai minkä hän halusi saattaa järjen tiukan kontrollin alaisuuteen. Nietzscheen tavoin hän pyrkii osoittamaan, ettei järki ole suinkaan syntynyt järjestä tai moraali moraalista vaan jostain, mikä on ei-järkeä tai ei-moraalia ja kuinka vähäpätöisiä voimia ne tuon ”jonkin” rinnalla lopulta ovat. Theodor W. Adornon, Max Horkheimerin tai Michel Foucaultin tavoin Naphta tulee paljastaneeksi myös monia arveluttavia piirteitä vastapelurinsa Settembrinin (herra Valistuksen) ajatustavoissa, esimerkiksi kuinka sairaus oli tämän mukaan jotenkin moraalisesti tuomittava olotila tai kuinka tämä vakaumuksellinen kosmopoliitti ja pasifisti saattoi äkkiä muuttua sodan ihannoijaksi jos edistyksen, demokratian tai rauhan (!) asia tuntuivat vaativan voimatoimia. Kaikesta tästä huolimatta Castorp ei halua astella Naphtankaan jalanjälkiä, jotka kaiken lisäksi päätyvät kirjassa itsemurhaan.

Taikavuoren erässä avainluvussa, *Lunta*, Hans Castorp näkee ensiksi unen ”auringon lapsista”, joiden valtakunta kuitenkin kätkee sisäänsä salaisen temppelin, jossa tapahtuu mitä iljettävimpiä asioita. Herätessään nuori mies pohdiskelee: ”Uneksin ihmisen olotilasta ja hänen kohteliaan järkevistä ja kunnioittavasta yhteisöelämästään, jonka taustalla tapahtuu temppelissä verisiä raatelunäytöksiä. Olivatko auringon lapset toisiaan kohtaan kohteliaita ja viehättäviä juuri siksi, että he salaavat ajattelivat tuota toista asiaa? Silloin he olisivat todella tehneet hienon ja ritarillisen päätelmän! Tahdon sydämestäni menetellä heidän tavallaan enkä Naphtan – en aio myöskään noudattaa Settembrinin ohjeita, sillä molemmat ovat vain lörpöttelijöitä. Toinen on häijy ja hekumallinen, toinen taas toitottaa vain järjen torvea ja kuvittelee jopa selvittävänsä sekapäiset – mikä tietenkin on erittäin mauntona. Ei ole epäilystäkään, etteikö se olisi poroporvarillisuutta ja pelkkää etiikkaa. En halua omaksua pikku Naphtan käsityksiä, hänen uskontoaan, joka on vain sekasotkua Jumalasta ja paholaisesta, hyvästä ja pahasta, ja pyrkii siihen, että yksilö heittäytyi-

si sen helmaan, sulautuisi mystisellä tavalla yhteisöön. Mokomat pedagogit!”⁴²

Taikavuoresta ei kuitenkaan löydy suoraa vastausta kysymykseen ”mitä on tehtävä” tai sellaista ”positiivista sankaria”, joka voisi olla ”uusien intellektuellien” tai jopa ”uuden ihmisen” esikuva. Siihen rooliin Hans Castorp on aivan liian flegmaattinen ja Mannin hänestä piirtämä muotokuva on ”kauttaaltaan ironian syövyttämä”, kuten joku oivaltava lukija on sanonut. Oleellista lienee sekin, että teos päättyy välähdyksenomaiseen kuvaan ensimmäisen maailmansodan taistelurintamalta, missä myös Hans Castorp, nyt suunnattoman sotakoneen mitättömänä osasena, ryntää yksikkönsä mukana eteenpäin: ”Iso savimöhkäle iski häntä sääreen ja teki kait kipeää, mutta se on naurettava pikku juttu. Hän nousee pystyyn, hoippuu eteenpäin ontuen, liejusta raskain jaloin, ja laulaa tietämättään:

’Sen ok-sat kohi-sivat,
kuin kut-su muistoissain...’

Ja niin hän jylyssä, sateessa ja hämärässä katoaa silmistämme.”⁴³

Thomas Mann ei teoksissaan luo esikuvia tai hahmottele karttoja, joissa olisi merkittynä kulkureitit onnellisempiin aikoihin. Hän kertoo tarinoita ja niinpä hän aivan *Taikavuoren* ensimmäisessä virkkeessä hän toteaakin hieman arvoituksellisesti, ettei hän kerro Hans Castorpin tarinaa ”sankarin tähden” vaan ”tarinan itsensä vuoksi”. Tarinankertojan tehtävä on vain muistaa, sillä menneisyys on lopulta ainoa asia, jonka voimme tulevaisuudelle antaa.

Sivumennen sanottuna: Tutkijat ovat keskustelleet paljon siitä, olisiko Mann muokannut tämän romaanihahmonsa tietoisesti nuoren Lukácsin muotokuvan pohjalta – herrathan olivat tavanneet kerran ennen *Taikavuoren* ilmestymistä ja Mann myös tunsi jonkin verran Lukácsin tuotantoa myös vuosilta 1911-1924. Kirjailija ei koskaan väittänyt vääräksi arveluita Lukácsin ja Naphtan mahdollisesta sukulaisuudesta, jonka jo hänen puolisonsa Katja Mann oli pannut merkille *Taikavuoren* käsikirjoitusta editoidessaan. Kirjailijoiden tapaan Mann kuitenkin halusi korostaa hah-

mojensa fiktiivistä luonnetta. Lukács puolestaan kirjoitti *Taika-vuoresta* ja siinä luvussa myös ”esifasistiseksi irrationalistiksi” luonnehtimastaan Naphtasta useampaankin otteeseen, eikä ollut ainakaan huomaavinaan mitään.⁴⁴

Toiviainen hoksasi Naphtan ja nuoren Lukácsin yhdennäköisyyden ihan omin silmin – eikä suinkaan jättänyt tätä oivallustaan vakan alle kytemään, vaan se oli jo samana päivänä yleisesti tiedetty asia sosiologian laitoksen kahviossa. Olen muistavinani, kuinka hän puoliksi kuiskaten toisteli sanoja:

– Naphta...jesuiitta, josta tullut bolševikki...Lukács...fa-a-antastista...

Sittemmin hän kyllä tuli huomaamaan, esimerkiksi ruotsalainen Hans Levander oli kirjoittanut asiasta jo monta sivua omassa, vuonna 1964 ilmestyneessä Thomas Mann -tutkielmassaan.⁴⁵

”Fantastista” (tai oikeammin ”fa-a-antastista”) oli Toiviaisen yksi mielisana, jonka hän tapasi lausua venyttäen hieman ensimmäistä a-vokaalia katsellen samalla jonnekin kauas.

XX

Kevättalvella 1973 toteutui jälleen yksi Seppo Toiviaisen sydämellä ollut idea: SKP:n Tampereen piirijärjestöön perustettiin oma erityinen sivistyneistöjaosto, jonka ensimmäiseksi puheenjohtajaksi hänet valittiin. Siihen mennessä ei vastaavaa elintä ollut vielä missään muulla SKP:n organisaatiossa. Toiviainen pyrki saamaan jaostoonsa mukaan ihmisiä mahdollisimman monilta aloilta. Yliopistoväen lisäksi siihen saatiin myös opettajien, lääkärien, juristien, taiteilijoiden ja myös tekniikan alan edustajia.

Jaoston ensimmäinen ja kenties merkittävimäksi jäänyt aikaansaannos oli Tampereella 10.-12.1.1975 järjestetty *Lenin – seminaari*⁴⁶. Toiviaisen mukaan ”(s)eminaari oli avoin joukkotilaisuus, sivistyneistötapaaminen, jossa oli tarkoituksena pohtia sivistyneistön asemaa ja siinä tapahtuneita muutoksia nykyajan kapitalismissa, kerätä kokemuksia sivistyneistön demokraattises-

ta järjestäytymisestä, tarkastella sivistyneistön tehtäviä ja merkitystä kommunistisessa puolueessa ja luoda tietoa työväenluokan ja sivistyneistön liiton luomisen edellytyksistä.”⁴⁷ Uurastus nuoren Lukácsin parissa oli radikaalin tai radikalisoituvan sivistyneistön umpikujiin johtavien harhapolkujen arvostelevaa tarkastelua. Sivistyneistöjaostossa ja sivistyneistöseminaarissa etusijalla oli sitten oli asian toinen puoli: oikeitten kulkureittien kartoittaminen. Niiden alfa ja omega oli liitto työväenluokan ja sen puolueen kanssa.

Maaailmanparantajien tai hyvää tarkoittavien humanistien sekä myös erilaisten revisionististen suuntausten perusvirhe oli Toiviaisen mukaan ollut siinä, että he pitivät johtavana luokkana sivistyneistöä tai jotakin sen osaa. Niinpä esimerkiksi Karl Mannheimin tiedonsosiologian avainkäsite oli ”vapaana leijuva sivistyneistö” (*freischwebende Intelligenz*), jota hänen mukaansa oli syytä pitää myös yhteiskunnan henkisesti johtavana kerrostumana. Tai tarkemmin sanottuna: oli syytä toivoa, että vapaana leijuva sivistyneistö ottaisi tämän paikan ja tehtävän itselleen. Mannheim ei halua luonnehtia tätä sivistyneistöä luokaksi, vaan se on pikemminkin ei-luokka ja juuri sellaisena se kykenee hänen mukaansa tuomaan esiin yhteiskunnan kokonaisedun. Sen sijaan esimerkiksi työväestö, porvaristosta puhumattakaan, kykeni edustamaan vain omaa asiaansa. Toiviaisen mukaan Mannheimin sokea piste oli siinä, että hän, kenties huomaamattaan, tuli samastaneeksi sivistyksen ja sivistyneistön.⁴⁸

Mannheimin arvostelussa Toiviainen nojautui Antonio Gramscin sivistyneistöä koskeviin pohdintoihin. Tämän erittäin merkittävän marxilaisen ajattelijan mukaanhan jokainen historiallisesti merkittävä yhteiskuntaluokka loi oman sivistyneistönsä: Antiikin orjanomistukseen perustuvassa yhteiskunnassa oli runoilijansa, filosofinsa, rakennusmestarinsa ja sotaisten toimien osaajansa, jotka eivät itse välttämättä kuuluneet orjia ja maata omistavaan aristokratiaan, mutta hoitivat sen keskeisiä funktioita. Feodalismien oloissa syntyi taas uusia sivistyneistön ryhmiä, esimerkiksi se ”hengellinen sääty”, joka muodosti kirkon hierarkian. Hieman myöhäisemmässä vaiheessa syntyivät vielä esimerkiksi

koulu- ja yliopistolaitos, jotka aluksi olivat kirkon tiukassa ohjauksessa, mutta itsenäistyivät sitten vähin erin.

Kapitalismin aikakaudella nuo vanhemmat sivistyneistön kerrokset olivat ”perinteistä” sivistyneistöä, jotka tuntuivat ensi katsojalta edustavan vain puhdasta ja kaikista etupyyteistä vapaata sivistystä. Sen sijaan uudet ryhmät, insinöörit, ekonomistit, journalistit, huomattava osa lakimiehistä jne. näyttivät siltä mitä olivatkin: orgaanista sivistyneistöä, pääoman tai kapitalistiluokan intresseistä määräytyvien tehtävien (funktioiden) hoitajia - ”osajia”, kuten nykyään varmasti sanottaisiin.⁴⁹

Gramscin ajatus voitaisiin nyt väliaikaisesti summata periaatteeksi: ”alussa oli luokka ja tämä luokka luo aina omintakeisen sivistyneistön ja myös sivistyksensä”. Kysymys ei siis ollutkaan siitä, onnistuiko radikaali tai muuten vain hyvää tarkoittava sivistyneistö saamaan tärkeinä pitämilleen asioille kannatusta (esimerkiksi) työväestön piiristä. Historian *primus motor* kun ei ollut aatteiden vaan luokkien taistelu. Ratkaiseva kysymys tänään oli siis se, onnistuiko työväenluokka tulemaan tietoiseksi omasta itsestään, ”tuntemaan itsensä” tai ”tulemaan siksi, mikä on”. Gramscin mielestä työväenluokan joukkojen ”spontaani tietoisuus” sisälsi alkeellisia tietoisuuden ja kurin ituja, mutta vain ituja. Jotta se pystyisi toteuttamaan nämä itsessään olevat mahdollisuudet, saattamaan idut kasvuun, se tarvitsi kipeästi omaa sivistyneistöään – joko sen omista riveistä kasvavia uusia intellektuelleja tai jo olemassa olevien sivistyneistöryhmien piiristä tulevia ”käännynnäisiä”. Gramsci toteaaakin eräässä *Vankilavihossaan*: ”Kriittinen itsetuntemus merkitsee historiallisesti ja poliittisesti sivistyneistöstä koostuvan eliitin luomista. Ihmisjoukko ei ’itsestään’ ’erotu’ eikä tule riippumattomaksi, ellei se järjestäydy (sanan laajassa merkityksessä). Toisaalta organisaatiota ei synny ilman sivistyneistöä, siis ilman organisaattoreita ja johtajia, eli ilman sitä, että teorian ja käytännön välisen ykseyden teoreettinen aspekti konkreettisesti ilmenee ’erikoistuneiden’ henkilöiden kerrostuman käsitteellisessä ja filosofisessa kehittytyössä.”⁵⁰

Radikaalin sivistyneistön ei siis pitänyt kiivetä kateederilleen tai puhujalavoille houkutelukseen työväkeä saarnoillaan tai valistuspuheillaan omien erinomaisten ajatustensa kannattajiksi.

Sen tuli pikemminkin toimia Sokrateen ”maieuttisen” tai Rousseauin ”negatiivisen pedagogiikan” mukaan: pidättäytyä mieluummin kokonaan luennoimisesta ja pyrkiä sen sijaan saattamaan oppilaansa tai pikemminkin keskustelukumppaninsa tilanteisiin, joissa itsenäisiä ja totunnaisia ajatustapoja kyseenalaistavat oivalukset saattoivat syntyä.

XXI

Mutta Leninillä sekä eräillä hänen hengessään tulkituilla Marxin ja Engelsin ajatuksilla oli kuitenkin Gramscia huomattavasti voimakkaampi vaikutus Toiviaisen sivistyneistökysymystä koskeneisiin näkemyksiin. *Ruumiillisen ja henkisen työn liitto* -kirjan pitkässä esipuheessa hän kirjoittaa kahdesta leniniläisestä normista, jotka hänen mukaansa olivat ”proletariaatin taistelun ja sen puolueen kannalta yleispäteviä”: ”Ensiksi sivistyneistön edustajien on tuotava mukanaan (työväenliikkeeseen ja puolueeseen -HMK) ’todellisen valistuksen aineksia’, heidän on kohotettava ’koko historiallisen kehityksen todellisen teoreettisen käsittämisen tasolle’. Toiseksi, heidän on hylättävä porvarilliset ja pikkuporvarilliset katsomukset, jotka usein esiintyvät puhtaan teorian valekaavussa, omaksuttava työväenluokan maailmankatsomus ja alistuttava puoluekuriin. Näitä kahta normia Lenin myös jatkuvasti korosti, kehitti ja sovelsi mitä erilaisimmissa ja monimutkaisimmissa poliittisissa tilanteissa. Näiden kahden normin toteuttaminen on myös kommunistisen intellektuellin mita. Tieteellis-teoreettisen velvoitteen ja poliittis-puoluekantaisen velvoitteen yhdistyminen toisiinsa – tai oikeammin niiden kaikinainen vastakohtaisuuden kumoutuminen ja laadullinen kohoaminen – on ollut ominaista sellaisille suurille kommunistisille intellektuelleille kuten esim. Gorkilla, Lunatšarskille ja Gramscille. Näiden intellektuellien henkilöhistoria osoittaa myös, ettei tällainen teorian ja politiikan ’kumoutuminen’ ole mikään hetkellinen tapahtuma, vaan se vaatii usein pitkää henkistä kasvua ja ankaraa työtä.”⁵¹

Tämäkin näkemys on osin yhdensuuntainen Gramscin ajatusten kanssa, mutta vain osin. Vaikka tuo italialainen marxisti pitikin työväenluokan itsetuntemuksen ja itseksi tai älyllis-moraalisesti itsenäiseksi tulemistä koko ”käytännön filosofian” Arkhimedeeseen pisteenä ja vaikka hän oli saanut ilmeisiä vaikutuksia jopa Georges Sorelilta², niin toisaalta hän olisi varmasti allekirjoittanut Toiviainen ”ensimmäisen normin”, jonka mukaan kommunistisen intellektuellin ja koko liikkeen oli pyrittävä kohoamaan ”koko historiallisen kehityksen todellisen teoreettisen käsittämisen tasolle”. Sen sijaan toinen normi, vaatimus puoluekuriin alistumisesta, porvarillisten ja pikkuporvarillisten katsomusten hylkäämisestä sekä työväenluokan maailmankatsomuksen omaksumisesta, sisältää monia äärimmäisen arveluttavia kohtia. Sanaa ”puoluekuri” ei sinänsä tarvitse kirjoittaa vahingollisten ajatusten indeksiin, sillä kaikki mielekäs ja määrätietoinen toiminta edellyttää jonkinasteista kurinalaisuutta. Mutta ”reaalisesti olemassa olevassa kommunistisessa liikkeessä” oli puoluekurin nimissä tehty lukemattomia räikeitä rikoksia ja porvarillisiksi tai pikkuporvarillisiksi oli siellä leimattu monia oikeita ja järkeviä katsomuksia. Toiviainen tapaa sivuuttaa nämä ongelmat sanaakaan sanomatta ei voida pitää sen enempää moraalisesti kuin älyllisestikään hyväksyttävänä. Tässä meille puhuu pikemminkin oman unelmasa, uhmansa tai ryhmäkuntansa vanki kuin Gramscin tarkoittama kommunistinen intellektuelli.

Nyt on vielä hyvä muistaa, mitä Toiviainen kirjoitti aivan Lukács -kirjansa viimeisessä luvussa, jonka otsikkona oli *Naphtan varjo*: ”Proletariaatti ei merkitse Naphtalla vallankumouksellista voimaa itsessään, vaan ulkokohtaista liittolaista, jonka tehtävänä on toteuttaa filosofin omassa päässä konstruoitu ohjelma. Naphta odottaa, että historialliset elämänolosuhteet kypsyyisivät hänen ajatteluaan vastaaviksi, että hänen oman ajattelunsa olisi tunkeuduttava todellisuuteen.” Muutamaa riviä myöhemmin hän vielä jatkaa, kuinka ”Naphtan varjo lankeaa kauas ohi Lukácsin” ja kuinka työväestön alistaminen tai esineellistäminen omien haaveiden tai houreiden toteuttajaksi olisi ollut mitä erilaisimpien radikaalien suuntausten yhteinen nimittäjä ja perusvirhe. Siellä, missä Naphtan varjo on tunnistettavissa, ”(s)iellä kysymys on yh-

destä ja samasta sivistyneistöprobleemasta, irtoamisesta porvarillisesta luokasta ja välitilasta, jossa nuoren Marxin kauniit sanat 'ajattelevan ja kärsivän ihmiskunnan liitosta' käsitetään väärin, jossa porvarillinen lähtökohta-ajattelu vain näennäisesti ylittyy, jossa pelkkä kapinallisuus korvaa todellisen vallankumouksellisuuden."⁵³

Eräs räikeä esimerkki esineellistävästä ajattelusta on taylorismin sisään rakennettu logiikka. Sen keskeinen – ja usein myös vilpittön – tavoite oli tehdä työstä mahdollisimman tehokasta ja tuottavaa, mikä mahdollistaisi vaurauden entistä voimakkaamman kasvun. Ulkopuolisten asiantuntijoiden tuli suunnitella työprosessit tieteellisesti pienintä yksityiskohtaa myöten ja suorittajien osana oli annettujen ohjeiden ("konstruoidun ohjelman") mahdollisimman tarkka noudattaminen. Eräänlaisesta taylorismista on kyse myös silloin, kun heitä yritetään "sivistää" kuunteluttamalla heillä sinfonioita tai luettamalla kirjoja, jotka eivät kuitenkaan soita heissä mitään kieliä. Toiviaisen ajatus siitä, että sivistyneistöllä on taipumus nähdä esimerkiksi proletariaatissa vain oma yleisönsä, omien aatteittensa potentiaalinen kannattajakunta ja siis "ulkokohtainen liittolainen", oli mitä tärkein kriittinen huomio, joka käy jälleen yksiin niin Sokrateen, Rousseauin kuin Gramscinkin ajatusten kanssa. Mutta sitten hän jatkaa: "Se (Naphtan varjo -HMK) lankeaa muodossa tai toisessa 1840-luvun nuorhegeliläisten, Venäjän narodnikkien, erilaisten anarkistien ja anarkosyndikalistien ylle, se ulottuu Frankfurtin koulukunnan useisiin edustajiin, Sartren ja hänen kaltaistensa 'kriittiseen kritiikkiin', vuoden 1968 ylioppilasvallankumouksellisiin, 'uuteen vasemmistoon', 'länsimaiseen marxilaisuuteen' jne."⁵⁴

Kysyä nyt sopii, mikä mahtoi olla se "konstruoitu ohjelma", jonka kannattajiksi tai toteuttajiksi esimerkiksi Frankfurtin koulukunnan "useat edustajat" olisivat työväenluokkaa houkutelleet. Eivätkö Toiviaisen kaltaiset leninistit ole tavanneet syytellä frankfurtalaisia ennen muuta "näköalattomuudesta", siitä ettei näillä ollut tarjottavanaan mitään "myönteistä vaihtoehtoa". Mutta vieläkin ihmeellisempää ja samalla järkyttävämpää on se, ettei luettelossa mainita lainkaan Leniniä eikä varsinkaan Stalinia. Eikö nimenomaan Stalinin Neuvostoliitossa ja sittemmin sen esi-

merkkiä seuranneessa Kiinassa työväenluokan tai talonpoikaiston tehtäväksi jäänyt ”toteuttaa filosofin omassa päässä konstruoituja ohjelmia”, viisivuotissuunnitelmia, suuria harppauksia ynnä muita! Miksi ei sanaakaan 1940-luvun lopun Neuvostoliitossa laadituista suunnitelmista, joiden mukaan piti uudistaa koko valtakunnan luonto, maaperä, kasvikunta tai muuttaa suurten jokien kulkusuunnat!⁵⁵

XXII

Toiviainen valittiin siis SKP:n Tampereen piirijärjestön moniin keskeisiin luottamustoimiin seitsemänkymmentäluvun alussa, miltei heti puolueeseen liittymisen jälkeen. Vuosikymmenen puolivälissä tehtävät lisääntyivät ja hän alkoi olla kommunistisessa liikkeessä vahva nimi myös valtakunnallisesti. Puolueen keskuskomiteaan hänet valittiin SKP:n 17. edustajakokouksessa (16.5. – 18.5.1975) ja kaikkein tärkeimmän, eli poliittisen toimikunnan, jäsen hänestä tuli noin kolmen vuoden kuluttua. Mutta ei tässä vielä kaikki: Vuoden 1976 alussa oli perustettu myös *Tutkijaliitto*, marxilaisten tutkijoiden yhteenliittymä, jonka puheenjohtajana hän toimi sen parin ensimmäisen vuoden ajan. Samana vuonna alkoi ilmestyä liiton julkaisema yleistieteellinen aikakauslehti, *Tiede ja edistys*, jota Toiviainen päätoimitti muutaman vuoden ajan kirjoittaen jotain sen miltei jokaiseen numeroon. Samaan aikaan kuumeisimman työn alla oli tärkein tieteellinen aikaansaannos, *Nuori Lukács*.

Uusi vaihe Toivaiaisen elämässä alkoi sitten keväällä 1979, jolloin hänet valittiin eduskuntaan Helsingin vaalipiiristä. Ääniä tälle tuoreelle helsinkiläiselle ja eduskuntavaalien ensikertalaiselle kertyi komeat 8913 kappaletta. (Edellisenä keväänä hänet oli valittu presidentin valitsijamieheksi, tosin Pohjois-Hämeen vaalipiiristä.) Kansanedustajaksi tuleminen merkitsi muuttoa Helsinkiin, Tampereen yliopistossa tehdyn työrupeaman päättymistä ja vielä irrottautumista *Tutkijaliiton* johtotehtävistä. Kaikkia näitä valintojaan ja sitoutumisiaan uusiin tehtäviin Toiviainen

piti askelina prosessissa, minkä myötä ”tieteellis-teoreettisen” ja ”poliittis-puoluekantaisen” velvoitteen tuli sulautua yhä saumattomammin yhteen tai missä ne vastavuoroisesti kumosivat toistensa erillisyyden. Tällä tavoin hän oli tulkinnut nuoren Marxin haaveelliset sanat filosofian ja proletariaatin tai ajattelevien ja kärsivien liitosta.

Solmukohtina samaisessa prosessissa olivat myös pari vuonna 1978 ilmestynyttä kirjasta, joiden nimet olivat *Nykyinen kriisi ja hallituskysymys* (123 s.) sekä *Muutos on välttämätön* (42 s.). Tänä luettuina ne tuntuvat auttamattoman kuolleilta ja (vallankin Toiviaisen kirjoittamiksi) hirvittävän kliseisiltä. Kirjaset puhuvat kapitalismin loppua enteilevästä kriisistä ja reaalisosialismin ylitse pursuavasta elinvoimasta kuin kaikkein ilmeisimmistä toiseikoista. Nykyaikainen globalisaatio, yritysten kansainvälistyminen, pääomien liikkuvuus tai työttömyyden ja ”epätyypillisten työsuhteiden” mahdolliset mittasuhteet eivät olleet päässeet hänen mieleensä edes hurjimmissa unissa – puhumattakaan sitten Neuvostoliiton romahtamisesta tai niin sanotun reaalisosialismin katoamisesta Euroopan maaperältä. Aikaahan tähän kaikkeen oli kuitenkin vain runsas vuosikymmen.

Mutta jos noita kirjasia koettaa lukea yrittäen tunkeutua kliseiden tai auttamattoman vääriksi osoittautuneiden uskomusten kerrosten läpi, voi sieltä tavoittaa hieman muutakin: Se antaumuksellisuus ja into, jolla Toiviainen oli omaksunut Moskova-johtoisen kommunistisen liikkeen näkemykset valtiomonopolistisesta kapitalismista (”vamokap” -teoria), tuntuu yhä koskettavalta. Hän kertoo lukijoilleen, kuinka valtion ja monopolien voimat kietoutuvat yhteen koneistoksi, jonka tarkoituksena oli suurpääoman voittojen ja ”uusiintamisen edellytysten” turvaaminen; kuinka tämä johtaa yhteiskuntaelämän yhä uusien alueiden ja toimintojen (koulu, tiede, taide...) alistamineen monopolien eduille tai kuinka demokratia kaventumistaan kaventuu, sillä monopolien sosiaalinen perusta on erittäin kapea.⁵⁶

Toiviaisen keskeisin sanoma noissa kirjasissa oli kuitenkin se, ettei monopolien tiukkenevaan komentoon ollut mikään pakko alistua, vaan sille oli mahdollista luoda vaihtoehto ja vastavoima.

Ne samat, yhä laajenevat väestökerrokset, joiden edut olivat joutuneet tai joutumassa ristiriitaan ohenevan monopolistikerroksen kanssa, saattoivat löytää toinen toisensa ja monin kohdin yhtenevät etunsa. Toiviaisen ja lukuisten muidenkin kommunistien mytologian kulmakivi oli usko joukkoihin, joiden uskottiin olevan kaiken aikaa havahtumassa toimintaan ja ”lujaan yhteiseen rintamaan”, kuten eräässä laulussakin sanottiin. Ja missä sitten tyytymättömyyttä ja konflikteja ilmenikin, ne oli helppo kuvitella merkeiksi tästä suuresta heräämisestä.

Mutta kaikenlainen yhteistoiminta esimerkiksi kommunistien ja sosialidemokraattien välillä ei ollut sitä oikeaa, demokraattista vaihtoehtoa ylösrakentavaa. Niinpä Toiviainen yrittää kirjassaan osoittaa myös, että sellainen ”ylätason” sopimusten tie, johon jopa osa SKP:n johtoa tunsivat arveluttavan suurta vetoa, ei johda toivottuun tulokseen. Radikaali vaihtoehto ja demokraattinen rintama oli rakennettava alhaalta ylös, joukkojen tasolla syntyvän yhteistoiminnan varaan. Näissä puheissaan ja unelmissaan uskon Toiviaisen olleen liki liikuttavuuteen asti vilpittön – en voi pitää noita hänen kirjoituksiaan tietoisesti luotuna savuverhona, jonka suojissa kommunistit olisivat voiteet suorittaa kyynisen machiavellistisiä manöövereitään.

Mutta oli miten oli – vähemmistökommunistien unelmoimat joukot eivät koskaan ilmestyneet.

XXIII

Varmemmaksi vakuudeksi Toiviaisen uskon puhtaudesta kannattaa ottaa vielä esiin *Tiede ja edistys* -lehdessä ilmestynyt laajahko artikkeli *Leninismi metodina eli politiikka ja dialektiikka*. Siinä hän yrittää Leninin *Filosofian vihkojen* ja erityisesti niihin sisältyvän *Dialektiikasta* -katkelman hengessä hahmotella ”tieteellisen politiikan” keskeisiä metodologisia periaatteita. Taustalla Toiviaisella oli tietenkin demokraattisen rintaman rakentamisen tai rakentumisen problematiikka 1970-luvun Suomessa, siis ainutkertaisessa historiallisessa tilanteessa.

Kyseisessä artikkelissa hän koetti tiivistää leniniläisen metodologian puhumalla ”dialektisen analyysin neljästä määreestä”, jotka kaikessa yksinkertaisuudessaan ja samalla epämääräisyydessään kuuluivat: ”1) Dialektiikka edellyttää kohteen tarkastelemista *kokonaisuutena*. Dialektiikka ottaa lukuun kohteen kaikki määreet ja välitykset, välittömät ja välilliset yhteydet. 2) Dialektiikka edellyttää *historiallista* tarkastelua, kohteen omaksumista kehityksessään, liikkuvana. 3) Kohde on ymmärrettävä yhteyksissään yhteiskunnallis-historialliseen *käytäntöön*. Poliittisissa kysymyksissä tämä merkitsee luokkakantaisuuden periaatetta. Kuten Lenin korosti, poliittisen analyysin pitää olla objektiivista. Sen tulee rakentua ilmiöiden objektiiviselle olemassaololle, ei ihmisten subjektiivisille selityksille tai mielihaluille. Tämä ei kuitenkaan tarkoita ”objektivismia”; yhteiskunnalliset ilmiöt eivät tapahdu samoin kuin luonnonilmiöt, itsestään, vaan niiden toteutumisen tapa on ratkaisevasti kiinni luokkien ja puolueiden toiminnasta. 4) Dialektiikka edellyttää *konkreettista* tarkastelua. Erittelyn lähtökohtana ja päätepisteenä on konkreettinen kohde, ja sen tulee tuottaa myös toimintaohje konkreettista tilannetta varten.”⁵⁷

Artikkelin kirjoittamisen aikoihin, vuonna 1977, Toiviainen on varmasti kokenut, että hän onnistui noilla riveillä sanomaan jotain, millä taas oli mahdollista saada pitävä ote konkreettisesta todellisuudesta. Hänen poliittisella suuntauksellaan kun oli vielä jonkin verran nostetta siipien alla. Tänä päivänä kaikkien neljän periaatteen todellinen olemus on selvemmin nähtävillä: ne olivat pelkkiä puheenparsia, samaa tyhjää ilmaa, mistä H.C. Andersenin sadun keisarin vaatteet oli ommeltu. Kuka voi tosissaan väittää, että hän pystyy tutkimustyössään tai poliittisissa arvioinneissaan ottamaan ”lukuun kohteen kaikki määreet ja välitykset, välittömät ja välilliset yhteydet”, kuten ensimmäinen periaate vaatii. Tai mitä uutta, mullistavaa tai vain leninismille ominaista on sitten siinä, että poliittista tilannetta on arvioitava historiallisesti muuttuvana tai että yhteiskunnalliset prosessit toteutuvat vain ihmisten toiminnan kautta...

XXIV

Leninismi metodina -artikkelin jatko-osina ja myös konkretisointiyrityksinä voidaan pitää sitten kahta Sosialistisen opiskelijaliiton *Soihdu* -lehdessä julkaistua puheenvuoroa: *Mitä on politiikka ja Edistysellinen sivistyneistö ja vallankumouksellinen puolue*. Edellinen oli pidetty alun perin eräässä samaisen opiskelijajärjestön tilaisuudessa vuoden 1979 lopulla ja jälkimmäinen kevättalvella 1980 SKP:n Tampereen piirijärjestön järjestämässä (toisessa) valtakunnallisessa sivistyneistöseminaarissa. Kumpaisenkin puheenvuoron lähtökohtana oli seitsemänkymmentäluvun lopun poliittinen tilanne, jonka keskeinen piirre oli vieraantumisen perinteisestä puoluepolitiikasta ja erilaisten vaihtoehtoliikkeiden, kansalaisaloitteiden ja kansalaistottelemattomuuden nousu. Tyytymättömyys puolueisiin koski myös – ja aivan erityisesti – SKP:tä. Uusissa liikkeissä Toiviainen näki tietynlaista taantumista ”esipoliittisiin vaikuttamisen muotoihin”, mutta myönteisenä piirteenä niiden ilmentävän ”sanoutumista irti byrokraisoidusta politiikan käsitteestä”. Mitä sitten olisi tehtävä, Toiviainen kysyy ja vastaa: ”Ratkaisuna ei varmaankaan ole paluu politiikkaan, vaan politiikan piirin radikaali muuttaminen. Kyse on vallankumouksellisen politiikan murtautumisesta politiikan piiriin.

Tämä ei ole sanaleikkiä. Marxilaiselle, vallankumoukselliselle politiikalle on ominaista tietty kaksinaisuus. Toisaalta politiikka on intressipeliä tai etutaistelua porvarillisen demokratian ja valtion puitteissa; syvemmillä se on taistelua hegemoniasta, vallasta, herruudesta. Tai toisin sanoen: pinnalla politiikka on taistelua valtiossa, olemuksessa se on taistelua valtiosta.

Sosialidemokratia näkee vain pinnan, näennäisvallankumouksellinen anarkosyndikalismi näkee vain olemuksen. Tieteellinen sosialismi ja vallankumouksellinen työväenliike näkevät itse välityksen ongelman: pinnan politiikka ja olemuksen politiikka on osattava oikein yhdistää. Niiden välillä on nähtävä sekä yhteys että ero, mutta kumpaakaan ei saa kadottaa silmistään.”⁵⁸

Äskeiset rivit tuovat mieleeni Ludwig Wittgensteinin tunnetut lausahdukset, joiden mukaan me olemme jatkuvasti ”taistelussa

kielen kanssa”, että kieli muuttuu helposti ”noidutuksi” ja ”jou-
tuu tyhjäkäynnille” – erityisesti silloin, kun filosofoimme! Oman
filosofisen toimintansa tavoitteena hän piti tällaisten sairauksien
– joita hän luonnehti myös kouristuksiksi – hoitamisen tai tera-
poimisen. Perimmiltään ”hoito-ohje” oli erittäin yksinkertainen
mutta samalla paradoksaalinen: oli ”palattava takaisin rosoiselle
pinnalle”, palautettava sanat ”niiden arkipäiväisiin käyttöyhteyk-
siin”.⁵⁹ Mutta juuri tälle ”rosoiselle pinnalle” Toiviainen ei tuntu-
nut millään pääsevän, vaan hän tuotti ”pinnasta ja syvyydestä”,
”politiikan politisoimisesta” ynnä muusta sen kaltaisesta kepeäs-
ti soljuvaa puhetta. Mutta sillä oli aina vain niukemmin sopivan
karheaa tarttumapintaa todellisuuteen.

Se peruskokemus, minkä takia ns. taistolaisuudesta aikanaan
tuli suosittua radikaalin nuorison tai sivistyneistön piirissä, oli ni-
menomaan tuntemus siitä, että tämä joukko osasi yhdistää pin-
nan ja ytimen, pienetkin arkipäivän seikat visioon suurten tehtä-
vien ratkaisemisesta. Kuusikymmentäluvun uusvasemmistolaiset
näyttivät juuttuvan paneelikeskusteluihinsa tai päivä päivältä väl-
jähtyneemmiksi käyviin happeninkeihinsä ja niillä pienillä leh-
dillä, joita Arvo Salo eräässä runossaan kehotti lukemaan, oli
kiusallinen taipumus kuolla jo parin ilmestymiskerran jälkeen.
Vielä mahdottomampaa oli päästä edes alkuun siinä ”kansallisten
vapautusrintamien” kokoamisessa, mikä oli Toiviaisen strategia
vielä syksyllä 1969. ”Kai sitä muurattaisiin vaikka pilven syrjään,
jos joku muuraisi sen ensimmäisen tiilen”, tokaisee Niemisen Ii-
sakki Lauri Viidan *Moreenissa*.

Mutta taistolaisillapa näkyi olevan tuo ensimmäinen tiili ja
viisasten kivi jo paikallaan: Metallityöläiset lakkoilivat kevääl-
lä 1971, koska eivät tyytyneet yleissopimuksen kitsailta vaikutta-
viin palkankorotuksiin ja seuraavana keväänä rakennustyöläiset
ryhtyivät samaan. Miltei jatkuvista hinnankorotuksista taas nu-
risivat kaikki, eikä yhdenkään opiskelijan laina tahtonut millään
riittää koko lukukaudeksi jne. Siispä: ”joukkojen” jokapäiväinen
tyytymättömyys oli se jyrkät nurkkakivi, jonka varaan kyllä kel-
pasi rakentaa.

Muistan miten innostuneena Seppo Toiviainen puhui kerran
eräästä SKP:n asiakirjasta tai sellaisen luonnoksesta, missä sila-

kalle vaadittiin samanlaista tavoitehintaa mikä useimmilla maataloustuotteilla oli. Hänen mielestään idea oli:

– Fa-a-antastinen

Näin silakasta ynnä sen hinnasta tulisi eräs suurpääoman vastaisen taistelun momentti ja turvatumpaa tulotasoa tavoittelevat kalastajatkin olisivat ennen pitkää demokraattisessa rintamassa.

Kaikki ei vain ollut näin yksinkertaista. Kommunistien agendat kyllä paisuivat toinen toistansa paremmista tavoitteista vähän samaan tapaan kuin ne sosialismin kipinän saaneen Paavali Niemisen puheet, jotka olivat syynä Isä-Iisakin tokaisuun pilven syrjään muuraamisesta: ”Seisten siinä kotipihassaan lapio kädessä ja hiustupsu kuraisella otsalla poika selosti isälle, mitä Pispalanmäellä oli tehtävä. Apteekki, urheilukenttä ja ja, mikä se nyt oli, olivat tuskin pikku seikkoja siinä suuressa kokonaisuudessa, joka oli niin suuri, ettei sille löytynyt edes nimeä, mistään hahmosta puhumattakaan. Sanat sellaiset kuin onni ja tulevaisuus loivat kuitenkin eräänmoisen tunnelman jonka vietävänä joutui ilman muuta keksimään myös lisäjoet, kunnes väylä hyötyi niin suunnattomasti, että rannat katosivat ja jäi vain taivaan ja veden vahvuus yksinäisen vaeltajan ylle ja alle. Ei siis ollut lainkaan kummallista, saati häpeällistä, vaikka laatu- ja lukusanat loppuivatkin kesken Paavalin yrittäessä selostaa uuden maailman pohjapiirustusta.” Tällaisina (tosin useimmin ilman lapiota ja puhtain otsin) minä muistan itseni, Seppo Toiviaisen ja monen muun sieltä 1970-luvun puolivälistä.

Väylä siis paisui ja kohtuuden rannat katosivat. Kun nyt vielä muistetaan, kuinka suuri määrä energiaa kului järjestöjen sisäiseen valtataisteluun tai muuhun korviketoimintaan, niin eipä ihme, joukko alkoi yhä perusteellisemmin turhautua. Tällaisessa tilanteessa Toiviaisen abstraktit puheet pinnan ja ytimen yhdistämisen välttämättömyydestä olivat nyt, A.I. Adwidssonin tunnettuja sanoja lainatakseni, ”unisten yövartijoiden huutoja, kun he pimeydessä ja sumussa harhaillessaan luulevat voivansa huudoillaan kutsua takaisin laskevan päivän.”

XXV

Ensimmäisen sivistyneistöseminaarin aikoihin ja hetken vielä sen jälkeenkin Toiviaisen ajatukset työväenluokan ja sivistyneistön liitosta, vaatimukset puoluekuriin alistumisesta ynnä muusta olivat kutakuinkin yleisesti hyväksytyjä. Soraääniä tai vaihtoehtoisia ehdotuksia ei ainakaan seminaarissa kuultu.

Kenties Toiviainen kuitenkin aavisteli jotain tulevasta, kun hän omassa esitelmässään koetti osoittaa vääräksi nimenomaan ne käsitteet, joiden mukaan radikaali sivistyneistö olisi kriittisyyden tai jopa vallankumouksen kärkijoukko. Hänen mukaansa ne olivat ”usein puettu haaveelliseen oppiin sivistyneistöstä ’uutena luokkana’ (Marcuse, Habermas, Bell, Garaudy jne.) joka kohoo porvariston ja proletariaatin klassisen ristiriidan yläpuolelle. Nämä apologeettiset opit, joilla tavallisimmin puolustellaan imperialismin ja sosialismin välistä ’kolmatta tietä’, ovat heikoimmillaan juuri siinä, mikä on niiden käsitys sivistyneistön yleisestä yhteiskunnallisesta roolista.” Koska sivistyneistö Toiviaisen mukaan oli ”kaikkien luokkien ja yhteiskunnallisten ristiriitojen ilmentymä ja ilmaisija”, sivistyneistön ”logiikka ei ole sivistyneistön itseliikunnan tai itsetajunnan vaan yhteiskunnallisten liikevoimien ja sosiaalisten suhteiden logiikkaa, joten se ei voi etsiä ratkaisua ongelmiinsa ” sen enempää omasta itsestään vaan yhteiskunnasta ja sen suhteiden logiikasta.”⁶⁰

Siispä: ”Leniniläinen, vallankumouksellinen kanta työväenluokan ja sivistyneistön liiton luomisesta edellyttää työväenluokan hegemoniaa, joukkoliikkeen ensisijaisuutta kaikessa toiminnassa ja tämän toiminnan läpituokevaa poliittista suuntautumista porvarillista demokratiaa, porvarillista valtiota vastaan.”⁶¹

Mutta jo vuoden tai parin perästä keskusteluun nousi toisenlaisia, miltei vastakkaisia äänenpainoja. Alettiin puhua sivistysliopistosta ja kriittisestä sivistyneistöstä humaniteetin ”asianajajana”. Eräs uusi avainteksti oli Matti Juntusen ja Lauri Mehtosen vuonna 1977 ilmestynyt kirja *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Se avasi monille aivan uuden tavan käsittää tiede, filosofia ja

myös kriittisen intellektuellin tehtävät niin, että keskeiseksi tavoitteeksi nousivat ”teoreettinen itseymmärrys” ja ”reflektoiva ajattelu”. Ihminen saattoi nimittäin tehdä tiedettä ja päästä alalaaan joskus pitkällekin ilman, että hän olisi koskaan pysähtynyt ajattelemaan, minkälaiset ”teoreettiset normit” hänen työtään oikein ohjaavat, mistä ne ovat peräisin ja ovatko ne ainoa mahdolliset. ”Luultavasti on realistista ajatella”, toteavat kirjoittajat teoksensa alussa, ”että varsin huomattava osa arkipäivän tieteenharjoituksesta on sokeaa normin noudattamista.”⁶²

Sitten tuo filosofikaksikko jatkoi: ”Normeihin voi suhtautua toisinkin. Me voimme kysyä niiden pätevyyttä ja rajoituksia. Pätevyyden kysyminen ei tietystikään edellytä, että luopuisimme ko. normista erityistieteen piirissä, vaikka niinkin voi käydä. Itse tämä pätevyyden kysyminen muuttaa kuitenkin suhteemme normeihin tietoiseksi ja – voitaisiin sanoa – suvereeniksi. Sanomme, että teoreettinen itseymmärrys on tällöin saavuttanut laadullisesti korkeamman tason. Korkea teoreettinen itseymmärrys edellyttää tietoista suhdetta niihin teoreettisiin normeihin, joita tieteessä kulloinkin noudatetaan. Filosofian erityisenä tehtävänä on juuri sellaisen itseymmärryksen luominen ja alituinen kohottaminen. Se ei tarkoita valmiiden metodien tarjoamista, sillä näitä uusia filosofian tarjoamia metodeja voitaisiin tietysti noudattaa – niin kuin sana ’valmis’ antaa ymmärtää – myös sokeasti. Voidaan siis sanoa, että filosofian positiivinen merkitys erityistieteille on siinä, että se havahduttaa pohtimaan tieteellisessä kulttuurissa itsestään selvinä pidettyjä normeja. Tällaisesta oman ajattelun ja toiminnan perusteiden pohdinnasta 1800-luvun saksalainen idealismi käytti nimitystä reflektoiva ajattelu.”⁶³

Jos Toiviainen oli koettanut kääntää radikaalin intellektuellin huomion omasta itsestään tai ”itsetajunnastaaan” koko yhteiskuntaan ja varsinkin työväenluokkaan, niin Juntunen ja Mehtonen kehottivat häntä palaamaan itseensä, reflektoimaan, siis katsomaan peiliin. Tosin tässä kriittisessä itsereflektiossa pyrittiin käsittämään ja näkemään ne yhteiskunnalliset käytännöt, joista tiedettä ohjaavat ”teoreettiset normit” olivat syntyneet. Näin se oli paljon muutakin kuin Descartesin teoksista tuttu oman tajunnan tarkastelu.

Arto Noro totesi Matti Juntusesta (ja pätevät hänen sanansa varmaan myös Lauri Mehtoseen) kerran, kuinka seminaari oli hänen elämänmuotonsa. Seminaari oli jotain muuta kuin kokous, joka voidaan liittää luontevammin Seppo Toiviaiseen. Hyvässä kokouksessa voidaan pohtia asioita, mutta ennen kaikkea siellä pitää tehdä päätöksiä siitä, miten toimitaan nyt, ensi viikolla tai seuraavan toimikauden aikana; kokouksissa katsotaan onko jäsenmaksut maksettu, tilit tarkastettu ja voidaanko tili- ja vastuuvapaus myöntää. Kokouksessa voidaan päättää myös, mennäänkö laksoon vai hyväksytäänkö sopimus tai pidetäänkö yhdistyksen majalla syystalkoot seuraavana viikonloppuna vai vasta sitä seuraavana. Seminaarit ovat taas vapaamman, usein aivan itsetarkoituksellisen pohdiskelun paikkoja. Voidaanpa jopa sanoa, että Toiviaisen paheksumien elämänfilosofien piirit, jotka olivat heidän henkensä ja verenkiertonsa ja joissa leikiteltiin mitä hurjapäisimmillä ajatuskuluilla, olivat itse asiassa seminaareja.

Seitsemänkymmentäluvun loppu ja seuraavan vuosikymmenen alku olivatkin radikaalin sivistyneistön piirissä nimenomaan toinen toistaan erilaisempien ja jännittävämpien seminaarien aikaa. Useimpien mielestä niissä olikin paljon mukavampaa kuin kokouksissa. Seminaareissa esiin alkoi nousta ajattelijoita ja ajatuskulkujia, jotka kokouksissa oli saatettu tuomita kovinkin sanoin. Tällaisia olivat esimerkiksi Toiviaisen negatiivisessa sävyssä mainitsemat Marcuse ja Habermas sekä koko muu Frankfurtin koulu; Juntusen suosikkifilosofoja olivat esimerkiksi Edmund Husserl ja eräät muut fenomenologisen liikkeen näkyvät edustajat. Sitten oli tietenkin Antonio Gramsci ja pian tulivat vastaan vanhat kunnan saksalaiset Kant ja Hegel – tai kotoinen Snellman. Marx piti pintansa, mutta jo Engels ja varsinkin Lenin ajautuivat yhä etäisemmille sivuraiteille jo seitsemänkymmentäluvun lopulla.⁶⁴

Toiviainen itse katosi siis eduskuntaan ja kommentoi näitä uusia keskusteluita yhä harvemmin ympäröivämpiä sanakään-tein. Matti Juntunen puolestaan totesi *Genesis* -lehdessä ilmestyneessä artikkelissaan *Kriittisen sivistyneistön käsitteestä*, ettei hän ”näe nykyisessä todellisuudessa mitään sellaisia työväenluokan pyrkimyksiä, jotka voisivat olla radikaalin sivistyneistön toiminnan lopullisia kriteerejä. Sivistyneistön tehtävänä on kamp-

pailla reifioitunutta ja dehumanisoituvaa yhteiskuntaa vastaan: tämä tehtävä on luovuttamaton eikä sitä saa ajatella vain joidenkin muiden päämäärien instrumenttina.”⁶⁵ Tämä oli eräs niitä käsitteitä sivistyneistön roolista, joita Toiviainen oli pitänyt erityisen virheellisinä.

XXVI

Syksyllä 1982 *Soihdussa* ilmestyi otsikon *Hallitseminen, marxismi, sivistyneistö* alla Seppo Toiviaisen pitkä haastattelu. Elettiin SKP:n toisen ylimääräisen edustajakokouksen jälkeistä aikaa, jolloin Aarne Saarinen ja Taisto Sinisalo olivat väistyneet SKP:n puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan paikoilta tehden tilaa uusille yrittäjille, Jouko Kajanojalle (pj.) ja Veikko Alholle (vpj.). Viimemainittuun tehtävään Toiviainen oli ehdolla varsin pitkään, mutta lopullisen päätöksen hetkellä Sinisaloon kannattajat päätyivät Alhoon. Toiviaiselle tilanne oli vaikea – ei ehkä niinkään ahtaan henkilökohtaisista syistä, vaan ennen muuta siksi, että ratkaisu enteili SKP:n riitojen jatkumista. Häntä oli pidetty selvästikin liian pehmeänä.

SKDL oli haastatteluhetkellä vielä hallituksessa ja sen edustajille oli uskottu opetusministerin (Kalevi Kivistö), liikenneministerin (Jarmo Wahlström) ja työministerin (Jouko Kajanoja) tehtävät. Saman vuoden lopulla SKDL:n ministerit jättivät hallituksen, joka jatkoi toimintaansa toisten puolueitten ministereillä täydennettynä.

Ilon tai optimismin pilkahduksia ei Toiviaisen pitkähköistä repliikeistä juuri löydy, ei varsinkaan niillä kohdin, missä hän puhuu SKP:n tilanteesta. Myös monet ”uudet liikkeet”, joihin hän oli kaikesta huolimatta asettanut monia toiveita, olivat tuottaneet pettymyksiä, rauhanliikettä ehkä lukuun ottamatta. Toinen hienoisen ilon aihe oli marxilaisen tutkimustradition synty suomalaisessa tiedemaailmassa, joskin heti perään hän joutui toteamaan, etteivät sen aikaansaannokset juuri välittyneet puolueen

käytännön toimintaan. Päinvastoin: teoria ja politiikka sekä sen myötä työväenliike ja sivistyneistö olivat kaiken aikaa repeytymässä yhä perusteellisemmin erilleen. Toiviaisen puheesta voi poimia sellaisia lausahduksia kuin ”ehkä kaventuisi kuilu niin sanottujen teoreetikkojen ja niin sanottujen poliitikkojen välillä” tai ”miten saadaan dialogia aikaan” tai kuinka ”keskustelun ja toiminnan ykseys suorastaan huutaa itseään esille”, mutta niissäkin on entistä toivottomampi ja neuvottomampi sävy. Kommunistien toiminnasta tuntuu kadonneen punainen lanka ja siitä on tullut jotenkin päämäärätöntä säntäilyä: ”Joka viikko tapahtuu jotakin, johon valmistaudutaan niin ankarasti, että itse tapahtuma ja sen jälkihoito jää syrjään. (...) Otan esimerkin, joka on enemmän kuin satunnainen tapaus. Kaikki ihmiset ovat sanoneet, että Tampereen puoluekonferenssin aluetyön ja työpaikkatyön tapaukset onnistuivat erittäin hyvin. Mutta mitä on tapahtunut? Ei mitään. Nauhat ovat edelleenkin Kulttuuritalon kellarissa, kukaan ei ole niitä purkanut, kukaan ei ole niitä kuunnellut, ja taas suunnitellaan erilaisia seminaareja aluetyöstä ja työpaikkatyöstä.” Mutta enää ei Toiviainen itsekään uskalla sanoa leniniläiseen tyyliin ”mitä on tehtävä”. Hän on siirtynyt pikku hiljaa varovaisempaan tapaluokkaan, konditionaaliin, puhuen vain siitä ”mitä pitäisi tehdä”.

Aivan haastattelun lopulla häneltä kysyttiin myös viimeistelyn alla olevasta Kihlman kirjasta ja miksi hän oli tuollaiseen aiheeseen uppoutunut. Oliko se merkki luopumisesta, vetäytymisestä politiikasta. Sen Toiviainen kiisti korostaen, että Kihlman on hieno ja myös poliittisesti tärkeä kirjailija. Mutta vastauksen viimeisessä kappaleessa kuitenkin särähtää jokin: ”Politiikasta en ole luopumassa. Sitkeä huhu väittää, että minulta meni terveys keväällä. Se on samaa luokkaa kuin huhu siitä, että Katri-Helena on hakannut lapsensa sairaalakuntoon tai Heikki Kinnunen tehnyt itsemurhan. Kyllä tässä ollaan hyvissä voimissa, vaikka joskus väsyttääkin aika lailla. Sanoisin omalta kohdaltani, että huhu on oikeansuuntainen mutta liioiteltu.”⁶⁶

Aivan tyhjästä syntyneitä huhut Toiviaisen politiikasta vetäytymisestä eivät kuitenkaan olleet.

XXVII

Vuonna 1984 Toiviaiselta ilmestyi pieni, mutta pitkään kypsytelty kirja *Christer Kihlman ja hänen maailmansa*. Sen ensimmäinen ja paljonpuhuva virke kuuluu: ”Nämä kirjoitukset ovat syntyneet iltaisain, keskellä poliittisia kiireitä ja poliittisia murheita.” Iloista tai voitoista ei sen sijaan ollut minkäänlaista mainintaa. Viittaus iltaan tuo vielä mieleen Matti Hyvärisen kymmenen vuotta myöhemmin ilmestyneen väitöskirjan *Viimeiset taistot*, jossa hän puhuu taistolaisten voitonvarman päivämäärän kääntöpuolesta, usein itkuisesta yöminästä. Se saa meidät kurkistamaan vielä Kihlman -kirjan viimeistä kappaletta, jossa myös puhutaan valosta ja hämärästä: ”Minusta tuntuu, että Kihlman sanoo valon yhä loistaman, häikäisevän kirkkaana ja vaativana. On ikään kuin hän sanoisi: jos valon ei anneta loistaa, olemme tuomittuja palaamaan metsien ja luolien hämärään.”⁶⁷

Tämä ei ole pelkkää retoriikkaa vaan Toiviainen tunsi kuinka oma poliittinen liike oli menossa mailleen ja hämärä oli laskeutumassa. SKDL oli kokenut vuoden 1983 eduskuntavaaleissa historiansa suurimman tappion kun paikkaluku putosi kolmesatakymmenestä viidestä kahteenkymmeneen seitsemään ja oman valtakirjansa Toiviainen oli onnistunut uusimaan vain nipin napin, 5658 äänellä. Vuoden 1979 saaliista oli reilu kolmannes poissa. Seuraavan vuoden kevät ja SKP:n kahdeskymmenes edustajakokous olivat kenties vieläkin katkerampia, kun osapuolisopimusten aika päättyi ja vähemmistön edustajat – Seppo Toiviainen yhtenä heistä – jätettiin ulos niin keskuskomiteasta kuin poliittisesta toimikunnastakin. Kun erotettu vähemmistö alkoi pian tämän jälkeen järjestäytyä omaksi puolueekseen, Toiviaiselle ei löytynyt paikkaa sen johtoelimissä. Tähän tappioiden listaan voi vielä lisätä uutiset Neuvostoliitosta, jonka yhteiskunnallisen ilmapiirin halvaantumista ja pysähtyneisyyttä oli yhä vaikeampaa miksikään muuksi selittää. Yksin maan keskeisimpien johtohenkilöiden – Brezhnevin, Andropovin, Tšernenkon – jatkuva sairastelu ja muut heikkenevästä suorituskyvystä kielivät ilmiöt olivat selvä viesti siitä, ettei tilanne ollut ainakaan paranemaan päin.

Myös Toiviaisen henkilökohtaisen ongelmat, joista tämän kirjoittajalla ei tosin ole mitään yksityiskohtaisempaa tietoa, alkoivat kaiketi kasvaa yli sietorajojen.

XXVIII

Muistan, miten innostunut Seppo Toiviainen oli Kihlmanin *Kallista prinsistä* jo sen ilmestyttyä 1975, siis samana vuonna kun hänet itsensä valittiin SKP:n keskuskomiteaan ja itse taistolaisuus oli kukoistuksensa huipulla. *Ihminen joka järkkyy*, *Madelaine* ja varsinkin *Sininen äiti* olivat aina olleet hänen suosikkejaan, mutta uusin teos ylitti ilmeisesti kaikki hänen odotuksensa. Toiviaisen mieltymys tuntui silti monista oudolta, sillä olihan kirja sellainen, jota ei ainakaan lähivuosina tultaisi Neuvostoliitossa julkaisemaan. *Tiedonantajassa* tai *Kulttuurivihkoissa* sitä kyllä kiiteltiin.

Vaativin ja kenties mielenkiintoisin osa Kihlman -kirjassa on luku, jonka löytyy otsikon *Varovaisia ajatuksia "Kalliin prinsin" muodosta* alta. Sen ajatuskulut saattavat olla peräisin jo seitsemänkymmentäluvun puolivälistä, kun Toiviainen perehtyi, paitsi Kihlmanin romaaniin, myös Lukácsin nuoruudentuotantoon kuuluvaan *Romaanin teoriaan*, joka keskeiset ajatukset ovat luvussa esillä. ”Klassinen sinfonia ja klassinen romaaniperinne ovat monessa suhteessa sukua keskenään”, toteaa Toiviainen ja jatkaa ”niiden ilmaantumisen yhteiskunnallinen ajankohta, tausta ja välitön ympäristö ovat oleellisesti samat. (...) Vanhakantaisen filosofisesti ilmaisten voisi sanoa, että romaanin totaliteetti ja sinfonian totaliteetti vastaavat toisiaan; mitä sinfonia musiikissa, sitä romaani kirjallisuudessa.”⁶⁸

Mutta tässä oli myös pitkän aikaa sijainnut yksi Toiviaisen ajattelun kipupiste: millainen sitten olisi se hyvän romaanin ”sinfoninen totaliteetti”, joka ilmaisi omaa aikaamme ja sen ristiriitoja yhtä väkevän autenttisesti kuin Shakespearen, Beethovenin, Hegelin, Goethen tai Thomas Mannin teokset aikoinaan. Kysymys ei siis ollut pelkästään kirjallisuudesta tai vain estetiikasta, sillä oppimestarinsa tavoin Toiviainen korosti aina, että ”suuri proo-

sa” oli aina samalla myös historianfilosofiaa. Se toi esiin aina muodossa tai toisessa historian punaisen langan tai ”suuren kertomuksen”, joka kulki välttämättömyyksien (”metsien ja luolien hämärästä”) vapautteen ja valoon – ihmisen järkipäiseen itsehallintaan.

Mutta missä tällainen romaanin adekvaatti tai autenttinen muoto ja samalla valistushenkinen historian punainen lanka, oli tullut näkyviin, edes vilaukselta? Oliko sitä enää olemassakaan! Sikäli kuin muistan, Toiviainen ei koskaan lausunut kovin ylistäviä sanoja yhdestäkään Gorkin jälkeen vaikuttaneesta neuvostokirjailijasta tai sosialistisen realismin edustajasta. Myös häntä poliittisesti lähellä olleen Kulttuuriryöntekijäin liiton jäsenten aikaansaannokset olivat hänestä toistaiseksi olleet pikemminkin agitproppia kuin täysipainoista kirjallisuutta. Kihlman -kirjassaan hän korotti nimihenkilön rinnalle kotimaisista prosaisteista Väinö Linnan ja Hannu Salaman – ja uudemmasta maailmankirjallisuudesta sai eniten kiitosta Marquezin *Sadan vuoden yksinäisyys*. Silmiinpistävää tämän lisäksi oli, että marxilainen estetiikka tuntui pysähtyneen hänen mielestään paikoilleen: ”Marxilaisessa teoriassa tehty kahtiajako kriittiseen ja sosialistiseen realismiin on (...) rajoittava kahtiajako, häkki jonka kaltereitten välistä monet tärkeät ja edustavat kirjat valuvat omalla painollaan ulos. – Tämä ei tarkoita, että kypsän Lukácsin ”suuri realismi” tai Garaudyn ”rannaton realismi” auttaisivat yhtään asiaa. Edellinen teoria on usein kovin konservatiivinen ja jälkimmäinen aivan liian mielivaltainen.” Arvioon Lukácsista ja Garaudysta yhtynevät miltei kaikki marxilaista estetiikkaa vähänkin harrastaneet.⁶⁹

Kalliin prinssin – ja yleensä romaanin muotoa – pohdiskeleva luku päättyy kolmen asteriskin erottamaan jaksoon, joka kuuluu tuon pitkäkhön ajan kuluessa syntyneen kirjaseen myöhäisimpiin kerrostumiin. Se on niin paljon puhuva, että ansaitsee tulla tässä toistetuksi kokonaan:

”Kallis prinssi” on keskeneräinen kirja, se on sitä muotonsa ja sisältönsä puolesta, kauttaaltaan. Se on torso patsas, katkaistu pylväs, keskeneräinen sinfonia, rakentamatta jäänyt katedraali, raunio.

Raunio?

Muistan kun pikkupoikana istuin Hämeenlinnan kaupunginpuistossa ja katselin rauniota. Oli syksy, ja keltaiset lehdet putosivat raunion muureille mätänemään. Se oli tahallaan rakennettu raunio, sitä ei ollut tarkoitettu kaan valmiiksi. Upporikas maaherra oli joskus rakentanut sen. Muistan kun ihmettelin, miksi joku haluaa rakentaa raunion, rakennuksen jota ei ole tarkoitettukaan valmiiksi. Paljon myöhemmin luin kirjoista, että se oli yhteen aikaan muotia. Varakkaat ihmiset rakensivat tahallaan raunion, jota he katselivat ajatellen omaa elämäänsä ja elämää yleensä. Luin myös Simmelin esseen rauniosta, hyvin hienostuneen ja hyvin dekadentin. Ymmärsin entistä paremmin ja aloin ihmetellä, mikseivät ihmiset rakenna enemmän raunioita.

Vuosia myöhemmin olin Sanscoucissa. Kuuntelin toisella korvalla, kun opas selosti puiston geometriaa, huoneitten arkkitehtuuria, koristeita. Sitten näin raunion.

Se oli rakennettu mäelle, sopivalle etäisyydelle – kauas muttei liian kauas –, sen eteen oli hakattu väylä. Kuvittelin, miltä se näyttää ilta-auringossa parvekkeelta, hyvän illallisen jälkeen, ennen nukkumaanmenoa. Otin kalenterini ja kirjoitin siihen: 'Kalliin prinssin filosofia on raunion filosofia.' Paluumatkalla autossa minua hävetti hiukan. Mitä syytä on kirjoittaa muistiin lauseita, jotka muistaa ilman paperia."⁷⁰

Viimeisen kappaleen lause ”Kuvittelin, miltä se näyttää ilta-auringossa parvekkeelta, hyvän illallisen jälkeen, ennen nukkumaanmenoa.” ei ole aivan mikä tahansa päähänpätkähdys, vaan ilmiselvä viittaus Lukácsin ”*Zerstörungin*” siihen kohtaan, jossa Schopenhauerin filosofiaa verrataan Perikadon hotelliin (*Grand Hotel Abgrund*): Se, kirjoittaa Lukács, ”on kaunis, kaikin mukavuuksin varustettu moderni hotelli, jonka äärellä avautui perikadon kuilu, ei-mikään, mielettömyys. Ja päivittäinen vilkaisu kuiluun, nautinnollisten aterioiden ja taide-elämysten välillä, vain lisää sen raffinoitua mukavuutta.”⁷¹ Lukács puhui Grand Hotelista ankaran paheksuvassa sävyssä ja niin teki myös Toiviainen, kun hän toi kyseisen kohdan esiin luennoillaan joskus seitsemänkymmentäluvun puolivälissä. Mutta nyt hänen äänensä on pikemminkin myötäilevä tai myötäelävä.

Georg Simmelin essee raunioista, johon Toiviainen viittasi on kyllä hienostunut, mutta dekadentti se on vain omalla viisaalla tavallaan. Simmel toteaa siinä ensin, kuinka kaikissa kulttuurin muodostelmissa, mutta aivan erityisesti arkkitehtuurissa, voidaan havaita kaksi vastakkaista voimaa: muotoa antava ja ylös-

päin suuntautuva henki sekä takaisin alaspäin painuva materia tai luonto. Uutuuttaan hohtava rakennus ja moni muukin esine on jostain, missä muodon tai tahdon valta ilmenee täydellisimmillään. Me emme kuitenkaan koe sellaista artefaktia välttämättä kauniina, vaan siinä on usein jotain kylmää ja luotaantyöntävää, vierasta. Usein ”ajan patina”, se että luonto alkaa nyt uudelleen vaikuttamaan artefaktiin, vain moninkertaistaa sen esteettisen arvon. Ajatelkaapa, miten toivottoman tehtävän eteen van Gogh olisi joutunut, jos hänen olisi pitänyt tehdä maalaus upouudesta lakeerikenkäparista. Niistä hänellä olisi ollut yhtä vähän sanottavaa kuin niillä hänelle.

Raunio onkin Simmelin mukaan esteettis-filosofisessa mielessä paljon enemmän kuin ehyt ja uutuuttaan sileä rakennus. Viimeainittu on vain uusi rakennus, mutta raunioissa on tiivistyneenä koko sen tarina – synty, kukoistus ja mailleenmeno – kenties lukuisine sivujuonineen.⁷² *Kallis prinssi*, jonka muotoa voidaan todellakin kutsua raunioksi, on niin väkevä kirja juuri siksi, että siihen mahtuu niin *paljon* tarinoita.

Nyt voidaankin kysyä: eivätkö kaikki suuret kertomukset ole lopulta raunioita; suuri kertomus voidaan autenttisesti ilmaista vain torsoina patsaina, katkaistuina pylväinä, keskeneräisinä sinfonioina, rakentamatta jääneinä katedraaleina, rauniona, kuten Toiviainen jo totesi? (Maininta rakentamattomista katedraaleista toi mieleeni Andrei Platonovin huiman tarinan *Monttu!*) Eikä tämä ajatus ollut jotenkin mielessä itse Hegelilläkin, jota voidaan pitää filosofien joukossa suurimpana Suuren kertomuksen kertojana. Hänen mukaansahan Minervan pöllö lähtee siivilleen vasta hämärän tullen ja jokin aikakausi alkaa tajuta itseään filosofisesti – kun filosofia alkaa ”maalata harmaata harmaalle” – se alkaa olla lopussa. Suuri kertomus on siis raunio ja usein myös päinvastoin.

Raunioista puhuva katkelma tai lisäys jäi kuitenkin akanvirraksi Kihlman -kirjassa, tosin ei ainoaksi sellaiseksi. Pysähtymisen raunioitten ääreen oli Toiviaiselle sittenkin kauhistus. Pienten hairautumisen jälkeen hän pyrkii kiireesti takaisin Historian valtatielle, jonka hän uskoi johtavan valon ja vapauden valtakuntaan.

XXIX

Vuonna 1986 tuli kuluneeksi kymmenen vuotta *Tiede ja edistys* -lehden ensimmäisen numeron ilmestymisestä. Sen kunniaksi kaikkia entisiä päätoimittajia pyydettiin lyhyesti kertomaan, senhetkisistä mietteistään tieteestä, edistyksestä tai vaikkapa Marxista. Toiviaisen vastaus, otsikkonaan *Suuri projekti ei ole ohi*, oli hätkähdyttävä. Kaikista vakuutteluista huolimatta siitä huokui selvä pettymys ja epätoivo: ”Täytyy myöntää, että olen tällä hetkellä hieman ymmälläni. Siitäkin huolimatta, että taas kerran kuuntelin Beethovenin 9. sinfonian, Oodin vapaudelle, virittyäkseni Hegelin Logiikkaan ja Goethen Faustiin. Jostakin syystä ne ovat minulle läheisempiä kuin Schönbergin musiikki, Bourdieun rajahyötyanalogiat tai Claude Simonin romaanit.”

Samassa yhteydessä Toiviainen totesi vielä: ”Kuitenkin. Alamaistä ja vastoinikäymisistä huolimatta itse historian projekti ei ole päättynyt. Omasta puolestani haluaisin tutustua hieman paremmin postmodernisteihin, heittää hellät jäähyväiset ja palata suuren projektin pariin. Näin vanhanaikaisesti olen ajatellut menetellä. Wilhelm Diltheystä on sanottu, että hän kirjoitti koko ikänsä niin vanhanaikaisia että lopulta huomasi yllätyksekseen olevansa ajankohtainen. Luulen, että postmoderniksi sanottua ei seuraa postpostmoderni, vaan moderni, paluu valtatielle.”⁷³

En tiedä, tuliko Toiviainen koskaan perehtymään postmodernisteihin mitenkään mainittavasti. Myöskään valtatiellä – missä se sitten ikinä kulkeekin – ei häntä enää liiemmin näkynyt. Eduskunnasta putoamisen jälkeen hän koetti tehdä paluuta yliopistomaailmaan. Hän sai erään yliopistollisen viransijaisuuden hetkeksi hoitoonsa, mutta varsin pian tehtävään jouduttiin etsimään uusi ihminen. Kahdeksankymmentäluvun lopulle tultaessa hän oli jättäytynyt sivuun kaikesta poliittisesta toiminnasta.

XXX

Nyt kannattaa palauttaa mieleen Max Weberin *Tiede kutsumuksena ja ammattina* –luennon kohta, jossa hän pohdiskelee sitä, minne perimmäiset ja kaikkein tärkeimmät arvot ovat meidän järkiperaistyneestä maailmastamme (erityisesti sen julkisesta elämästä) hävinneet: ”Tämän ajan kohtalona on”, Weber siis toteaa, ”että julkisuudesta ovat väistyneet nimenomaan perimmäiset ja ylevimmät arvot, joko mystisen elämän tuonpuoleiseen valtakuntaan tai suorien ihmissuhteiden veljeyteen. Sattuma ei ole että suurin taiteemme on intiimiä eikä monumentaalista, ei liioin se että nykyisin vain yhteisön pienimmissä piireissä ihmiseltä ihmiselle, pianissimo, sykkii jokin sellainen väre, joka ennen profetaalisena henkenä myrskyisästi roihuten sai valtaansa suuret joukot ja liitti ne kokonaisuudeksi.”

Mutta Weberin teksti jatkuu vielä sanoilla, jotka kannattaa tässä yhteydessä erityisesti alleviivata: ”Jos yritämme väkisin ’keksiä’ monumentaalisen taidesuuntauksen ja toteuttaa sitä, syntyy monien viimeisten 20 vuoden muistomerkkien kaltaisia surkeita irvikuvia. Jos yritämme luoda uusia uskontoja, joilla ei kuitenkaan ole uutta, aitoa profetiaa, tuloksena on sisäisessä mielessä jotain samantapaista, jonka täytyy vaikuttaa vielä pahemmalta. Ja opettajanprofetia lopulta luo vain fanaattisia lahkoja, ei koskaan aitoa yhteisöä.”⁷⁴

Tällaista puhetta Toiviainen ei missään nimessä halunnut uskoa todeksi, päinvastoin: me elimme hetkiä, jolloin ajattelevan ja kärsivän ihmisen liitto oli syntymässä, jolloin suuret humaanit ideat olivat murtautumassa ulos ahtaista karsinoistaan. Mutta myös Georg Henrik von Wrightin ajatus kulkee *Humanismi elämänasenteena* -esseessä samantapaisia polkuja kuin Weberinkin: ”Historiassa on aikoja, jolloin saattaa tuntua siltä, että ihmisellä ei ole varaa kuunnella ääniä, jotka puhuvat hänen parhaakseen ja kiistävät yhteiskuntien järjestykseen kiinteästi kuuluvan pakon oikeutuksen.

Tällaisina inhimillisyyden jääkausina ihmiskunnan kasvot muistuttavat enemmän Calibania kuin sitä mitä luulimme ihmis-

kasvoiksi. Voisi luulla, että elämme sellaisen ajan kynnyksellä. En niinkään tarkoita nykytilannetta kaikkine uhkaavine merkkeineen – kuten elinympäristöömme kohdistuvaa uhkaa – vaan askeleita, jotka vuosisadallamme jo on astuttu epäinhimillisyyden kuilua kohti. Auschwitz, Hiroshima ja Vietnam ovat viittapaaluja tiellä, jonka loppua emme vielä näe, vaan enintään aavistamme. Tällaisena aikana humanismin on ikään kuin talvehdittava. Miten se tapahtuu, näemme myöhäisantiikin historiasta, jolloin sokraattinen humanismi muuttui epikurolaisten nautinto-opiksi, skeptikkojen epäilykseksi, joka kohdistuu ihmisen kykyyn hankkia tietoa, stoalaisten arvokkaaksi kohtaloon alistumiseksi. Tuleeko humanismin henki muuttumaan samantapaiseksi seuraavina vuosisatoina? Emme tunne vastausta tähän kysymykseen.”

Miksi humanismi on juuri nyt pakotettu talvehtimaan, mutta joinakin toisina aikoina taas ei? von Wrightin mielestä ainakin eräs syy lienee tuo samainen epäinhimillisyyden kuilu, joka avautuu myös niiden ihmisten sisimmässä, jotka pitävät itseään inhimillisyyden asianajajina: ”Tyranniin kukistajat”, toteaa von Wright samaisessa esseessä, ”eivät mielellään tunnista itseään uusiksi hirmuvaltiaiksi. Oman valtarakennelmansa tueksi he jatkuvasti vetoavat hallitsemiensa ihmisten parhaimpaan. Tämä on enää kuitenkin vain naamio, jonka taakse he kätkevät oman itsekään kunnianhimonsa.”⁷⁵ Taipumus sekoittaa oma itsekäs kunnianhimo ja ”ihmisen hyvä” on meidän aikanamme tullut erittäin voimakkaaksi varsinkin niiden ihmisten parissa, joilla on valta tehdä merkittäviä päätöksiä. Tätä ajatusta korostaen hän valitsi kirjansa *Tiede ja ihmisjärki* mottolauseeksi evankeliumin sanat ”Entä jos kaikki se valo, mikä sinussa on, onkin pimeyttä, miten suuri onkaan pimeys.”⁷⁶

Ajattelemisen arvoisia sanoja erityisesti kaikille niille, jotka tuntevat asiansa niin oikeaksi, että sitä on lupa viedä maailman eri kolkille jopa tulella ja raudalla.

XXXI

Mutta toisaalta Weberin ja von Wrightin viisas kvietismi ei ole koko totuus tai ainoa järkevä ohjenuora – ellemme sitten halua elää maailmassa, missä sylilapset syntyvät jo valmiiksi ukkoontuneina ja akkaantuneina ja missä kaikilla on jo ”tämänsä”. Totuuden, oman itsen tai oman maailmankäsityksen etsintään kuuluu olennaisena momenttina myös ”sankarillinen vimma”, josta Antonio Gramsci puhui viitaten Giordano Brunoon ja tämän teokseen *De Gli Eroi Furori*. Kun nuori ihminen tai uusi ajatussuunta astuu esiin ja pyrkii itsenäistymään sekä löytämään oman itsensä, sillä on aina vastassaan perinne tai yhteiskuntaa muuten hallitsevat ajatustavat, jotka näyttävät murskaavan ylivoimaisilta. Jotta uusi voisi varttua ja vahvistua, vanhalta tai vallitsevan mielipiteen argumenteilta on yksinkertaisesti suljettava hetkeksi korvat.⁷⁷

Galilein löydökset eivät suinkaan olleet niin itsestään selviä ja hänen vastustajansa niin typeriä kuin monet meidän lukemamme tai kuulemamme tarinat antavat ymmärtää. On hyvä muistaa esimerkiksi se, että perinteinen (maakeskeinen) ”universumin” malli antoi tarkempia ennusteita taivaankappaleiden liikkeistä vielä monta vuosikymmentä Kopernikuksen tai Galilein päivien jälkeen. Erityisen paljon tuota sankarillista vimmaa vaadittiin myös John Daltonilta, joka 1800 -luvun alussa esitti modernin aineen atomiteorian. Koska hänellä ei voinut olla minkäänlaista aavistusta isotoopeista, siis massaltaan erilaisista, mutta kemiallisilta ominaisuuksiltaan samanlaisista atomeista, poikkesivat hänen teoriansa ennusteet empiirisistä mittaustuloksista väliin niin reippaasti, että hän joutui yleisen pilkan kohteeksi. Suuri perinnöllisyystieteilijä Gregor Mendel taas yksinkertaisesti väärensi koetuloksiaan saadakseen ne paremmin vastaamaan kuuluisia polveutumissääntöjään, joista sittemmin tuli klassisen perinnöllisyystieteen kulmakivi.

Tänään tuskin kukaan tohtii nimitellä mainittuja herroja omista kuvitelmistaan lumoutuneiksi fanaatikoiksi, jotka saattoivat

loukata karkeastikin tieteen pelisääntöjä – tai jotain, mitä me kuvittelemme tieteen pelisäännöiksi. Voisimme täydentää tätä esimerkkikokoelmaa lukemattomilla tarinoilla paitsi tieteen, myös taiteen, musiikin, kirjallisuuden, politiikan tai uskonnon alueelta. Kuinka moni hedelmälliseksi osoittautunut uskonnollinen tai taiteellinen uudistusliike on syntyhetkillään julistettu lahkolaiseksi ”hihhuloinniksi”, sairaalloiseksi ellei peräti demoniseksi ilmiöksi – ja kenties ne ovat sitä jonkin verran olleetkin. Psykologisesti ei ole liioin kovin uskottavaa se, että ”sankarillisen vimman” valtaama ihminen ajattelisi, että hänen uudesta ideastaan sukeutuu vain jotain pientä, mistä kannattaa puhua vain ”yhteisön pienimmissä piireissä ihmiseltä ihmiselle, pianissimo”, kuten Weber esitti.

XXXII

Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila ja Petri Ylikoski puhuvat teoksessaan *Argumentti ja kritiikki* erityisestä ”suopeuden periaatteesta” kaiken tulkinnan ja ymmärtämisen keskeisenä ohjenuorana: ”Tekstiä tulkittaessa ohjenuorana on oletamus, että kirjoittaja on täysjärkinen ja että hänellä on jokin päämäärä, jota hän kirjoituksellaan tavoittelee. Ajatuksena on, että tulkittavasta tekstistä yritetään saada mahdollisimman järkevä ja johdonmukainen.” Tämä puolestaan edellyttää, että tulkitsija pitää tekstin kirjoittajaa suurin piirtein itsensä kaltaisena olentona, ellei päinvastaiseen oletamukseen ole erityisesti perusteltua syytä. Suopeuden periaate ei sulje pois ankaraakaan kritiikkiä, mutta siirtää sen työjärjestyksen ensimmäisestä kohdasta vähintään toiseen.⁷⁸

Akateeminen maailma oli meillä Suomessa suhtautunut poikkeuksellisen ylenkatseellisesti radikaaliin vasemmistoon ja sen aatemaailmaan, jonka älyllisen ja myös moraalisen arvon se saattoi kiistää usein kokonaan. Marxiin tai marxilaisuuteen ei monien meikäläisten akateemisten vaikuttajien mukaan kannattanut lainkaan perehtyä, koska se oli pelkkää demagogiaa, jota harjoitettiin moraalisesti kyseenalaisista vaikuttimista. Se oli siis sorrettu ja solvattu oppisuunta, johon yksin myönteinen suhtautuminenkin

vaati vielä Toiviaisen ikäluokkaan kuuluvilta rohkeutta ja perinpohjaisempi tutustuminen sankarillista vimmaa.

Kun nyt nuoret opiskelijat ja tutkijat alkoivat tehdä löytöretkiään marxilaisuuden maisemiin, jotka olivat aiemmin olleet lähes kiellettyä maata, se näytti ainakin alkuun ylittävän kaikki odotukset. Mieleen tulevat Otto Mannisen tunnetut säkeet:

Elo nuori on irti ja ikävöi,
povi nousee ja posket vertyy,
ja ulapan tuulet ne unia tuo
Kisan kiihkeät parvet kertyy.

Ongelmana ei kuitenkaan ole sankarillisen vimman tai uhman valtoihin joutuminen. Se on kaiken uuden löytämiseen tai luomiseen vääjäämättä liittyvä momentti. Vaaralliseksi se alkaa käännyä siinä vaiheessa, kun ihminen ei enää halua palata maan pinnalle vaan pyrkii jatkamaan tuota vimmaista lentoaan keinolla millä hyvänsä. Vasta tässä vaiheessa vilpittömästi innostuneiden ihmisten yhteisö alkaa muuttua lahkoksi.

XXXIII

Mutta milloin sankarillinen vimma on kääntynyt lahkolaisuudeksi, milloin harkinnan, maltin ja kritiikin olisi pitänyt ryhtyä unikuvia murentavaan ja usein tuskalliselta tuntuvaan työhönsä? Mannisen runossa harkinta tai ”kylmä maltti” ei saa lainkaan tilaisuutta astua esiin:

Missä kylmintä malttia kysytään,
miten päättää mieletön veikka,
missä naurain ja nousten enää ei
ois korjattu kuperkeikka;

missä kerran viimeisen kääntyä voi
vielä nuori karkelon kansa,
missä vielä talvell' on viikon työ
missä auki on Ahdin ansa;

mistä korvaa tarkinta tavaten
sävel särkyvän kaunis kaiku,
missä siipeen ammuttu alli ui,
missä kuoleva joutsen joikuu.⁷⁹

Traagisesta lopustaan huolimatta runo ei ole opetuskertomus tai moraliteetti, sillä ”Ahdin ansan” partaalta jää kaikumaan särkyvän kaunis sävel, ehkä kaunein ja syvin kaikista.

Joillekin Mannisen runo – johon nyt vaivihkaa rinnastan Toiviaisen tarinaa – voi tuoda mieleen Karl Jaspersin filosofian. Sen keskeinen teema on ”*Scheitern*” (engl. *Foundering*), joka tarkoittaa sortumista, uppoamista tai haaksirikkoa. Olentoomme kuuluu Jaspersin mukaan vääjäämättä pyrkimys luoda maailmasta ja myös omasta itsestämme kokonaisvaltainen käsitys. Filosofin puhuu tässä yhteydessä yhtäältä filosofisesta orientaatiosta maailmaan (*Philosophische Weltorientierung*) ja toisaalta eksistenssin valottamisesta (*Existenzerhellung*).

Mutta perimmäisin todellisuus ei mahdu kieleemme tai avarimpiinkaan käsitejärjestelmiimme, joten niiden kohtalo on aina lopulta särkyä. Jaspers puhuu *Philosophie* -teoksensa viimeisessä osassa symbolisesta ”salakirjoituksesta” (*die Schifferschrif*), jolla tuo perimmäinen ja lopulta haaksirikon aiheuttava transsendentti todellisuus ilmoittaa olemassaolostaan. Varsin usein me voimme Jaspersin mukaan lukea sen viestin juuri raunioista...⁸⁰

On kuitenkin ihmisiä, jotka eivät tule koskaan kokemaan elämässään minkäänlaista haaksirikkoa. Yhtäältä on niitä, jotka eivät koskaan pyri tosissaan orientoitumaan maailmaan filosofisesti tai valaisemaan omaa eksistenssiään, vaan puhuvat tänään sujuvasti yhtä ja huomenna toista muuntaen muotoaan aina tilanteen mukaan Woody Allenin *Zeligin* tavoin. Vastakkaista asennoitumistapaa voidaan nimittää lahkolaisuudeksi, jossa ihminen tarrautuu kuin kouristuksissa kerran omaksumiinsa käsityksiin maailmasta ja itsestään. Tällaisessa tilanteessa oleva ihminen kuvittelee usein, että vähäinenkin otteen hellittäminen merkitsisi täydellistä tuuliajolle tai heitteille joutumista. Vaikka nämä kaksi ihmistyyppiä näyttävät väistävän haaksirikon, niin heidän osansa on syvemmin tarkasteltuna vieläkin onnettomampi: edellinen on tuomittu (jos merellisiä vertauksia on lupa käyttää) harhailemaan

maailman meriä *Lentävän hollantilaisen* tapaisena aineettomana aavelaivana, kun taas jälkimmäisen kohtalo on kuin syvyyksien pohjalla kyyhöttävän simpukan.

Jaspersin filosofiassa hahmottuva vaihtoehto – epäonnistuminen tai vääjäämätön haaksirikko – saattaa näyttää alkuun täydelliseltä umpikujalta. Ihminen voi pelastua vain murtumalla. Tämä ajatuskulku ei ole tietenkään mikään uusi, vaan se tulee esiin monien kristillisten teologioiden ajattelussa, minkä myös Jaspers avoimesti myöntää. Eikä se liene pelkästään kristinuskolle ominainen, ajatuksenhan voi löytää Fenix -linnun symboliikasta.

En tiedä tuliko Seppo Toiviainen koskaan perehtyneeksi Karl Jaspersin filosofiaan. Minun tuntemani Seppo Toiviainen käänsi vielä selkänsä kaikille sen kaltaisille ajatuksille, sillä hänestä ne olivat vain ”kapitalismin epäsuoraa apologiaa” kuten tuo hänen Lukácsilta oppimansa termi kuului. Mutta se Seppo Toiviainen, jonka Matti Virtanen paremmin tunsi, ajatteli jo ilmeisesti toisin.

XXXIV

Seppo Toivian alkoholiongelmia syntyi ja paheni nopeasti ensimmäisen eduskuntakauden kuluessa ja toisen rupeaman aikoihin se ei ollut salaisuus enää kenellekään. Tervalammin huoltolaitoksen asiakas hänestä tuli kahdeksankymmentäluvun lopulla: ”Kevätkesällä 1989 elin syvää henkilökohtaista kriisiä ja kirjoittellessani niitä näitä ja suunnitellessani lähtöä aivan muualle join pitkään yli kaiken järjellisyysmitan.”⁸¹

Hoito näytti tuottavan tulosta jopa niin, että Toivian rooli vaihtui pian asiakkaasta (potilaasta) terapeutiksi, kuntoutettavasta kuntouttajaksi – tosin tällä muutaman vuoden kestäneellä taipaleella oli myös monta rajua mutkaa ja jyrkkää alamäkeä. Aikaa myöten myös kynä alkoi kulkea ja jälki olla mallikelpoista. *Alkoholipolitiikka* –lehdessä julkaistuista artikkeleista koottiin kirja, joka sitten ilmestyi vuonna 1997 nimellä *Kantapöydän imu*. Monet sen jaksot ovat todellisia helmiä päihdeongelmia käsittelevän suomalaisen kirjallisuuden moniaineksisessa joukossa. Kirjalla

on myös ansionsa ihan tarinana, oivaltavina kuvauksina juoppojen elämästä silloin, kun he juovat tai kun meneillään on kuiva kausi.

Eräs kirjan kantava teema on kysymys yhteisöstä eli millainen side muodostuu rankasti juovien ihmisten välille eli mikä kantapöydässä imee. Moni ulkopuolinen saattaa vaalia mielessään romanttista kuvaa juoppoporukasta erityisen intiiminä ja läheiseksi muodostuvien ihmissuhteiden piirinä. Mutta Toiviainen paljastaa kirjassaan tämän armottomasti kuvitelmaksi, kirjaimellisesti ylösalaisin kääntyneeksi kuvaksi todellisuudesta. Juoppoja yhdistää sittenkin vain viina, kaikki muu on tähän armottomasti puristavaan kahleeseen töherrettyä ornamenttia. Kun viinaa ei ole, ei mitään yhteistäkään ole. Toiviainen kuvaakin hienolla ironialla erilaisia juoppokulttuuria kannattelevia yhteisöjä ja niiden tiloja – esimerkiksi kabinetia, kantapöytää tai leiriä. Tietenkään kaikki kabinetit tai kantapöydät eivät ole samanlaisia, ihmisillä on toki yksilöllisiäkin piirteitä: ”Joillain on sietämätön halu mitellä tietoaan, joillakin halu soittaa kapakan puhelimella sinne tänne, joku panee melkoisia summia jukeboksiin ja soittaa samoja levyjä yhä uudestaan. Jne.”⁸²

Tänään, kännyköiden ja nappikuulokkeiden aikakaudella, näyttävät kantapöydän puuhut kenties vieläkin koomisemmilta.

XXXV

Erään *Kantapöydän imun* luvun Toiviainen päättää kappaleeseen, jossa hän kertoo ensimmäisestä lähdestään Tervalammin hoitokodista. Niukkaeleisyydessään ja kolkossa lakonisuudessaan se järkyttää: ”Lopussa oltiin hiljaa, vaiettiin, mietittiin, kaikki yksin. Kun teimme lähtöä, ei juuri kukaan tiennyt toisen lähitulevaisuudesta paljon mitään, eihän moni tiennyt omastaankaan. Yhtenä aamuna kuittasin itseni ulos ja kävelin bussille kolmen muun kanssa, joista vain yhden jotenkuten tunsin. Matkalla emme puhuneet mitään. Kun tulimme Helsinkiin, ei kukaan pummannut toisilta rahaa. Kukaan ei myöskään rientänyt aivan vieressä ole-

vaan Hankkijan Alkoon. Toisillemme puhumatta lähdimme kulkemaan eri teitämme.”⁸³ Minulle nämä sanat tuovat väkevästi mieleen Camus’n *Yövieras*-novellin lopun, jota Toiviainen siteerasi sekä luennoillaan että myös artikkelissaan ideologisen taistelun filosofisista ongelmista (1973): ”Daru katseli taivasta, ylänköä ja sen tuolla puolen olevia näkymättömiä alueita, jotka ulottuivat mereen asti. Tässä avarassa maassa, jota hän oli niin suuresti rakastanut, hän oli yksin.”⁸⁴ Toiviainen kommentoi *Yövieraan* loppulausetta sanomalla, ettei opettaja Daru ollut todellisuudessa yksin. Hän oli yksin vai subjektiivisesti, sillä kieltäessään apunsa santarmien pidättämältä vapautusliikkeen jäseneltä, hän oli valinnut puolensa. Mutta Tervalammilta palaava Seppo Toiviainen oli täysin yksin – niin subjektiivisesti kuin objektiivisestikin.

Tähän olisi ehkä luontevaa päättää myös tarina Seppo Toiviainesta, joka alkoi Georg Lukácsin haaveellisilla sanoilla autuaista ajoista, jolloin maailma oli avara mutta kuitenkin kuin oma koti, jonka teitä tähtien valo kirkasti; tai Marxin utooppisella toiveella ajattelevan ja kärsivä ihmiskunnan liitosta.

Ihan loppuksi

Jo *Kantapöydän imua* lukiessa tuli välillä tunne, että se vanha leikittelevä sosiologi, *bricoleur*, olisi heräämässä talviuniltaan, että Toiviainen oli kovan ja koettelevan *Scheiternininsa* perästä pääsemässä uudelleen jaloilleen. Hänen viimeinen julkaisukuntoon saattamansa artikkeli *Sosiaalisen elämän alkeisluvut*, joka ilmestyi kokoomateoksessa *Faktajuttu: Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt* (ilm. 1998), on yksi hänen parhaista tai ainakin hulvattomimmista teksteistään. Hän leikittelee numeroilla ellei peräti numerologialla – samaiseen syntiin hän myös Thomas Mann tunsi vetoa.

Toiviainen löytää alkeisluvuista musiikin harmonioita, uskonnollista symboliikkaa, metafysiikkaa ja tietenkin sosiologian peruskäsitteitä. Tarinansa hän päättää toteamukseen: ”Tätä henkistä

seikkailua voisi jatkaa sekä todellisuuden rakentumisen että sitä koskevien teoreettisten mallien suuntaan. Keskeytän tämän kuitenkin tähän, ikään kuin värähtelemään. Hieman niin kuin tanssi, joka kaikkialla maailmassa on perusteiltaan kaksi- tai kolmi-jakoista.”⁸⁵

Tähän värähtelyyn, jossa on myös aavistus tanssin hurmiota, voimme lopettaa mekin ja todeta, ettei Toiviainen ehkä sittenkään jäänyt oman uhmansa vangiksi, vaikka tämän kirjoitelman otsikossa jotain sellaista väitetäänkin.

Loppuviitteet

¹ Novalis, oikealta nimeltään Georg Philipp Friedrich von Hardenberg (1772-1801), oli saksalaisen varhaisromantiikan huomattavimpia edustajia. Hän oli kirjailija ja filosofi, jonka arvostetuimpia teoksia ovat olleet runokokoelma *Hymnen and die Nacht*, romaanifragmentti *Heinrich von Ofterdingen* sekä aforismikokoelma *Blüthenstaub*, josta myös lausuma filosofiasta koti-ikäväinä löytyy. Vesa Oittinen on suomentanut edustavan valikoiman Novaliksen aforismeja ja fragmentteja. (*Novalis:Fragmentteja*, Otava, 1984)

² Toiviainen 1977, 110.

³ Pidot 204a

⁴ Runo ilmestyi kokoelmassa *Alue* (1973)

⁵ Saarinen 1995, 282.

⁶ Toiviainen 1970a, 5.

⁷ Lainausta Toiviainen 1968a

⁸ Wilenius 1966, 134-135. Hegelin ”Oikeusfilosofian” arvostelusta peräisin olevat lauseet löytyvät taas Wileniuksen teoksen sivulta 141,

⁹ Toiviainen 1982.

¹⁰ Hyperion, lainaus Tikkanen 1996, 14.

¹¹ MRA, lyhenne sanoista *Moral Re-Armanent* (Moraalinen jälleenvarustautuminen). Järjestön perusti vuonna 1938 amerikkalainen lutherilainen pastori Frank Buchman (1878 - 1961). Tätä ennen Buchman oli tullut tunnetuksi perustamansa Oxford-ryhmän tai Oxford -liikkeen perustajana. Nykyisin MRA:n toiminnan jatkajaksi on muodostettu Initiatives of Change -niminen kansainvälinen järjestö. MRA:n ideologia oli ankaran moralistinen ja myös aktiivinen antikommunismi oli näkyvällä paikalla sen asialistalla. Suomen näkyvin MRA-aktiivi oli kansanedustaja Margit Borg-Sund-

man, joka muistetaan Salama -oikeudenkäyntiin johtaneen eduskuntakyselyn alkuunpanijana.

¹² Toiviainen 1968b

¹³ Toiviainen 1968c

¹⁴ Toiviainen 1968c

¹⁵ Toiviainen 1968b

¹⁶ Toiviainen 1968a

¹⁷ Suolinna & Lagerspetz 1994.

¹⁸ Toiviainen 1969

¹⁹ Toiviainen 1969.

²⁰ Lainaus Eskola 1968, 121. Taanilan alustus ilmestyi kokonaisuudessaan kaiketi vain *Aviisissa* (8/1968)

²¹ Eskola 1968, 121-122.

²² Toiviainen 1970b, 35.

²³ Toiviainen 1970b, 36.

²⁴ Vennamo askarrutti Toiviaista poliittisen uran loppupuolelle saakka. Vuonna 1982 hän totesi *Soihdun* haastattelijoille: ”Ehkä voisi kärjistää jopa niin, että meidän täytyy esiintyä kaikkien sorrettujen ja alistettujen puolesta nykyistä terävämmin, ei riitä vain järjestäytyneeseen työväestöön vetoaminen. Usein on käynyt mielessä vuoden 1970 tilanne. Vuoden 1966 vaalien jälkeen SKP:sta tuli tavallaan hovikelpoinen puolue. Silloin Vennamo pääsi tekemään kovaa propagandaa, jotka eivät kuulu tai koe kuuluvansa järjestäytyneen työväenliikkeen piiriin. Tätä ei saa unohtaa. Kommunistien ja kansandemokraattien pitäisi olla poliittisissa tavoitteenasetteluissa paljon nykyistä selkeämpiä. Tuota kokemusta Vennamosta ei saisi koskaan unohtaa, ei koskaan.” (Toiviainen 1982)

²⁵ Taanila 1969.

²⁶ Setälä 1969.

²⁷ Mikkola 1994.

²⁸ Setälä 1970, 215-216.

²⁹ Toiviainen 1973a, 80-84.

³⁰ Sosiologian itsetutkiskelu oli puolestaan osa laajempaa, koko tieteen itsetutkiskelua. Sen tärkeisiin herättäjiin kuului Thomas S. Kuhnin vuonna 1962 ilmestynyt teos *The Structure of Scientific Revolutions*. Toinen, erityisesti omilla leveysasteillamme kohtalaisen paljon lukijoita saanut kirja oli Gerald Radnitzkyn teos *Contemporary Schools of Metascience* (1968).

³¹ Toiviainen 1976a

³² Toiviaisen ensimmäinen Lukácsista kirjoittama maininta kuuluu sanasta sanaan seuraavasti: ”Toinen marxilainen, enemmän marxilainen ja vähemmän strukturalisti on Georg (tai György) Lukács, unkarilainen esteetikko, hiljattain kuollut tutkija, joka elinaikanaan joutui kokemaan milloin mitäkin eri instituutioiden taholta. Hänestä on osuva luonnehdinta Irmeli Niemen toimittamassa teoksessa *Tekijät, tulkit, kokijat*, joka muuten kaikessa sekavuudessaankin on erinomainen opas taiteentutkimuksen viimeisten aikojen tapahtumiin.” (Toiviainen 1968d, 34) Lyhkäiseen mainintaansa Toiviainen ehti mahdollistaa yhden selvän asiavirheenkin, sillä G.L. kuoli vasta vuonna 1971.

³³ Lukács 1972, 92.

³⁴ Toiviainen 1973b

³⁵ Lukács 1972, erit.82 -85. Kommunistien piirissä oli 1920-luvun alkupuolella monia kiivaita väittelyitä menettelytavoista – ”strategiasta ja taktiikasta”, kuten asiaa myöhemmän neuvostomarxismen kielellä alettiin nimittää. Olisi melkoinen ihme, elleivät

vuosien 1914 - 1924 väliseen aikaan sattuneet dramaattiset ja yllättävät tilanteet olisivat antaneet perusteita väliin vastakkaisiin tulkintoihin ja johtopäätöksiin myös valankumouksen johtohenkilöiden piirissä. Jossakin tilanteessa toveri A saattoi ehdottaa rohkeita toimenpiteitä toveri B:n ollessa varovaisemmalla kannalla – jonkin ajan kuluksa osat saattoivat vaihtua. Ajatus jostain olemuksellisesta äärirevisionismista, oikeistopoikkeamasta (ja vastaavasti oikeistorevisionismista, oikeistopoikkeamasta) yms. sekä niiden sen piintyneistä edustajista on pitkälle Stalinin luoma myytti, joka vakiintui kommunistien retoriikkaan 1920 -luvun lopulla. Niitä hän käytti taitavasti, mutta julmasti ja epäoikeudenmukaisesti, todellisten ja kuviteltujen vastustajiensa tuhoamiseen.

³⁶ Toiviainen 1977, 7-8.

³⁷ Toiviainen 1977, 8-10 ja 284-285.

³⁸ Lukács 1974, 181 - 185.

³⁹ Esimerkiksi Leninin *Imperialismi* -teoksen tärkeän kahdeksannen luvun otsikko kuuluu sen saksankielisessä asussa *Parasitismus und Fäulnis des Kapitalismus*.

⁴⁰ Toiviainen 1977, 32-33

⁴¹ Adorno 1977.

⁴² Mann 1983, 497.

⁴³ Mann 1983, 726.

⁴⁴ Kadarkay 1991, 276-279.

⁴⁵ Levander 1964, 154 - 155.

⁴⁶ Tilaisuudelle annettiin nimeksi Lenin -seminaari pitkälti siksi, että puoluepiirin ”ouvrieristit” olisivat pitäneet ”sivistyneistöseminaaria” liian herraskaisena. Malmbergin ja Autiosaaren avaukset sivistyneistön suuntaan eivät nimittäin olleet kaikkien Pohjois-Hämeen kommunistien mieleen.

⁴⁷ Toiviainen 1975a, 5.

⁴⁸ Toiviainen 1975b, 79-80.

⁴⁹ Gramsci 1979, 120-126.

⁵⁰ Gramsci 1982, 12-13 ja Gramsci 1979, 34 -47.

⁵¹ Toiviainen 1975a, 8.

⁵² Ranskalainen Georges Sorelia (1847-1922) luonnehditaan tavallisesti anarko-syndikalismien keskeiseksi teoreetikoksi, jolla oli jonkin verran vaikutusvaltaa radikaalin työväenliikkeen piirissä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Sorelin mukaan työväestön tuli vapauttaa itsensä (porvarillisten) intellektuellien henkisestä otteesta ja luoda oma ja omintakeinen mytologiansa, josta sen oma maailmankatsomus ja kulttuuri voisivat vähin erin kehittyä.

⁵³ Toiviainen 1977, 284-285.

⁵⁴ Toiviainen 1977, 284.

⁵⁵ Stalinin persoonan ja koko stalinismin historian yksi suurimpia mysteereitä on, että Josef Vissarionovits onnistui luomaan itsestään tavallisen kansanhämisen – tai ainakin hänen ymmärtäjänsä – mielikuvan. Työväenliikkeen piiristä nousseiden poliitikkojen joukossa lienee kuitenkin ani harvoja, jotka olisivat yhtä perusteellisesti vieraantuneet tavallisten ihmisten arjesta.

⁵⁶ Vamokap -teorian yksi kulmakivi oli teoria ”monopolivoitosta”, joka syntyy siten, että monopolipääoma pystyy siirtämään itselleen myös muualla yhteiskunnassa luotua lisäarvoa. Eräs tällainen vipusin voisi olla valtio ja sen verotukselliset sekä finanssipoliittiset ratkaisut – esimerkiksi vientiteollisuutta tukevat devalvaatiot. Toinen mahdollisuus liittyy alihankkijoiden käyttöön, jotka saattoivat usein olla täysin riippuvaisia yh-

destä ainoasta suurostajasta, monopolista. Vieläkin kannattaa pohdiskella sitä, kuinka paljon jokin kännykän osia toimittava alihankkija voi kilpailuttaa Nokiana, Ericsonia tai Motorolaa, vai onko niin että yksi kännykkäjä voi kohtalaisen suvereenisti kilpailuttaa alihankkijoitaan.

⁵⁷ Toiviainen 1977b,

⁵⁸ Toiviainen 1981.

⁵⁹ Esimerkiksi FT § 107 ja § 116. YH s. 70 ja 88.

⁶⁰ Toiviainen 1975b, 84.

⁶¹ Toiviainen 1975b, 78-80.

⁶² Juntunen & Mehtonen 1977, 11.

⁶³ Juntunen & Mehtonen 1977, 12.

⁶⁴ Juntunen ja Mehtonen kirjassa on ainakin yksi selvä piikki Toivaiaisen suuntaan, joskaan sen osoitetta ei aivan suoraan mainita: kirjoittajat nimittäin ottavat esiin Lukácsin ”publistisen kirjan *die Zerstörung der Vernunft*” ja luonnehtivat siinä esitettyä Edmund Husserlin filosofian kritiikkiä asiattomaksi. (Juntunen & Mehtonen 1977, 148–149)

⁶⁵ Juntunen 1979.

⁶⁶ Toiviainen 1982.

⁶⁷ Toiviainen 1984, 5 ja 102.

⁶⁸ Toiviainen 1984, 43 - 45.

⁶⁹ Toiviainen 1984, 46.

⁷⁰ Toiviainen 1984, 47-48..

⁷¹ Lukács 1974, 219.

⁷² Simmel 1986.

⁷³ Toiviainen 1986.

⁷⁴ Weber 1987, 46-47.

⁷⁵ von Wright 1977, 169 - 173.

⁷⁶ Mt 6:23

⁷⁷ Gramsci 1979, 97.

⁷⁸ Kakkuri-Knuutila & Ylikoski 1998, 31-32.

⁷⁹ Runo ilmestyi Otto Mannisen ensimmäisessä kokoelmassa *Säkeitä* (1905).

⁸⁰ Lyhyt ja ytimekäs esitys *Scheitern* -käsitteestä ks Kauppi 2000

⁸¹ Toiviainen 1997, 34.

⁸² Toiviainen 1997, 127.

⁸³ Toiviainen 1997, 66.

⁸⁴ Camus 1973, 82.

⁸⁵ Toiviainen 1998.

Heikki Mäki-Kulmala

KIRJALLISUUS

Seppo Toiviainen

Monografiat

- Suomalaisten musiikkiharrastuksesta ja musiikkimausta.* Tampere: Tampereen yliopiston sosiologian laitos, 1968.
- Yhteiskunnalliset ja kulttuuriset ristiriidat - musikologisten osakulttuurien sosiologista tarkastelua.* (Väitöskirja) Tampere: Tampereen yliopisto 1970. (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A; 39) (Toiviainen 1970)
- Tulopolitiikan arvostelua.* Helsinki: Tammi, 1973. (Toiviainen 1973a)
- Nuori Lukács. Kriittinen esitys Georg Lukácsin varhaisesta ajattelusta ja toiminnasta (1906 -1929).* Helsinki: Kansankulttuuri, 1977. (Toiviainen 1977)
- Nykyinen kriisi ja hallituskysymys.* Helsinki: Kursiivi, 1978.
- Muutos on välttämätön.* Helsinki: Kursiivi, 1978.
- Christer Kihlman ja hänen maailmansa.* Helsinki, Tutkijaliitto, 1984.
- Kantapöydän imu. Juoppokulttuuri valintana ja pakkona.* Helsinki: Tammi, 1997.

Artikkeleita ja esipuheita toimitetuissa teoksissa

- Kirjallisuuden sosiologit - pohdiskelijat, marxilaiset, mittaajat ja strukturalistit.* Teoksessa: Johdatus taiteen sosiologiaan: Westermarck Societyn Taiteen sosiologian päivillä Tampereen yliopistolla esiintyneiden sosiologien esitelmät muokattuina ja uudelleenkirjoitettuina. (Toim. Seppo Toiviainen.) Tampere: Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, 1968. (Toiviainen 1968d)
- Taiteen sosiologia.* Teoksessa: Johdatus taiteen sosiologiaan: Westermarck Societyn Taiteen sosiologian päivillä Tampereen yliopistolla esiintyneiden sosiologien esitelmät muokattuina ja uudelleenkirjoitettuina. (Toim. Seppo Toiviainen.) Tampere: Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, 1968. (Toiviainen 1968b)
- Vennamolaisuus poliittisena joukkoliikkeenä.* Teoksessa: Unohdetun kansan siivellä. Helsinki: Otava, 1970.
- Marxilainen tutkimus.* Teoksessa: Suomalaisen sosiologian juuret. (Toim. Risto Alapuro et al.) Helsinki: WSOY, 1973. (Artikkelin muina kirjoittajina olivat Antti Eskola, Matti Alestalo ja Risto Alapuro)

Oman uhmansa vanki

- Esipuhe.* Teoksessa: Ruumiillisen ja henkisen työn liitto. Tampereella 10.-12.1.1975 pidetyn Lenin-seminaarin aineistot. Toimittanut Seppo Toiviainen. Tampere: SKP:n Tampereen piirijärjestö, 1975. (Toiviainen 1975a)
- Sivistyneistön ja työväenluokan liitto objektiivisena mahdollisuutena. Ruumiillisen ja henkisen työn liitto: Tampereella 10.-12.1.1975 pidetyn Lenin-seminaarin aineistot.* (Toimittanut Seppo Toiviainen.) Tampere: SKP:n Tampereen piirijärjestö, 1975. (Toiviainen 1975b)
- O.W. Kuusisen elämäntyöstä.* Teoksessa: Asian periaatteellinen puoli: valikoituja kirjoituksia ja puheita vuosilta 1905 - 1918. Helsinki: Kansankulttuuri, 1981.
- Georg Lukács und die Probleme der Bürgerlichkeit.* Teoksessa: Geschichtlichkeit und Aktualität. Beiträge zum Werk und Wirken Georg Lukács. (Hrsg. Manfred Buhr & József Lukács.) Berlin: Akademie-Verlag, 1987.
- Sosiaalisen elämän alkeisluvut.* Teoksessa: Faktajuttu: tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt. (Toim. Seppo Paananen et al.) Tampere: Vastapaino, 1998.

Artikkeleita ja puheenvuoroja tieteellisissä julkaisuissa

- Helkavirsien suhde kalevalanmittaan.* Virittäjä 1/1967.
- Yhteiskunnan metastrukturi.* Sosiologia 3/1968. (Toiviainen 1968c)
- Lauseita sosiologiasta.* Sosiologia 3/1969.
- Historiallinen materialismi ja sosiologian itsenäisyys.* Sosiologia 2/1972.
- Joukkosieluteoria Mein Kampfissa ja Kolmannen valtakunnan sosiologiassa.* Sosiologia 4/1972.
- Pääoman Logiikka ja marxilainen sosiologia.* Sosiologia 4/1973.
- Kulttuuri Metafysiikkana: Georg Simmel.* Sosiologia 6/1973 (Toiviainen 1973c)
- Sosiologista pragmatismia vastaan.* Sosiologia 3/1974.
- Tieteellistämisen ensisijaisuudesta tutkinno uudistuksessa.* Sosiologia 2/1975.
- Sosiologian historian käsittämisestä.* Sosiologia 5-6/1976. (Toiviainen 1976a)
- Georg Lukács ja hänen suhteensa materialismiin.* Tiede ja edistys 1/1976.
Suomenkielinen versio kansainvälisessä Hegel -konferenssissa Lissabonissa pidetystä esitelmästä. (Toiviainen 1976b)
- Länsimainen marxilaisuus?* Tiede ja edistys 2/1977.
- Leninismi metodina eli politiikka ja dialektiikka.* Tiede ja edistys 3/1977.
(Toiviainen 1977b)
- Suuri projekti ei ole ohi.* Tiede ja edistys 2/1986.

Heikki Mäki-Kulmala

Kirjoituksia yleisaikakauslehdissä

- Uusanarkismin ideologia.* Suomalainen Suomi 1/1968.
Tshekkoslovakian tie. Suomalainen Suomi 2/1968.
Vallankumouksen välttämättömydestä. Aviisi 21/1968. (Toiviainen 1968a)
Alas lyökää koko vanha maailma. Aviisi 14/1968.
Lukácsin arviointia. Kommunisti 1/1973 (Toiviainen 1973b)
Ideologisen taistelun filosofisia ongelmia. Soihtu 4/1973.
Kommunistien vaihtoehdosta. Soihtu 5-6/1979.
Mitä on politiikka? Soihtu 5-6/1979
Edistyksellinen sivistyneistö ja vallankumouksellinen puolue. Soihtu 1/1981.
Hallitseminen, marxismi ja sivistyneistö. Keskustelu Seppo Toiviaisen kanssa.
(Muina keskustelijoina Pertti Rovamo ja Martin Scheinin). Soihtu 3/1982.
(Toiviainen 1982)

MUU KIRJALLISUUS

- Adorno, Theodor: *Reconciliation under Duress.* Teoksessa: *Aesthetics and Politics* (Ed. Fredric Jameson). London: New Left Books, 1977.
Camus, Albert: *Maanpako ja valtakunta.* Helsingissä: Otava, 1973.
Eskola, Antti: *Suomi sulo pohjola.* Helsinki: Kirjayhtymä, 1968.
Eskola, Antti: *Vasen laita lavea.* Helsinki: Kirjayhtymä, 1969.
Gramsci, Antonio: *Vankilavihkot: valikoima.* Helsinki: Kansankulttuuri, 1979.
Gramsci, Antonio: *Vankilavihkot: valikoima 2.* Helsinki: Kansankulttuuri, 1982.
Jaspers, Karl: *Philosophie Band III (Metaphysik).* Berlin: Springer Verlag, 1973.
Juntunen, Matti & Mehtonen, Lauri: *Ihmistieteiden filosofiset perusteet.* Jyväskylä: Gummerus, 1977.
Juntunen, Matti: *Kriittisen sivistyneistön käsitteestä.* Genesis 3/1979.
Kadarkay, Arpad: *Georg Lukács: Life Thought and politics.* Cambridge (Mass.): Blackwell, 1991.
Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa & Ylikoski, Petri: *Merkitys ja tulkinta.* Teoksessa: *Argumentti ja kritiikki: Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot.* (Toim. Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila). Helsinki: Gaudeamus, 1998.
Kauppi, Raili: *Karl Jaspers: Minä ja maailma.* Teoksessa: *Filosofia: Coincidentia oppositorum* (Edellinen osa). (Toim. Ismo Koskinen & Jari Palomäki.) (Raili Kaupin kirjoitukset 3:1). Tampere: Tampere University Press, 2000.

Oman uhmansa vanki

- Levander, Hans: *Thomas Mann: silhuetten och verket*. Stockholm: Bonniers, 1964.
- Lukács, Georg: *Geschichte und Klassenbewusstsein: Studien über marxistische Dialektik*. Darmstadt: Luchterhand, 1970.
- Lukács, Georg: *Lenin: Tutkimus hänen ajatustensa yhtenäisyydestä*. Helsinki: Tammi, 1972.
- Lukács, Georg: *Die Zerstörung der Vernunft*. Darmstadt: Luchterhand, 1974.
- Mann, Thomas: *Taikavuori*. Helsinki: WSOY, 1983.
- Mikkola, Marja-Leena: *Kulttuuriradikalismi - porvariston luokaton lakeija*. Teoksessa: Punainen aate - sininen vaate: Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto 50 vuotta. Helsinki: Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto, 1994.
- Mäki-Kulmala, Heikki: *Vamokap*. Työväentutkimus 2006.
- Novalis: *Fragmentteja*. Helsinki: Otava, 1984.
- Saarinen, Aarne: *Kivimies*. Helsinki: Otava, 1995.
- Setälä, Rauno: *Uustalinistin uskontunnistus. Lähtökohtia 1970-luvun luokka-taisteluun*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1970.
- Setälä, Rauno: *Liberaali luokkarajalla*. Parnasso 3/1969.
- Simmel, Georg: *Philosophische Kultur. Über das Abenteuer, die Geschlechter und die Krise der Moderne*. Berlin: Wagenbach, 1986.
- Suolinna, Kirsti & Lagerspetz, Olli: *Två kriser inom finländsk sociologi*. Sociologisk Forskning 1/1994.
- Taanila, Hannu: *Lauseita imeväisen suusta*. Parnasso 2/1969.
- Taanila, Hannu: *Sopeutuva sosiologi. Oteita Westermarck Societyn sosiologi-päivillä helmikuussa 1968 pidetystä esitelmästä*. Aviisi 8/1968.
- Tikkanen, Tiina: *Schillerin kirjeet esteettisestä kasvatuksesta: Yritys ymmärtää Friedrich Schillerin teosta Briefe über die esthätische Erziehung des Menschen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, 1996.
- Weber, Max: *Tiede kutsumuksena ja ammattina*. Teoksessa: Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka (Toim. Klaus Mäkelä). Helsinki: Tammi, 1987.
- Wilenius, Reijo: *Marx ennen Marxia. Marxin ajattelun ensimmäinen vaihe*. Helsinki: Weiling & Göös, 1966.
- Wittgenstein, Ludwig: *Yleisiä huomautuksia*. Helsinki: WSOY, 1979. (YH)
- Wittgenstein, Ludwig: *Filosofisia tutkimuksia*. Helsinki: WSOY, 1981. (FT)
- von Wright, Georg Henrik: *Humanismi elämänasenteena*. Helsingissä: Otava, 1987.